ՅԱԿՈԲ Յ. ԹԷՐԶԵԱՆ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

(ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

ԱԿԱՆԱՏԵՍԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ, ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ, ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒԱՅԼՆ, ԿԱՐԵՒՈՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ.

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ ՀԱՅ-ԱՋԳԱՅԻՆ, ՕՍՄԱՆԵԱՆ, ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ԵՒ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒՆ ԱՌՋԵՒ: ՀԱՅ-ԱՋԳ. Վ.ՄԸՐՋ. ՊԱՏՄԻՒԹԵԱՆ ԵՒ ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐԸ

Կ. ՊՕԼԻՍ Տպարան Աւետս

6279

Պատիւ եւ պարտք «ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ»ի Գ. Հատորի մասին եղած գնահատումները

(«Հանդէս Ամսօրեայ»ի խմբագիր Գեր. Հայր Ցովսեփ Մարգարեանի կողմէ գրուած է)

«Անդադրութիւնս կը յայտնեմ «Կիլիկոյ Աղէտը»ին Գ. հատորին համար ևս որ այնչափ ուրախութիւն պատճառեց, որչափ Ա. և Բ. հատորներն իրենց ակաղձուն հիւթալից բովանդակութեամբը։»

«Գ. հատորս ալ նոյն տպաւորութիւնը թողուց իմ վրաս, ինչ որ պղտին նախորդներուս մասին ունէի, որ է՝ հոս ալ նոյն բնաւիրական ոճն գործածած է.ը, ու ամենայն խնամքով Ձեր խօսելիք նեւթերն դասաւորած ու լուսաբանած է.ը։ Ինչպէս կարդացի, տեսայ, Գ. հատորիս մէջ մանուածորաբար ծանրացած է.ը այն տխուր, քաոսնելի ու միանգամայն ողբալի աղէտն յետոյ, տեղի ունեցած անիրաւ ու անարդար խուզարկութեանց մասին, մանաւորապէս դատաւորութեան բռնած սէգ ու անտարբեր ընթացքին, հոգեւոր պաշտօնեայ տեարց դիմումներուն ու բողոքներուն և միով բանիւ դեռ ուրիշ չատ մը պաշտօնական տեղեկութեանց մասին։»

«Ես յիշեցի եմ որ Ձեր «Կիլիկոյ Աղէտը»ի այս սքանչելի գործքերուն մէջ յայտնած է.ը, կենդանի, զգայուն ու ցայտուն եղանակաւ նկարագրել Առաջնայի ու շրջակայ գաւառներուն, քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ կատարուած ահռելի տեսարանները, հանդերձ մանրամասն տեղեկութիւններով ու փաստաթուղթերով։

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ

Գ. ՄԱՍ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ
ԵՐԵՍՓՈԽԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ ԱՌՋԵՒ

Քանի՛ երորդ դարուս քաղաքակրթութեան արեան բերող և մանաւանդ Օսմ. Սահմանադրութեան նախաստինք եղող՝ 1909 Ապրիլի Կիլիկիոյ ահաւոր աղէտին հնդնաւորները սիեզերքի բոլոր ազգերուն զայրոյթին և ատելութեանը ենթարկուեցան։ Այս մասին քաղաքակիրթ պետութեանց Սզդ. երեսփոխանական ժողովներուն մէջ կարգ մը վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան, որոնցմէ ամենանշանաւորներն եղող՝ Հայ-Սզդային, Օսմանեան, Ֆրանսական և Անգլիական խորհրդարաններուն տեղի ունեցած նիստերուն արձանագրութիւնները պիտի ամփոփենք այս էջերուն մէջ։

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ ՀԱՅ-ԱԶԳ. ԸՆԴՀ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵՒ

ՆԻՍՏ Ժ. Թ.

(Ուրբաթ 24 Ապրիլ 1909)

Նախագահ.— ՊԱՏՐ. ՏԵՂԱՊԱՀ Տ. ՅՈՎՀ. ԵՊԻՍԿ. ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ
Տեղապետ.— ՄԻՆԱՍ ԷՖ. ԶԵՐԱԶ
Տեղադպիր.— ՀՐԱՆՏ ԷՖ. ԱՍԱՏՈՒՐ

Աւեճապետ Էֆ.— *Կը հրաւիրեմ վարչութեան տեղեկագիրը յիշեալին խօսք առնելու Առաջնայի աղէտին*

վրայ, որ թէև մեր Օրակարգին մէջ չի գտնուիր, բայց ատիկ ա՛ն է կենսական խնդիրն ունի:

Ս. Գաւառեան Էֆ. (Աշխատաւոր Քաղաքական Ժողովոյ) — Ամենէ Տեա՛ք Երեսփոխանք, թէև սակաւին առջի և վաւերական անդեկութիւններ չենք առացած Կիլիկիոյ մէջ պատահած աւարառութեանց, մարդասպանութիւնոց և հրկիզութեանց վրայ, սակայն նեղելի չէ կասկածիլ թէ ազէտը անհուն և անսահման եղած է, նամնպէս անհուն և անսահման է ա՛չ միայն մեր՝ այլ և առհասարակ ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի կսկիծը, զայրոյթը և բողոքը: Այս դառն վիճակին հանդէպ Ազգ. Վարչութեան և Ազգ. Ժողովին պատասխանատուութիւնը գերազոյն հանգամանք մը ունի: Ուստի, նկատողութեան առնելով խնդրին ծանրակշիռ հանգամանքը, հարկ դասեցինք արագոյն կարգիլ դնեիսկ նախ հրատիրել Պատգ. Ժողովը երկու նպատակաւ. նախ, համարատուութիւն մը ընդունիլ համար, որպէս զի անոնէ թէ Վարչութիւնը ճիշդ մասը կրցած է կատարել իր պարտականութիւնը, և երկրորդ մը գործած է չէ՞ք: Յետոյ, անմիջական դարմանները վրայ խորհրդակցիլ, որպէսզի Վարչութիւնը վստահութեամբ և հրամով չարունակէ իր դիմումները: Մանաւանդ պէտք խնդրեմ որ իւրաքանչիւր երեսփոխան պահ մը չառնելով իր սրտի զայրոյթի և բողոքի ձայնը, աստանց խնդրին չեղուած՝ չջնահայեցութեամբ յայտնէ իր կարծիքը: Այս նպատակով, խօսքս կը Թողում մեր պատուական Շահրիկեան Էֆ.ին հրատապ խնդրոյն բոլոր մանրամասնութիւնները պարզել Ժողովիդ, որմէ ետք կրնայ կատարել վիճաբանութիւնը:

Յ. Շահրիկեան Էֆ.— (Անդամ Քաղ. Ժողովոյ, բեմ ելնելով) Տեա՛ք Երեսփոխանք, դժբաղդաբար ինձ կը վիճակի խօսք առնել Հայութեան կրած վերջին ահաւոր պատրնեաւն առիթով, որոնց մանրամասնութիւնները ձեզմէ իւրաքանչիւրին ծանօթ են, մանաւանդ միջոցաւ հրատարակութիւններով: Իմ կատարելիք հանգամանութիւնս չպիտի ըլլայ աւելցնել վկայութիւն, որովհետև ան այդ բոլոր պայմանները կը պակսին: Իմ ընելիքս մի քանիներ յանձնարարութիւն է: Ես զանձնապէս չեմ ուզեր ան անոնք յայտնել որ մխիթարութիւն բերեմ ձեր ժողովին և բանտարկութիւն առ ամէնքն պնդելով:

Ձեր ժողովը իր վերջին նիստին մէջ որոշում մը ուներ, պնդելով Աւենարանոց Գիւանին վրայ ուշադրութիւն դարձնել մինչ այդ Գիւղատնտեսական ծրագիր մը պատրաստելու. մինչ այդ Գիւանը իր պարտականութիւնը կատարելու վրայ էր, անհնար ու անօգուտ դէպքեր խուժեցին և այնպիսի անհնարին պարագաներ ստեղծեցին որոնք կարծես թէ ոչ միայն վերանալու չէին, այլ և բռնադատական ընթացքի մէջ պարտ ծաղուածը լրացուցին: Վարչութիւնս աւելցուցած էֆ.ն պէտք եղած բանաւոր առնութիւնը ցոյց տալ ամէն միջոցներու: Ես չեմ կարող բան մը աւելցնել իմ կողմէ:

Ազգը նախ և առաջ սկսաւ Աւանդի և Հալէպի կոտորածութեանց մէջ: Սկիզբները հետզհետէ անդեկութիւնները խզուած էին, բայց երբ վերատատաւութեան, Վարչութիւնը ըրաւ ինչ որ կարելի էր, այն է ազդարարել, պատասխան որ Ջարդը դադրի և կանխել մը ընելու պատասխան մը հայ արաւ արկածեալներուն: Դժբախտաբար այդ միջոցին երկիրը անիշխանութեան մէջ էր և

մեր կեանքն իսկ մայրաքաղաքին մէջ անապահով էր ու վտանգի առակ. այդ միջոցին որո՞ւ վստահիլ կարելի էր: Մինչև իսկ Օսմանեան Բարլամենտը պատուհաններ քուեարկեց որոնք ապահովիւն և անհետևանք թողուելուն. ո՛չ ոք կը մնան վարչութեան որոշումներն ու դիմումները: Երկրորդ աւերը ու քանդումը անդի ունեցան՝ Բարլամենտին մօտ եղած դիմումին նման:

Այդ լոյսին կնայ, վարչապետը յիշատակագիր մը ներկայացուց թէ՛ Մեծ—Եպարքոսին և թէ՛ Շէվքեթ փաշային, ինչպէս նաև Օսմանեան Բարլամենտի նախագահին: Անտառակ թուրքերէն բնագիրը այդ յիշատակագրին:

(Շաւրիկեան էֆ. ինք անձամբ կը կարդայ 1909 Ապրիլ 19 ամսաթիւ յիշատակագիրը (*):

«Ձեւիմիզմզէ մուտպիղ վէ մուգաւսէս օլան Տէվլէթը Պիկէի Օսմանիկէնին օթուղ իչ ակնէսէն պէրի կիրիթիմաթ օլտուղը պուննա ֆէլաքէթ վէ մէլանէթ վէ պուննա ճիհաւաթ վէ ֆաճիաներն մինչա վէ մաւտաղը օլան Եըլտըզ ակրայընէն կէլէք մէրքէզի սալթանաթտա կէլէք վիլաւաթտա էն մուհիմ մէմուրիյէթլէրին պաշընտա էքսէրթա հուզուրը վարմաճ համիյէթի միլլիյէ՝ մուհաքէմիյի վիճաանիյէ զիւնա վէ թաղվաւէն մահրում վէ պի պէհրէ՝ ալեաթը զուլմ վէ իհթիաճ մաւրին վէ չէրիքի խէպաւէթ՝ նիֆաղ վէ թէճէսսիւս իլէ միւճթէհիտ՝ խաւէնէի պիրլէչմիրմիշ օլտուղը վարէսթէկի քիւճիյէի պէյանաղը:»

«Մէմալիքի Օսմանիյէնին հէր թարաֆընը իսթիլա խաէն զուլմ վէ իսթիպտատ վէ ֆէսատ վէ նիֆաղ հիւգիւնտաէն պիլա ֆէրգը ճընա վէ մէզհէպ պիլճիմլէ անասըրը մուխթէլիֆէի օսմանիէ հալը բէրիչանիյէ

(*) Թրեախօսս ազգակիցներուս ալ մասը յատկացնելու փափաքով այս պատմագիրը նոյնութեամբ հայատառ բուրերեն կը հրատարակեմ:

(Մ. Յ. Թ. խ)

միլլէթտէն նէվճիվան էրզադը համիյէթ վէ մուհիպզը վաթան վէ հիւրրիյէթ էֆրատ վէ մէմուրին Միւսլիմէ մէնֆաէէտտէ ղընատլէրտէ զատը տէրեատէ չէհիտ տիւչմիլէր, նիչէ խանէմանլար նըգըմը: նիչէ օճագլար սէօնմիչ վէ հաթթա սաւլը ուսումի միւթէմատիէն հալը թէհլիքէտէ պուլունմըչ օլտուղը նէ տէրէճէ սապթի իսէ ան քատար չէ՛իչ վէ նիզամիյէյէ թէվֆիգան միւսլիմ վէ զայրը միւսլիմ էմնատի վէթանըն ըրչ վէ ճան վէ մալլէրինին մահֆուղիյէթինի թալէպտէն պաշզա հիչ սիր զապտանաթը օլմայան վէ տէվլէթի այիէի Օսմանիյէյէ սատտզաթընը ապրըլտատան պէրի ֆիրլէչն իսպաթ էթմիչ օլան էրմէնի ուղատըճընա մախսուս վէ միւնասապը օլմազ իւզրէ ելըպզ ակրայընէն պիր մէհարէթը իպլիթգատանէ իլէ թէրթիպ վէ թանզիմ վէ պիր վահիէթը ճինկիլդանլ իլէ թաթպիգ վէ իճրա էթմէիկի զաթլը ամմ իհրազը էմաքէն վէ նէհզ ուզարէթ սիսաէթինին տէրճէի տէհզիհի օլ մէրթէպէ պահիր վէ միւթէհազրզ ապը:»

«Կէրչի մանզա՝ չանլը զարտման իքինճի վէ իսչինճիւ օրտուլարընն միւթալէպաթը զաթիէ վէ թէհտիտաթը չէթիտէլէրի էավի օլարագ, օնպիր թէմուզ թարիխինտէ մէչրութիէթին իտաէթէն իլանը իլէ ո տէվլըը մէնհուսը իսթիպտատտէ իսթիմէ չէքիլտիկինէ վէ անըն այմըչ օլտուղը տէրին բէք տէրին հարէկէրին իւթիւնամէկզիր օլաճաղընա վէ ան քատար չէրիե վէ նիզամիյէյէ թէվֆիգէն միսալաթը հուզուզ վէ վկզաֆի զաթտէի սալիմէոնինն էրմէնիլէր հագզընատա տախի թաթպիգ օլունաճաղընա զանատաթ հասըլ օլմուչ, վէ հաթթա կէրէք Տէրսաատէթտէ կէրէք վիլաւաթտա

մեր կեանքն իսկ մայրաքաղաքին մէջ անապահով էր ու վտանգի առակ. այդ միջոցին որո՞ւ վստահիլ կարելի էր: Մինչև իսկ Օսմանեան Բանակմնդը պաշտօնեներ քաւաքակից որոնք ապարդիւն և անհետեւանք թողուցան. ո՞վ կը մնան Վարչութեան պրեշումներն ու պիմումները: Երկբորդ աւերը ու քանդումը տեղի ունեցան՝ Բարլամնդին մօտ եղած դիմումին նաք:

Այդ բոլորին յետոյ, վարչութիւնը յիշատակագիր մը ներկայացուց թէ՛ Մեծ—Եպարքոսին և թէ՛ Շէվքէթ փաշային, ինչպէս նաև Օսմանեան Բանակմնդի նախագահին: Անտառակ թուրքերէն բնագիրը այդ յիշատակագրին:

(Շարունակութիւն կը կարդայ 1909 Ապրիլ 19 համարիս յիշատակագիրը (*):

«Ձիւմհուրիեթէ մուտազէ վէ մուդաաեթս օլան Տէվլեթը Սվէյէի Օսմանիկէնին օթուղ իչ ինէնէն պերի կիրիթիար օլտուղը պուննա ֆէլաքէթ վէ մէհանէթ վէ պուննա ճիւնահար վէ ֆաճիաներն մինչա վէ մաատարը օլան Եըլտըզ սարայընդն կէրէք մէրքէզի սալթանաթտա կէրէք վիլահաթտա էն մուհիմ մէմուրիյէթլէրին պաշընտա էքսէրիա հուզուրը վարմաճ համիյէթի միլլիյէ մուհաքէմէյի վիճանիյէ զիւնա վէ թաքվատէն մահրում վէ պի պէհրէ՝ ալեմդը զոլմ վէ իթթիհաճ մուդին վէ չէրիքի խէպաեթէ՝ նիֆաղ վէ թէճէսսիւս իլէ միշթէհիր՝ խավէնէի պիրլէչմիրմիշ օլտուղը վարէսթէլէ քիւլթիւր պէյանաթը:»

«Մէմալիքի Օսմանիյէնին հէր թարաֆընդը իթթիհատ իսէն զոլմ վէ իթթիհատ վէ ֆէյսաս վէ նիֆաղ նիւզհիւնատէն պիլա ֆէրդը ճընս վէ մէզհէպ պիլճիւմլէ անասըրը մուսթէլիֆէլէր օսմանիէ հալը բէրիչանիյէ

(*) Թրեախսօս ազգակիցներուս ալ մաս մը յայտագրելու փափաքով այս պատճառագիրը նոյնութեամբ հայատառ թուրերեն կը հրատարակեմ:

(Ծ. Յ. Թ. խ)

վիլիֆիթար օլմուշ, լա իւ ատտ վէ լա նուհնա էվքիայի միլլէթտէն նէվճիլան էրթապը համիյէթի վէ մուհիպլէր վաթան վէ հիւրրիյէթ էֆքարա վէ մէմուրին Միւսլիմէ մէնֆալէյրտէ ղընտանլէրտէ գաալը սէրեատէ չէնիա ատիւմիլէր, նիչէ խանէմանլար եըզըլմըշ նիչէ օճաղլար սէօնմիշ վէ հաթթա սուլէը ումումի միլլէթմաատիէն հալը թէնվիրէյտէ պուլունմըշ օլտուղը նէ սէրճէճ սապիթ խէ անքառմը չէր՛իյէ վէ նիզամիյէյ թէվֆիղան միւսլիմ վէ զայրը միւսլիմ էսնայի վէմանըն բրվ վէ ճան վէ մալլէրինին մահֆուղիյէթինի թամէպտէն պաշգա հիչ պիր գապահաթը օլմայան վէ անվէյէթի ալիյէ Օսմանիյէյէ սատտագաթրնր սարրլարտան պէրի ֆիվիլէն իսալաթ էմմիշ օլան էրմէնի ունատըրնա մախսուս վէ միւնասապը օլմագ իւզրէ ելլարվ ակրայընդն պիր մէհարէթը խալիֆէտարանէ իլէ թէրթիպ վէ թանզիմ վէ պիր վահյէթը ճինկիպանէ իլէ թամամլագ վէ իճրա իթթիհիկ գաալը ամմ իչրադը էմաբնին վէ նէչպ ու զարէթ սիսաէթինին ատրճէճի ատնէմի օլ մէրթէպէ գանիր վէ միւթէհազվգ սըր:»

«Կէրչի մանզա՝ չանլը գարամանի իքնճի վէ իւչունճիւ օրտուլարընն միւթալէգաթը գաթիհ վէ թէհտիտաթը չէտիհէլէրի կակրի օլարագ, ծնայիր թէմուզ թարիխնտէ մէչրութիէթին խաաէթն իլանը իլէ օ տէվրը մէհնուսը իթթիհատատէ իսաէթլէ չէքիլտիկինէ վէ անընն այմըշ օլտուղը տէրին րէգ տէրին հարկլէրին իլթիհամէգնիր օլաճաղընտա վէ ատրնամը չէրիե վէ նիզամիյէյէ թէվֆիղէն մհատաթը հուզուզ վէ վէզաիֆ գաիտէի սալիմէյինին էրմէնիլէր հագղընտա տահի թաթպիգ օլունճաղընտա գանատթ հասըլ օլմուշ, վէ հաթթա կէրէք Տէրսաատէթտէ կէրէք վիլահաթտա

ավէնէյն խաթխատատ կիրուէր միւսթէհագ օլուզլարը միւճադաթը չէտինէյէն ռօլայը ադամ թէլաչլարա տիւշմիզլերի միւչահէտէ օլուննուշ խանէ, նէ չարէքի Տէր սատաէթաէ մալիւմ էլ էսաճի պիր գաչ էրքնանընն մէվգուֆիյէթի իլէ իգթիֆա օլուննուշ, նանի չէձերէի խաթխատատ գալ էտիլէճէք ևէրաէ պադը տալէրինի պուտայուպ քէօքիւնի գուվէթլէնշտիրմէքտէն պաշգա պիր նէթիճէ հասըլ օլմամըշ վէ պու սայէտէ բէյնս վէ անէնէի խաթխատատ մէշրուԹիյէթի իւնվանընի Թանթընատ մէսէլէի գատիմէրինաէ սատիթ օլուպ իճրատ մէլանկոթ վէ իտաէի գուվմ վէ խաթխատատ չալըշմագա մէյտան պուվմուչլար, վէ պիթԹատի իթԹինատ վէ մէշրուԹիյէթի Օսմանլիյէյ էն պիտաէ ճիատ տիյէթ վէ խուլուս վէ սաֆվէթ իլէ սատըգ օլան էրմինի ունսուրունա գարշը պէտէմէքտաէ օլըգլարը պուդգ վէ սատավէթ հատտ ու նիհայէթ պիլմէդ աերէճէաէ Թէգայիւտատ վէ Թէչէատիւտատ իթմիչ տիր։ Շու պուդգ վէ սատավէթին գաթգը սո՛ Թէհատիտ վէ ճինատաթը միւԹէհէվվիտ իյդայ՚ը սուբէթլէրի իլէ ատնի կէրէք էսպատ տատխիյէ նագըրը Հագգը պէյնի կէրէք ատչաթընըն Թէգատհիւտ էտէն էմատաթ վէ սէյատիւթ մատտիյէ հագգընատ փաթրիքատնատէ Թարաֆընատան քէրարէն վէ միրարէն մագամաթը ալիյէնին նագարը տըգգաթը ճէչգ օլուննուշ խանէ հէր տէֆասընատ Տախիյէ Նէգարէթի ճանիպնատէն ևատ ղէմանը խատիպատատէ իտատ օլուննուշ ուսուպ ճարիյէյէ Թէվֆիքէն ճինատաթ վէ Թէհտիսատը վագատընըն միւսէպսիպ վէ միւպայիրէրինատէն պատէչ իտթիլամ անէրինի Թէգզիպաթ վէ Թէէմինատընը վէ ճէրայիմնի էրմէնի մուսատպինինէ ադվ վէ իտնատընը այնը հագիգաթ վէ

հիւճճէթ իթԹիխագ իլէ օլ հօլատ Բատրիքատնէյէ իԹատ ճէվագ օլուննուր իտի, պուննա միսալ օլմագ իւզրէ Գայսէրիյէտէքի վուզուատը մալիւմէ ագըպինատ մէվգուֆ մաղնուննըրընն նագլը սատագէրի մինատսիպէթի իլէ լիվա վէ մահքէմէի Թէմյիզ միւտտայէ ումումիյիկի Թարաֆընատան Թանգիմ գըլընան Թալէպնամէ վէ իտտաճնամէէլերինի վէ հատԹա էլէէվմ Սատանատա իյգա օլուննագատա օլան ճինայատը ֆէճինընն մէսուլիէԹինի էրմէնիլէրէ Թանիկ իթտիրէճէք սուրէթատ հար ու ադևատը իտֆագ գատսը իլէ վագը օլան նէչրիտաԹընը միւԹագէտսը Թատվիյէ օլուննագիլուր։ Վէ պադըն տատխ մէվա՚իտ վէ Թէ՚մինատ միւագէմէ իլէ իւԹԹիֆա օլուննուպ Թէնիւքընին գուհուրինէ իհԹիմագ պրագտայատագ Թէտտագիրը գաԹիյէ Թէվէսսիւլ օլուննագաըզընը նատիրէն մէմուրինի միւչքէքի անհիւմնի նէկատիկէրի իլէ պէճայիչ նանի Թէնիւքէի մէլհուզընին ադիր մանագատէն տիկէր ադիր մանագէ նագլի մուտտէնի իլէ վագիֆէլէրինի խֆա իթմիչ սատ օլուննուրլար իտի. ալէյհուսսաա Հիլմի վագա հազրէԹլերինի Տախիյէ նէզարէթի ինղիտամը իլէ տերէօճատ իթմիչ օլըգլարը վագիֆէյի սատարէթի էնսագընատա Տախիյէ նէզարէթնի իտտարէյի ումուրը ճարիյէտի պիթԹատ վէզ զարուրէ էօճագինէ ԹէրէԹԹիւտ իտտէն Միսթէէյաը Սատիլ պէյնի իթԹիհատ էլէէտիկի մէսէլէ՝ վիլայէթատէի ավէնէյի գուվմ վէ իթԹատիքնի իտատէյի տէվրը խաթխատատ ուզուրընատա Թէհնիյէ իթտիքլէրի ճինատաթընի վուզույինէ մէյտանը աչըգ պրագտմըշ սըր։ Պու գատիլ գաֆիլէթ-էտէրի օլարագ նիյէ ատվալ վէ վուզուատը սատինա վէ սատիթէ՝ Թագվիմը վագայի սիհնուէլերինատ բէտմէն Թէքզիտալ էտիվմէշ վէ հատԹա

Գլխիկիոյ ազէտին միջոցին
Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Տեղապահ
Տ. ԳՈՒՂԱՆԵԱՆ ԾՊՆՈՒՆ. ՍՐԲԱԶՈՒՆԴ

Պիթլիս վիլայեթինին չարչու վէ պաղարչերընդեն իբի հաֆտա դատար մէստուտ գալմասընա մէյտան վէրմիշ օլմասընատան ոլայը միսթէհագը ատ օլտուղու Տա- խլիկէ նէզարէթինճէ տախի ինքնար օլուհամահան պիր վալինին տէրհալ ադլինտէ թէհհնիւտա խոտուպ նէհայէթ տիկկը պիր վիլայէթ վալիլիկինէ նագը մէ- մուրլիկէթ իմթիազէլէ իքթիֆա իտէն միւսթէշարը միւշարիլէյհ Սահիպ պէյ հիքմէթի հիւքիւմէթէ քիւլհէն մուզաֆիր չուս հարաքէթի իլէ Սատնա վիլայէթինին ահվալը օլտուղը չուս սօն ֆէլաքէթին զուհուրինէ նոլ այմը. ապը։»

«Շիդալէթ վէ ձինայէթլէ մա՛րուֆ նիչէ էչգեյալեր խոխման իմթիլեր այնիլերէք միւճազաթտէն գուբ- թուլուպ տի աչըգ սիլահլեր իլէ տոլաչմաղա սէրպէսթ պրագըլուբ, վէ մանզա միւտաֆէյի նէֆս ղընինտա սիլահ թաչըմագա մուղթաբը օլան էհալիյի մութիյէ վէ մասումէյի չագը թաչըմագա տիլէ միւսաատէ օլուն- մազ, վէ թաչըլըգը հալակ միւֆթախա վէ ճանի սատ օլունուր իտի։»

«Վիրան չէհիրէյն սարիքը նագադ. Պիթլիս, Պայ- պուրտ, Տրապիզօն վէ Գումախխանէ կիպի էրմէնիլեր թարաֆընատան հիւճիւմլեր հաղըրլանմագտա իտուկընէ տայըր, վէ ավամը նատատան էֆրատը Միւսլիմէյի խէֆ ու թէլաշէ իլգա վէ ատադիյէթը աննիյէլերինի թարիք իլէ վուգուաթը էլիմէ էչգա՛նէ թէչվիգ գատը իլէ թատնի վէ նէչը ու իլան իտիլէն հավատիսը քնազիպէ՝ օթուղ պիր մարտ թարիխլի տարպէյի մէնհուսէյի սիա- սիյէնին մուզատաիմէ վէ թագվիյէսինատէն պաշգա պիր չէյ օլմասընը ճայի պատա վէ թէբէտտիւտ օլա- մազ։ Ալէլհուսուս Սատնա վէ թէվաֆիննատէ զուհուր

խաչն գաթը ամմ վչ իրագ վչ զասպ ու զարաթ ֆաճխալչերին իրթիճայիւնըն՝ մչչրուքիչչք ախչմինչչ-բինին՝ Եըլսըզ ավչնչսինին հիմմչքի իչչ պիր սուբչքի մահիրանչսակ վչ վագթ ու ղչմանը իչչ հազրըլանմըշ վչ այնը կիւնակ այնը թարիխաչ եանի մչրքչղի Սալ-թանաթաագի օթուզ պիր մարա վչ պիր նիսան վուս-գուաթչերինա մուսաուրթ օլարագ Սաանսաա, Թար-սուսա, Համիսիչչակ վչ սայիր գուբա վչ նչվահիակ իչդա խոլսոխկի մչրթչչղչի սիպուքաչ ախր։»

«Սաանա վուզուաթընսա վչսիչչղի նչկիանչ՝ սա-հիսի այիչ կինճ պիր էրմինինին ըզըընա թչսալուքթ խոխմչք իւզրչ թա՛զիսլ օլուննմասը իչչ պիր գաչ ախֆա-լար վսիսի վիչայչթչ վչ բօլիս գօմիսարչիկինչ մուրաճ-սթիլա արզը քչյֆիչչթ իչդչմիչ վչ ըզը ու ճանը թչհլու-քչաչ պուլուն մասընսան սանս իչչ հնւքուսմչթինն սիս-նչթ վչ հնմայչսինին խոխմսա վչ խոխիրնամ իմմիչ օ-արզը հասաչ չու թաչչսը մուհադգընա ասլա էնչմմիչչթ վչրխմչմնչօնսաին ձչսաարչթ ատնըշ օյան էրզասլը ձինա-չչթ սաանա չիսաչչինի թա՛զիսլ ու թազխիգչ թասսուսաի իդչչրինչ մուսաուֆչսայի ըզը ու ճան ախճսու-ըիչչթինաչ պուլունան հանի ըզըընըն վիզայչսի իչչ իսպաթը համիչչթ վչ հանաուրընըն մուհադգասը իչչ պիր հագգը գանունիսաին ինթիճայչ թասսուսի խաչն պիր էրմինինին գուրչունը իչչ սիչմինի ըզը ու ճանը օյան պիր իչի էֆրասը Մուսխամինին վչֆաթ իմմչ-սինսաին իսպարչթ ախր։»

«Ֆարզը մուհալ օլարագ, սիսասֆչայի ըզը ու ճան իչուն իթիճաիը նչֆսչ մուզթար օյան չու կինճ էրմչ-նինին հարաքչթի ձիսրի՝ համիսա ձինայչթ 'սասա իսխոչ պիչ հալընըզ քինասուսը մչսու թուրթուսալ-

չչձչկի ախրքնար իչչն Հնւքուսմչթը մանալիչ մուճ-րիմի թա՛զիսլ վչ ախրաչսթ խաչձչք եչրասչ կիւնա մանալի էրմինի ախքինչսի մչ՛սու վչ վագիֆչատը իմիչ կիսլի, անչն պուլընըսլ թչսլիմ խոխմչսինի ձչմմը զաֆիրը ավամ թալչսլ խաչր։»

«Հնւքուսմչթ՝ սասլիչն մուհաֆագա վչ թչ՛մինի խուսուսընա սայ խաչձչք ևչրասչ, ձչմմը զաֆիրի հա-լընըզ պաչընսան ախֆ իթմչքլչ իթիճա վչ հաթթա ավամա սիպահ պիչչ թչվգի իմմիչ օյմասը հասչսլի իչչ թալչսլը վագը՝ թչհալսաաթչ մինդալլըզ օյուզ հիրմի-ախքիզ մարաա մուսաուրթ օյան թչհալսաաթը վագըա հնւպինանչն փաագալհա հօրիրլու ըրընըն էյամընը ախ-չչթլչ կհչիրմհկչ մչճալուր օյան էրմինի ախքինչսի հագգընսա մարաըն օթուզալիրինճի սայը կիւնիու սա-աթխանչ ալթընսա սօզրամաճը Լուքֆիկինն՝ գաթը իչչ նիսանընն պիրինճի չարչհնգին կիւնիու գաթը ամմ պաչչամրչ սրը։ Հաթթա հնվմի մչգքիւրսչ Հնւ-քուսմչթ՝ վչ վալիի վիչայչթ՝ վչ մութչճալիղանը մչմլչքչթ՝ ֆաճխանըն էօնիւնչ ալմագ վաղիֆչսինի իչդա խաչձչք ևչրասչ էրմինիլչրինն խանչ վչ մչսքչն-չչրինաչն չզմալարը, վչ պու սուբչքլչ թասսավսու-րըն սանա սուհաուչթլչ իչդա՛ինչ հօզ աչմագ գասսը իչչ կիւնա գօրգաճագ հալ հօգ իմրչ կիլսլի սիսքինան վչ մաղաղաարընը աչմաարընը էրմինիլչրչ թչհալին վչ թչչվիզ իմմչքսաչն կչրու սուբմամրչ վչ սիսչա-վչրչ վչսիսչսի իչչ սաալչթ վչ ձչչզլ իթմակի մանալլչ Մչրխասախանչ մչճլիսը ձիմանճսի բչիսի վչ մանչ-քչմչչի խաթինաճ ազասընսան Ուրֆալհան Դաւիթ վչ Յարսուքիան Շասրիկհան էֆչնսիլչրը վչ ըչֆիզ-չչրի հնմայչսիզ սրագգլարագ քիմիսի սօզագսա քի-

միսի Մէձլիսի պէյէաի տայիրէսինատէ գաթլ վէ իթլաֆ իթտիրիմիշ տիր։»

«Ատանա վէ Թէվապիկի վուգուաթընը ճիսատէն մէնն իթտիրեճէք էվամիրի չէտիտ վիրիլեճէք եէրսէ, մէրքէզի հիւքիւմէթէն՝ հանի Տահիլիյէ միւաթէչաւիրընան վէ վէքհալէթէն վիրիլէն էմրը թէլէկրաֆխանէն իլթիզամ օլունան սուրէթը թահրիր՝ մուէյյաեսաթը էճնէպիյէնին մուհաֆազա իտիլմէսի վէսաւաւսընա մահուֆ օլտընը թէքզիպը իէմի կէօրմիշ օլմանան նէչրիաթիա միւսպէթ տիր։»

«Սուրէթը ճէրհանը հալ վէ թէտպիրլէր՝ պին սէքիզ նիւզ ոզանան պէչ սէնէսինատէքի գաթլը ամատքի ուսուլ վէ թէտապիրնին այնը պուլունտընը՝ բուրթպէյի պէտահէթատ տընը։»

«Շէհրը հալըն պիրինճի վէ իքինճի վէ իւչիւնճի կիւնլէրինատ ատվամ իթմիշ օլան Ատանա վէ Թէվապինին վուգուաթը էլիմէսի՝ մէրքէզի Սալթանաթատա ներտող Ֆրանսա ճաղընընն աէռնաւուրիտիկ կիւնէ մուսաաթի օլան ատն բաղար վէ բաղար էրթէսի կիւնլէրինատ թէքէրրիւր իթտիրիլուսուպ իւք կիւնլէրինատ գուրմուսմուշ օլան էհալի վէ էպնիյէի միլլիյէ վէ չահսիյէ գաթլ վէ իհրագ իտիլմիշ տիր։»

«Իվվէլ վէ ախըր, վուգուաթ վէ ֆէճիաթը մէսաւէթատ հէր Թարաֆտան թոփլանթտըրըլմըշ օլան ավամը Զէրաքէսէ վէ էքրատ վէ սայիրէ իշթիրագ իթտիքլէրի չէօյլէ տուրսուն, ավէնէյի խանիպատատ՝ վէ իրթիճալյուն օրալարատաքի ատաքլրի Օսմանիյէի տախի Տերսաատէթատքի էմտալլէրի միսիլլու նիչէ քիզպ ու ազվիանթլա իզճաշ իթմիշ օլմալը տըրլար քի գաատալար գըրըլմասը վէ գաթլը ամմ վէ նէհպ ու

զարէթ կիպի էճալը ճինատիէյէ մուավէնէթ վէ իշթիրագ իթմիշ օլտըգլարը ճիւմլէյի իսպարաթը մանալիյէտէն տիր։»

«Շէհրը ճարինեն օն իւչիւնճի թարիխի իլէ Իսկէնտէրունատան ալընան պիր թէլէկրաֆնամէտ Զօգժարզուանըն կիրմի պին գատար ճէմմը զաֆիր Թարաֆընատան թահթը մուհասարէտ օլուպ սու հօլաբը պիլէ Թահրիպ իտիլմիշ օլմասը հասէպի իլէ մահալը մեզքիւր սէքէնէսինին հաճաթը թէնզիլէտէ պուլունտընտը իչար գըլընմագտատ տըր։»

«Նէզաքէթի միւսէլլէմ օլան չու զէմանատա վէ միհամը ուսմուրը Տէվլէթլէ մէչղուլ պուլունտընտըղը պիր սըրատա, միւճէմմէլէն օլուն Թաֆսիլաթը մէսաւութէ իլէ զաթէն մալիւմը պիրի Ֆահիմանէլէրի պուլունան վուգուաթըն արզ ու թէքրարընատան մագսատը տայիանէմ հէյէթը Օսմանիյէի թէչքիլ իտէն անասըրատան պիր զաւմընն մահլ վէ իղլէտի զըմնընատա օնպէչ սէնէտէն պէրի սուվէրը մուխթէլիֆէտ թէրթիպ վէ իճրա իտիլէ կէլմիշ օլան մէսլէքը սիասէտնին կէրէք էրմէնի միլլէթը սատրգասընա կէրէք վէճուտը Տէվլէթէ իրսա իչլէտիկի տարպէլէրէ պիր խաթիմէ վէրտիրմէքճատէն իսպարէթ տիր։»

«Շուբասընը տա արզ ու թէզքիատա մէճպուրըմ քի Անատօլու գըթասընըն հալ վէ մէյլի մալիւմ օլմասընա նազարէն՝ չայէտ թէտապիրի սէրիյէ վէ չէտիտ իթթիխազընա միւսաբէտէ գըլընմասընը թագսիրատ վուգուաթը մէսաուէթէնին վիլաեաթը սայիրէյէ տախի սիրայէթի մէլհուզ՝ վէ պէլքի մուհազգազ ատաօլունապիլէճէյինատէն լուզումը իսթիճալ տէրէճէյի վիճուտատ տիր։ Վագտա Թէլէկրաֆխանէ իլէ վէսաւաւյէ

լաղըմէ իւթա գըլընաըղը էվամիրի չէտիաէ վիրիլմիկի աաաքիրի քնաֆիյէ սէվգ օլուննաըղը՝ միւրաճէաթը միւթէվալիյէի տայիանէմէ ճէվապէն պիլտիրիլմիչ իսէաէ օլ եօլտաքի էվամիրին միւամիր օլմաըղը վէ օլ հէվալիաէքի աաաքիրին ագաը հարաքէթաէ պուլունաըղը վուգուաթլա թէզահուր իյէմիչ օյմաար իլէ տահա միւամիր վէ տահա չիտաէթլի թէտապիր իթթիխաղընա լուզումը գաֆի վար ադը։ Պինաէն ալէյհ պաւ մագսէտին հունսուլինէ մէտար օլմագ իւզրէ Փաթրիգխանէ մէճլիսի մաւխութէրի հէյէթի իլէ ատ պատէլ միւզաքերէ թէտապիրի աֆիյէնին իթթիխաղ ու իճրաար իսթիտաարնա մէճմուրիյէթ էլ վիրմիչ ատր, չէօյէ քի.»

«Էվվելա.— Աատնա վէ Հալէպ վէ թէվաֆիյինին վուգուաթը՝ իսթիֆտաաըն ճէրայիմը միւթէսէլսիլէսինաէն օլմագլա պէրապեր, մէչրութիյէթին ենչիաէն իլլա, վէ իսթիֆտաաըն իտաէսի էմրինաէ օթուղ պիր մարա սէնէ պին իւչիւնիւղ եիրմի պէչ թարիխինտէքի Տէրիաատէթ հատիսէյի մալիմէսինին ճէրայիմը միւչթէրէքէսինտէն ատա օլունաապիլէճէկինէ պինաէն՝ օրալարա տահի գահրաման հարաքէթ օրտուսը ճանիպինաէն վէ հէր հալաէ միւտաֆիյի հուրրիյէթ վէ մէչրութիյէթ էրքանը Զապթանընաան միւթէչէքքիւլ պիր Տիվանը հարպ էօրֆինին թային վէ իղամը իլէ մահալլի միւսէպպիպ վէ միւպաչըրլէրինին թահնը մունահաքէմէյէ ալընմասը։»

«Սանիհէն.— Վուգուաթը մէղքիւրէնին էն պաչը միւսէպպիպլէրինտէն ատ օլունմասը լազըմ կէլէն վէ ալէտաէրէճաթ թէքկասիւլ վէ իհմալլէրի ասպէթ օյան վալիի վիլայէթ իլէ տահիլիյէ միւամէյասը Սաիլ պէյին Տիվանը Հարպը մէղքիւրէ թէսլիմի իսուսուսընէն թահնը գարարա ալընմասը։»

«Սալիհէն.— Տիվանը Հարպէն թէչէքքիւլ իտուպ իղամ գըլընաճաղընէն վէ միւսէպպիպ վէ միւչէվիգլէր հազգընտա միւճաղաթը չէտիաէ թէրթիպ օլունաճաղընէն վէ վալիի վիլայէթլէ Սաիլ պէյին տահի Տիվանը Հարպա թէսլիմ գըլընաըղընէն հէմ Սատնա վէ Հալէպ վիլայէթլէրինէ վէ հէմտէ վիլաէաթը սահրէյէ թամմէն իչար վէ իլան օլունմասը։»

«Բոպիհան.— Տիվանը Հարպէն թահգիգաթը իսթէտայէսինին իճրասընտա մուաֆէնէթաէ պուլունմագ վէ հէր պիր մահալլէն թէչէիթաթը նուճուսը իլէ զաէաթը մատաիէյէսինին մըղտաըղընը վէ տհվալը սայիրէսինի թահգիգ վէ Տիվանը Հարպը էօրֆինին վաղիֆէսինի թէճոիլ իթմէք իւզրէ՝ համիյէթի չահսիյէլէրի վէ մէչրութիյէթլէրվէրիլէճէկլէրի մարուֆ վէ միւաէլլիմ օլան զէվաթտան միւրէքքէպ այրըճա պիր թահգիգ գօմիսիօնուն թային վէ իղամը, վէ իչպու թահգիգ գօմիսիօնընտա փաթրիքխանէյի տայիանէմտէն տահի իրայէ օլունաճագ իլի վէ հիչ օլմազսա պիր զաթրն տահի տազա սըճաթը իլէ թային վէ թէրճիգ իտիլմէսի։»

«Խամիհէն.— Մէմուրիյէթէ տապըգալարընտա պիր չօգ չէքնաաթա մարուզ օլտըղը կիպի մէչրութիյէթ թարաֆտարը օլաըղընա տայիր տհվալ վէ իճրասաթը տապըգալընտա հիչ պիր տէվիլ վէ էմարէյէ թէսաուճէ օլունմամասն վալիի լտնըզ Մուսթաֆա Զիհնի վապանըն տէր հալ ադլը իլէ եէրինէ միւտաֆիի մէչրութիյէթ վէ էհլը համիյէթ պիր զաթը հուրրիյէթէրվէրին թային վէ իղամը։»

«Սատիհէն.— Եազմա էտիլէն էմվալ վէ նուգուտա վէ սայիրէնին մէյտանա չըգարըլուպ թէմամը իլէ սա-

հիպղերինէ խաւէ խիլմէքլէ պէրապէր, պիլ ճիւմլէ զաճաթըն միւսէյպիպ վէ միւչէվվիպլէրինաէն նէքաիկէրինէ մըԹէքէֆֆիլէն վէ վարըսաթը մէվճուտէլէրինաէն Թաղմին էֆխիրիլմէսի։»

«Սապիհն.—Ա՛ճ վէ սուսըզ վէ մէսքէնսիզ գալմըշ մանսապինին խաչէլերի իչին խաղինէյի Տէվլէթաէն պիլա Թէ՛խիր մըգտարը քճաֆի Թախսիսաթ Թային վէ իթտաը։»

Թասիհն.— Մուսապինին հէր նէվ զաճաթընըն խազինէյի Տէվլէթաէն չիմտիլիք Թա՛վիզէն Թաղմինի իլէ խանէ վէ մէսքէնլերին ինչա վէ Թա՛միրինէ, վէ սանա՛Թ վէ զրսաթլէրինին նէնիսէն իճրասը իչին ալաթ վէ էտավաթը լազըմէնլին ԹէՀիյէ վէ Թէտարիքինէ հիմմէթ պուլդուդմասը։»

«Վէլհասըլ նէվը պէչերին հաճաթը գլսաս իլէ գայիմ օլուպ, պիր ճիւմլին ֆայիլի հէր քիմ օլուր իսէ օլսուն ճէզայի սէզասընը կէօրմէզ իսէ ճէրայիմին մէնսը Թէքէրրիւրի վէ Թէքճսիւրի միւմքին օլմազ, պու սէֆա Սուսանա վէ հավալիսինատէ իյգա օլունուպ վահչէթ վէ սէՀչէթի՝ սէյիլ ագլ ու իսրագըն՝ պէլքի խէյալ ու Թասաւուրըն պիլէ հավալասընա սըղամասան վէ նէվը պէչեր իչուն ար ու չին օլմագ հայիսիեթի իլէ միւսլիմ վէ զայրը միւսլիմ պիլ ճիւմլէ երպասը համիյէթ վէ մէրհամէթին գալպլերինի տաղտար իտէն ճինահաթըն ճէզասըզ գալմասը իլէ էրմէնիլերին խարիճ-էզ գանուն պուլընասըզընա, հանի մալ վէ ըրզ ու ճանլերընին հէյալ օլսուզընա՝ ավամը նաս վէ մէմուրինը իսթիխպասա լինտինտէ գանասթը քճամիլէ հասըլ օլսըզը՝ վուգուսաթլա քէսրը սիւգութ իթմիչ ասը։ Շայէտ պու սէֆա տախի քէնէվվէլ ճիհ-

հանաթը վագըանըն վուգուի Թէքդիպ վէ ինքնար վէ նա Թախֆիֆ օլունսըր, վէ իթլաֆը նէֆս վէ իՀրագը էմաքին վէ խալանէթ վէ նէհպ ու զարէք ճէրայիմիմիսէքթիխայ՝ միչէվվիզ՝ միւսէպպիպ վէ միւգաչիրլերի, վէ պիլ խասսա վազիֆէլերինի իհմալ վէ անվասէն Թէզաֆիւլ վէ Թէճահիւլ վէ ըզՀարը աճզ ուսլերի խայինանլերի իլէ ճէրայիմը մէգքիւրինին Թէվսիսլ վէ Թէքէբբիւր վէ Թէչէտտիսանէ՝ միհնաֆըզանէ վէ զատտարանէ մէյտան վիրին մէ՛մուրին հագըզնտա գանունըն քէմալը տաալէթ վէ չիտէթիյէ Թէրթիպը միճազաթ գըլընմազտա՝ Թաիրը էվզահ իլէ զուլմ վէ խաԹիպատըն մէրքէզի հագըզնտա փայմախտտա իսթիխազ վէ իճրա օլընան Թէտապիրի զամիյէ հաքիմանէ գայիտէի տաալէթ վէ միւսավաԹա Թէվֆիգան Սուսանա վէ Հալէպ վէ ճիվարլերինատէքի չիւպա՛Թը հագըզնտա տախի իճրա օլունմազտա խայր ու չէրի Թէֆրիք ու Թէմիյիզանէ ճիհէթ հիքիմէթանէ զաֆիլ էֆրատ էֆալի վէ մէմուրինը Տէվլէթ այնը ճինահաթը Թէքրար Թէքրարիգա՛յ Թէչվիզ վէ Թէրդիպ էտիմիչ օլաճագ տըր։ Աքսը հալաէ, հանի չու ֆաճիանըն հագիգի միւէյյիսիպ վէ միչէվվիզ վէ ֆայիլլերի ճիհմէրինէ ճէզայի միւսէյհագլերինին կէօրիւլմէր իսէ, էրմէնիլերին զաթը ամմը կիպի միւսլիմ վէ զայրը միւսլիմ պիսԹիճն ալէմը մէտէնիյէթին լանէթ վէ խաԹիքրահընը տավէթ իթմիչ օլան ֆաճիաի մարուզէտէն՝ մէսուլը միւնֆէրիտ բէիո վէ ավէնէյի իսթիխպասա օլուպ Միլլէթի նէճիպէյի Օսմանիյէնին պուճնտա ասլա վէ զաթտասիլ ու մէսուլիյէթի միւէյյավէր օլմասընը զաթ զաթ վէ սուրէթի զաթիէտէ ԹէՀիյա վէ Թահազ-

գուգ էտէձէք, վէ պուննան պէօյլէ պիր տահա պու կիպի մուխիլը նամուսը ինսանիէթ ասվալ վուգուննէ իմքան գալմասաճագտըր: Իչթէ Տէվլէթը Օսմանիէնին մապհի իւլ հասաթը օլան չու մագսատ ճիխիլին հուսուսի՝ անճագ վէ անճագ իլամ օլունաճագ Տիվանը հարպը էօրթի հիյէէթինին հագաիգ վէ տէգաիգի մարուզէյէ ագլ ու իտրագէերինին պիւթիւն գուվվէթի վէ գալպ ու վիճտանէերինին պիւթիւն նէճասպէթի իլէ գանի օլտըգլարը սապիթ վէ միւթէհադդիգ օլան էրքանը հարպտէն միւրէքքէպ օլմասընա մէնուէթ վէ միւթէվագգիֆ տըր:»

«Մարուզաթը մէշրուտի տայիանէմին էհէմմիյէթ վէ վիճուպի թարաֆը սաժիի Ատալէթքեարիլէերինէն թաավիպ վէ թէրվիճինէ պէզլը ինսաէթ պուլյուրտաճադը իւմիւտ վէ իթիդատը գավիսինտէ պուլունտուգումէն արզ ու պէհանները հագդը ասագդը ֆահիմանէլէերինէ տէրքեար օլան իհթիրամաթը ֆահիդայը տայիանէմին թէքքիտ ու թէյիտինէ վէսիլէյէ հասէնէ իթթիհատ իլէհիմ. օլ պապտէ, եւայլն եւայլն:»

Յ. Շահրիկեան էֆ.— (շարունակելով) Այս Յիշատակագրին մատուցուելէն յետոյ, Նոր կառավարութեան կողմէ որ և է ձեռնարկներն ու հանանքները դեռ եւս անորոշ են: Միայն, անկէ առաջ, ազատարար բանակէն մաս մը զօրք ղրկուած էր և պատերազմական աւեան մը կազմուած: Զարդը դադրած է, բայց ո՞րքան է կառուցածներուն թիւը կարելի չէ եղած սեռուգել այսքան կարճ ժամանակի մէջ. բայց Ատանայէն փախչողներ կը հաւաստեն թէ 30,000 ը կանցնի անոնց թիւը, որուն մէջ փոքր մաս մըն ալ օտարազգիներ կան: Իսկ նիւթական կորուստը հաշուել անհնար է, որովհե-

տև Ատանան ամբողջ քարուքանդ եղած է: Ազգ. վարչութեան առաջին գործը եղաւ անմիջական կերպով մէկ հոգեւորական և մէկ աշխարհական պատուիրակ (Տ. Գէորգ վարդ. Ասլանեան և Սարգիս էֆ. Սուքիս) ճամբայ հանել, որպէսզի կարենան գոնացում տալ արկածեալից պէտքերուն: Իսկ երէկ մեկնեցաւ կարմիր Խաչի մարմին մը, վիրաւորներու և հիւանդներու դարմանման համար:

Այս առթիւ, ահաւասիկ ծողովիդ կը ներկայացնենք Ապրիլ 15 էն մինչև 24՝ Ատանա և Կիլիկիոյ զանազան կողմերը Պատրիարքարանի ձեռամբ հասցուած դրամական նպաստներուն ցանկը:

		Օսմ. Ոսկի
Ապրիլ 15.	Հալէպ, չրջականերէ հասած արկածելոց համար	100
» 18.	Ատանա, արկածելոց՝ հեռագրաւ .	500
» 21.	Կիպրոս, Ատանայէն գաղթած արկածելոց	100
» 21.	Տարսոն, Ատանայէն գաղթած արկածելոց	100
» 21.	Սիս, չրջականերէն հասած արկածելոց	100
» 22.	Մարաշ, » » »	200
» 22.	Լազգիյէ արկածելոց	100
» 24.	Ատանա, ալիւր, բրինձ, նպարեղէն	400
		1600

Պատրիարքարանի գիտութեամբ՝ արտասահմանէ ժողովակի Ատանա ղրկուած նպաստի գումարներն են հետեւեալները:

				Օսմ. Ոսկի
Ապրիլ	8.	Գահիրէյէ Ատանա ղրկուած		100
»	14.	» » »		200
»	17.	Մանչէսթըրէ » »		330
»	17.	Իզմիրէ » » նպաստ-		
		ղէնի արժէք		300
				930

Ընդհանուր գումար 2530 Օսմ. Ոսկի։

Վարչութիւնը մէկ կողմէ փութայնելով այս գումարներուն առաքումը, միւս կողմէ ձեռնարկած է օգնութեան միջազգային Յանձնաժողովի մը կազմութեան, որ մի քիչ յետադրութեամբ, վասն զի Ն. Կ. Վեհափառութեան բարձր հովանաւորութիւնը պիտի խնդրուի։ Այս մարմինը պիտի կազմուի առանց յարանուանական խտրութեան, ամէն ազգէ պատուաւոր անձնաւորութիւններէ։

Անհատական ամիսոի անդկութիւն մը՝ Ատանայի դէպքերուն առաջ բերած կացութեան վրայ։ Պէտք է դիտնալ թէ, այս անսահման ազգային առջև, անգլական բանակատութեան ծառայողները չեն ձգրաակալուած. միւս կողմէ. անհամար թուով մանմնատականացման գործողութիւններ կը կատարուին. մանկամարդ Հայ աղջիկներ ճիհեահի տակ կ'առնուին բանի։ Այս ամէնը աչքի առջև ունենալով, վարչութիւնը յարմար դատեց կարգ մը առաջարկներ ընել, որոնց ծրագիրը ներկայացնելով Ազգ. Ժողովին, կը խնդրենք որ յօդուած առ յօդուած վիճաբանիք անոր վրայ և վերջնական ձևը քննարկէք, որպէս զի իրրև Ճիշտ ակագիր մատուցուի՝ կայսեր, Օսմ. Բարձրագոյն և Նախարարութեան։ Անհատական մեր ծրագիրը.—

Ա.— Բանտապետական չրջանի սահմանութեան համեմատ՝ Հայերը պէտք չէ յանցաւոր նկատուին անիրաւաբար. հետևապէս անոնց ձերբակալութիւնը պէտք է դադրի։

Բ.— Բանի մանմնատականացածները պէտք է Ազգին յանձնել։

Գ— Մինչև իսկ կնութեան առնուածներուն վերադարձը պարտաւորել։

Դ.— Վալի Մուսթաֆա փաչայի և ուրիշ պաշտօնէից պաշտօնէ հետացումը։

Ե.— Իսկական պատասխանատուութիւն ունեցող պաշտօնէից ձերբակալում։

Զ.— Աւարի տրուած գոյքերու վերադարձումը իրենց տէրերուն, հրատարակելու պայմանաւ թէ ի՞նչ է վերադարձուած։

Է. Կառավարութեան 30,000 ոսկիի նպաստին վերջացումը։

Ը.— Ազգ. Ընդհ. Ժողովը մանակցի՝ զգաստարար բանակէն մնացող սպաներու և պինուորներու յիշատակին կանգնելի կոթողին չինութեան։

Թ. Ազգ. Ընդհ. Ժողովը ո՛չ միայն կը մանակցի այս հանգանակութեան, այլև յանուն Ազգին չնորհակալութիւններ կ'ուղղի Սանմնատրութեան վերականգնումին առթիւ։

Ժ.— Ամմնատասակ պատիժներու տրուելու՝ աւար և կոպտութեան դործողներուն նկատմամբ։

ԺԱ.— Եւ որովհետև պատերազմական դրութիւն հռատատուած է, մինչև պատերազմական տանտիրներուն գործի սկսիլը՝ պէտք է դադրեցնել անգլական իշխանութեանց ձեռքով կատարուած քննութիւնները։

ԺԲ.— Քանի որ կառավարիչներուն մօտ ղէնք կը գտնուի, ինքնապաշտպանութեան համար ղէնք կրողներուն դիտողութիւն չուղղուի, ինչպէս պատահած է Զօք-Մարզուանի համար։

ԺԴ.— Երկրին ներքին խաղաղութեան համար՝ միլիսիայի կազմութիւն։

ԺԴ.— Իրենց բարւոք պաշտօնավարութիւնը տեսնուած պաշտօնեաներուն համար, ինչպէս Մէրսինի և Լազգիյէի կառավարիչները, վարձատրութիւն պահանջել։

Ինչպէս լսած էք, կառավարութիւնը 30,000 ոսկի յատկացուցած է, Առանայի արկածեալներուն բաշխուելու համար, սակայն չենք գիտեր թէ ո՛րը պիտի ղրկուի և ինչպէս պիտի բաշխուի։ Վարչութիւնը կը կարծէ որ եթէ Ազգն ալ, մամուլի միջոցաւ, հանգանակութեան հրաւէր կարդայ, օգտակար արդիւնք կունենայ։

Անհաւասիկ սոնք են վարչութեան առաջարկութիւնները։ Եմէ ժողովդ ունի տեսութիւններ կամ բացատրութեան առաջարկներ, սիրայօժար կը լսենք։

(Շահրիկեան էֆ. վար իջաւ բեմէն՝ ծափահարութեանց մէջտեղ)։

Ստեփան Գարաեան էֆ.— Պիտի խնդրէի որ ժողովը մի առ մի, յօդուած առ յօդուած քննէր մեր առաջարկները, դիւրութեամբ աւարտելու համար։

Տօք. Աճեմեան պէյ.— Շահրիկեան էֆ.ի յայտարարութիւններէն գոհութեամբ լսացանք որ վարչութիւնը իր Ս. Նախագահին հետ հնար եղածը կատարեր է, սակայն արդիւնքը տեսնելու համար՝ հարկաւ ժամանակի պէտք կայ։ Բայց նախ ազէտէն ողջ մնացողներուն հայի սառակ հայթայթելու է, որուն համար լուրջ քանչիւր Հայ անհատի դիմումի ընելու է։ Թիչը՝ երբ

չատերու կողմէ տրուի, մեծ գումար մը կը կազմէ։ Թաղական Մարմնոյները պէտք է իրենք ալ ձեռնարկեն դրամ հաւաքելու, նո՛յն իսկ էն հասնող կարողութեան տէր անձերէն։ Այս նպատակաւ, Բերայի Աղքատախնամը անմիջական կերպով նպաստ մը հայցնելու համար իր կողմէ, 20 ոսկի տրամադրեց զոր այժմ պիտի յանձնեմ Տեղապահ Սրբազանին։

Ն. Ձիվանեան էֆ.— Վարչութեան չանքերը արժանի են չնորհաւորութեան. սակայն թերթերուն մէջ կարդացինք թէ մեր պատասխանները չեն կրցած Առանա մտնել. թէ կեդրոնէն ղրկուած 500 ոսկին չէ հասեր իր տեղը, կարելի՞ էր սոնոց մասին լուսաբանել զմեզ։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Ամերիկեան Գէօրգ վարդապետը իրեն տրուած խորհուրդներուն հետեւելով առայժմ Մէրսին մնացեր է, մինչ ղրկուած էր։ Վարչութիւնը իր այսօրեան նիստին մէջ իսկ նկատողութեան առնելով այս թիւրիմացութեան վերաբերող հեռագիրը, որուչէ որ Նպաստից Յանձնաժողովին կողմէ նոր գումար մը եւս ղրկուի, առաջինէն անկախաբար։

Մ. Գարագաշեան էֆ.— Առանա տաք երկիր մը ըլլալով, բերքերը հասած են արդէն, բայց արտերու ծէրերը մեռած ըլլալով, այրիներ ու որբեր կը թողուն իրենց ժառանգորդ, ուստի միջոցներ պէտք է խորհուրդն, անոնց իրաւունքները ապահովելու համար այդ բերքերուն վրայ։ Բայց սատի, պաշտօնապէս տեղեկութիւն ունիմ որ կառավարութեան տրամադրած 30,000 ոսկիէն զատ, Երկրագործական Պանգան 15,000 ոսկի ղրկած է վնասուած երկրագործներուն, իրր փոխատուութիւն որպէս զի անոնք որ երաշխաւորութիւն կրնան տալ՝ առանան 50 ոսկի. իսկ չունեցողները 5 ական ոսկի.

նոյնպէս առաջարկէ դրամ փոխ առած և պարտաւոր-ցողներուն ալ նոյն վճարը նկատողութեան առնելով՝ յարմար փոխատուութիւններ ըլլան։

Ս. Թէլլեան Էֆ. — *Երկրագործական Պանգային գրկած գումարներէն տասը փարայ չի արուիր Հայերուն։*

Հ. Պէկեան Էֆ. — *Մեզի մըն ալ այն է թէ, պըրկուած նպաստներր մեզիններո՞ւն պիտի բաշխուի թէ մէհմանդներու բեռանիքին։*

Հ. Աւտալեանց Էֆ. — *Փափաքելի էր որ առանց մանրամասնութեանց մէջ մանալու, յօդուած առ յօդուած կարդացուէր Վարչութեան ծրագիրը՝ որպէսզի ամէն ոք իր առաջարկութիւնը ներկայացնէր։*

Տ. Համպեակ Եպիսկ. — *Ես կը զարմանամ որ Ազգ. Վարչութիւնը դիմումի առաջարկ կը բերէ մեզի, մինչ այդ միջոցը ապառած ենք արդէն։ Մենք այդ դիմումները լիովին կատարելիք ապրիլ 5 ին, 13 ին, և 16 ին։ Առաջին անգամ, Ազգ. երեսփոխանաց մէկ մասին հաւանութեամբ, որ արտայայտուեցաւ Բերայի Սբուհատաղոցը անցի ունեցած գումարման մէջ, մեր հետ ունենալով Բաղ. Ժողովի առենապետը և Քէչեան ու Պաղրի էֆ.ները, Բ. դասը երթալով ներկայացանք Վարչապետին որ մեծամեծ խոստումներ բրաւ։ Երկրորդ դիմումը ըրինք Տեղապահ Սրբազանին առաջնորդութեամբ, դարձեալ Վարչապետին մօտ, իր ապարանքը երթալով։ Իսկ երրորդ դիմումը կատարելիքնիս ապառարար բանակին հրամանատար Շէվքէթ փաշային մօտ։ Ատոնք բոլորը, հակառակ մեզի ցոյց արուած բարեացակամութեան, գործնական արդիւնք մը չունեցան։ Մէջլիսի Մէսպուանը չատ լաւ գիտակցութիւններ կրնայ ունենալ և մեր վեհապետը Մէհմէտ Ե. Հայրական բարի սրտմտրուե-*

Ատանայի Հայոց Մուշեղեան վարժարանի էնիհրուն տեսարանները

Քէսապի 8—10 տարեկան աւտէր Հայ-որբուհիները, որոնք հալիւով միջնեա Լազիէ եկած են

թիւններով օժտուած է. բայց երբ Օսմանեան Խորհրդարանը կը մերժէ Քանձնաժողով մը դրկել, երբ հանրային ապահովութիւն չի կայ գաւառներուն մէջ, ալ ինչ օգուտ մեր դիմումները կրկնելէ: Կառավարութեան դրկելիք 30,000 ոսկին թուրքերուն պիտի բաժնուի. ամէն տեղ կրնանք դիմել, ամէն բան առաջարկել. օգուտ չունի: Բան իսկ, ամենէն գործնական միջոցը, մեր արկածեալ եղբայրներուն և քոյրերուն օգնութեան ձեռք կարկառելու համար, անոնց լժիլկ, դէղ անունդ հայթայթելնիս կրնայ ըլլալ: Սմէն ալ ատ օգուտ է. պէտք է փակենք Պաարիարքարանը ու եկեղեցիները: Եկեղեցիս քայքայուելու և Հայ ժողովուրդը փճանալու վիճակին հասած են:

Տ. Գր. վրդ. Պալաճեան. — Համակակ Սրբազան կանխեց զիս, և ինչ որ ես պիտի ըսէի՝ ինքը առաջարկեց: Շահրիկեան էֆ. յօդուած առ յօդուած ներկայացուց մեզի՝ վարչութեան առաջարկները, որոնց մէջ մանաւանդ չեշտուած էր իսլամացած և բռնի ցիրեան եղած Հայ կիներու պարագան: Առաջարկուած էր նաև որ Ազատարար Բանակին նահատակներուն յիշատակին կանգնելի կոթողին ծախքերուն մասնակցի Հայ ազգը: Ես կը կարծեմ թէ այդ կոթողի հանդանակութեան խնդիրը երկրորդական է. մինչև ցարդ Ազգը իր նպաստը չէ զլացած նմանօրինակ հանգանակութեանց. դեռ վերջերս, Հայերը առաջին մասնակցողներն եղան Զըրչըրի հրկիզեալներուն ի նպաստ կատարուած հանգանակութեան: Կառավարութիւնը 30,000 ոսկի պիտի դրկէ եղեր Ատանա. Չարդուած մարդ գլուխ մէկմէկ ոսկի կիյնայ. կերևայ թէ ոչխարներէն ալ վար նկատուցին մեզի:

Ես պիտի առաջարկեմ որ այս անգամ Եկեղեցական-Նուիրեալներ անցնի և տանի յանձնէ Պաարիարքարանին ու եկեղեցիներուն բանալիները կառավարութեան: Պէտք է գործադրել այս տեսակ միջոց մը որուն չենք դիմած մինչև յարդ:

Ս. Գարասեան էֆ. — Մենք մտածելենք որ եթէ մեր նոր դիմումներն ալ անօգուտ ելնան, ինչ պիտի ընենք: Մի՛ մոռնաք թէ կացութեան մը առջև կը գտնուինք՝ որ ինքնին անել է արդէն: Բոլոր դժբախտ զուգադիպութիւնները Ատանայի չարդին հանդիպեցան: Երբ Մահմուտ Շէվքէթ փաշայի դիմումին հայցուելու գայլ Ատանայի Հայոց ոխերը կացութեան վրայ, նշմարելնլ որ հրամանատար փաշան իր գոյութեան վրայ վտանգ չէր ու հրաժարական տալ կր խորհէր, իսկ երբ ապահովութիւն պահանջելու գայլ Մեծ-Եպարքոսէն, պատասխանեց թէ դեռ երկու օր է նախարարութեան կազմուիլը: Եթէ նախարարութեան վերջնական կազմակերպութենէն առաջ ալ գոհացում չի տրուի մեր բողոքներուն, այն ատեն հարկ եղածը կը վճռենք: Սևելի առաջ չգացած, ուզեցինք Սզգ. Ժողովիդ դիմել:

Տեղապահ Սրբազան.— Մահմուտ Շէվքէթ փաշային ըսի որ, եթէ ձեզի նման դիւցազն հրամանատարի մը օրով անլսելի մնայ մեր խնդրանքը, մեզի ուրիշ բան չպիտի մնայ՝ բայց եթէ Պաարիարքարանի բանալիները բերել յանձնել: Միևնոյն յայտարարութիւնը ըրի նաև Եպարքոսական Մեհիւրարին:

Ա. Հալաճեան էֆ.— Յօդուած առ յօդուած պիտի վիճաբանինք վարչութեան բերած ծրագրին վրայ: Ինչո՞ւ ընդհանուր վիճաբանութիւն կը կատարենք:

Վ. Մանուկեան էֆ. — Շատ արդարացի կերպով

վարուած է վարչութիւնը, որուն լի ու լի չնորհակալութիւն կը յայտնեմ...

Ձայներ. — Ամէնքս ալ կը յայտնենք։

Վ. Մանուկեան Էֆ. (Շարունակելով).— Վարչութեան կողմէ եղած յայտարարութիւնը երկու մասի կարելի է բաժնել, Ա.— Ինչ որ ըրած է մինչև հիմայ, Բ.— Ինչ առաջարկներ որ կը ներկայացնէ։ Իր անցեալ գործողութեանց մէջ՝ վարչութիւնը ապահովալի չէքանի մը հանդէպ կը գտնուէր և այնպէս իմաստութեամբ չարժեցաւ որ ընդհանուրին դնահատման արժանի է։ Բանակին իշխանութիւնը մէկ կողմէն, երկրին անիշխանական վիճակը միւս կողմէն, բոլորովին դժուար կացութիւն մը առեղծած էին։ Մենք պէտք չէ յուսահատինքնենք մեր վարիչները, զանազան մտադրութիւններով և առաջարկներով որոնք մեր ազգակիցներուն վրայ ալ աւելոր ապահովութիւն մը կը թողուն։ Մէկդի թողունք Պաարիարքարանն ու նկեղեցիները փակելու նման ծայրայեղ առաջարկները և առայժմ ըրագինք միայն վարչութեան բերած ծրագրովը, կէտ առ կէտ քննութեան առնելով զայն։

Գ. Չօհրապ Էֆ.— Պատահած իրողութիւններուն վրայ մէկ սրտով կրնանք խորհիլ, և այն առնն Համայեակ Սրբազանի ու Գրիգորիս վարդապետի համաձիա պէտք է ըլլանք, և մէկ մըն ալ վարչութեան մտքով խորհիլ ու այն առնն վարչութեան առաջարկներուն պէտք է համակերպինք։ Նախ և առաջ, ըմբռնելու ենք թէ պատահած ազէտը Համիտեան չրջանին վերջին մէկ ցնցումն էր։ Ես վստահ եմ որ մեր Թուրք հայրենակիցները կարեկից են մեզի, զանոնք անջատելով խուժանէն։ Ես Օսմ. Բարլամէնդին ամենէն անարժան մէկ

անդամը ըլլալով, պիտի խնդրէի որ հաւատք ունենաք այդ դերագոյն մարմնին բարի տրամադրութեանց վրայ...

Տ. Համայեակ Եպիսկ. (Ընդմիջելով).— Սուտ է, կեղծ է, ես չեմ հաւատար։

Աստեղապետ Էֆ.— Համայեակ Սրբազանին կը յիշեցնեմ թէ՝ Ներքին կանոնագիրը կ'արգիլէ ո՛և է ընդմիջում։

Գ. Չօհրապ Էֆ. (Շարունակելով).— Նախ և առաջ կը կարծեմ թէ գործը քաղաքական տեսակէտէն քննելէ առաջ՝ Օսմ. Երեսփ. ժողովին արարքները քննադատել՝ պատշաճութեան դէմ է և այս ժողովիս իրաւասութենէն վեր։ Միանգամայն մեր Թուրք հայրենակիցներուն համար վիրաւորիչ։ Խորհրդարանը միաձայնութեամբ ընդունեց 30,000 ռակիի նպաստ ղրկելու առաջարկը, մինչ Սահմանադրական կանոնները կը պահանջէին որ այդ կարգի վարկերը նախ Պիւտճէի Յանձնաժողովին յանձնին և ըստ այնմ որոշուին։ Այս բարեացակամ տրամադրութեան դէմ անտեղի կերպով յարձակումը ըսե չեմ տեսներ ես, ինչ որ քաղաքականութեան ալ դէմ է. վասն զի մենք չատ մը ակնկալութիւններ ունինք և մեր առաջարկները պիտի ներկայացուին Բանալամէնդին։ Եղած դիմումներուն վրայ բարեացակամութիւն ցոյց տրուած չըլլալու ակնարկութիւնն ալ սխալ է. 8000 ղօրք ղրկուեցաւ Ասանա, և եթէ այս առաքումը քիչ մը յապաղեցաւ, պատճառը մայրաքաղաքին մէջ պատահած յեղափոխութիւնն էր։

Բայց, տակաւ ամէն բան չի լմնար։ Քաղ. ժողովի դիմումին առաջին երկու կէտերու մասին կառավարութիւնը պիտի ուզէ իր տալ տիրոջ հանդարտեցնել, խառն և պարկեշտ Յանձնաժողով մը ղրկելով։ 30,000 ռակիի

արդարապէս բաշխման մասին կասկած յայտնուեցաւ. այդ բաշխումը պիտի կատարուի contrôleի տակ։ Ցետոյ, այն քաղաքական ամբաստանութիւնը որ կը ծանրանայ մեր վրայ, իբր թէ մենք. Հայերս եղած ենք սկզբնապատճառ Չարդին, ինքնին կը հերքուի։ Այդ պրպտութիւնը պէտք է բոլորովին բառնանք մեր վրայէն։ Գալով նիւթական վնասներուն, որոնք անագին հասմատութիւններու կը հասնին, օտարները կ'ստանան իրենց վնասները, և եթէ կառավարութիւնը բոլորովին անաչառ ըլլայ, օսմանեան քաղաքացիներն ալ իրենց հատուցումը կ'ստանան դիւրաւ։

Սակայն երկար բարակ թուրուին մասնոց ընելու տեղ, լաւագոյն կ'ըլլայ, վճռամչապուհ էֆ-ի առաջարկած ձեւով, ամիսոյ կերպով սահմանուած Չկ երկու կէսի վրայ ծանրանալ և զկուելիք Սուն Ցանձնաժողովին անդամներուն պատուաւոր անհատներէ կազմուելուն աշխատիլ։ Արդէն, կառավարութիւնը՝ արդարութեան կանոններն յարգելով՝ ամենէն վստահելի ազգներէ բազկացեալ գօմիսիօն մը զրկեց՝ իբրև գինուորական տեղեան։ Հետեւաբար արդարութիւնը գործադրելու յոյս կայ...

Լ. Պէյ Փափազեան. (Ընդմիջելով).— Զինուորական տեղեանը երէկ ճամբայ ելաւ։

Գ. Զօհրապ էֆ. (Շարունակելով).— Արդ, երկու պարագայ կայ զոր մանաւորապէս պէտք է ուշադրութեան առնել։ Առաջին, ո՛չ թէ յուսահատիլ, այլ ըստերնուս սուգը և կսկիծը պահելով հանդերձ, ամէն ժամանակէ աւելի փարիլ Օսմ. Սահմանադրութեան որ աւելի ուժովցած է ինքնայ։ Երկրորդ, պէտք է աշխատիլ խաղաղ և վստահելի Ցանձնաժողովի մը առաքման,

30,000 ոսկի նպաստի գումարին արդարապէս բաշխման, վնասներու հատուցման։ Սա ալ ապահովեմ թէ, յափըշտակուած գոյքերը իրենց տէրերուն վերադարձնելու հրաման գացած է։

Մ. Թօչուեան էֆ.— Հապա ակռած աղջիկները, առևանգուած կիները, անոնք ինչ պիտի ըլլան։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Ես նպատակ չունիմ կրկնելու թէ Հայ ժողովուրդը կը կոտորուի, որովհետև Սահմանադրութիւնը ծափահարեց։ (Խօսքը Համայնակ Սրբազանին ուղղելով)։ Դուք ձեր անկողնի ոգին այն ատեն միայն ապացուցած կ'ըլլայիք, երբ մեռածներու, տանջուածներու կողքին գտնուէիք։ Ձեզի առաջարկուեցաւ Սասնոյ երթալ՝ իբրև հոգևոր պատուիրակ, մերժեցիք, հետևաբար բերան բանալու իրաւունք չունիք։

Տ. Համայեակ Եպիսկ.— Շահրիկեան էֆէնտի՛, դուք կուսակցութեան մը պետն էք և անոր անունով կը խօսիք, այս ժողովը անձնականութեամբ զրաղեցնելու տեղը չէ։ Երբ դուք չգացիք Չարդի վայրը, ինչպէս կը պահանջէք որ ես՝ 70 տարեկան հասակովս՝ երթայի։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Ես իբրև երեսփոխան կը խօսիմ, և ո՛չ թէ կուսակցութեան անունով։ Իմ ընկերներէս չատերը կոտորածի վայրը կը գտնուին արդէն, և եթէ հարկը պահանջէր՝ ես ինքս ալ կ'երթայի։ Գալով քուն հարցին, հազարաւորներ կոտորուած են և ողջ մնացողները պատառ մը հացի կարօտը կը քաշեն։ Մեր պահանջածը՝ Ցանձնաժողովի մը կազմութիւնն է, նպաստի բաշխումը կատարելու համար։ Կողոպուտները իրենց տէրերուն վերադարձնին, կ'ըսենք. բայց այդ գործը միջազգային մարմնի մը պէտք է յանձնել, որ անդրադեձող և անկեսաձգելի է։

Յ. Ճանկիւլեան Է֊ի.— *Առանձին դէպքը դիտուելիք է. քանի անգամ է որ դիմում կ'ըլլայ Առիլ պէյին, ուշադրութիւն չընծայեր։ Միւս կողմէ, գէնքերու հաւաքման խնդիր կը յարուցուի։ Ես կ'առաջարկեմ Ազգ. Ժողովին որոշել որ, եթէ մեր ներկայ պահանջքները չընդունուին, ի՞նչ ընթացք պիտի բռնենք։*

Ս. Գարաճան Է֊ի.— *Վարչութիւնը նկատողութեան առաւ առ պարագան թէ վերջին 8 — 10 օրուան մէջ չ' թէ վերացական՝ այլ գործնական միջոցներ ձեռք առնուած են կառավարութեան կողմէ. անկէ առաջ, պարզապէս անիշխանութիւն կը տիրէր, ինչ որ պատճառ եղաւ կարգը կարևոր կարգադրութեանց յապաղման։ Մեր նպատակն է այս անգամ նորակազմ նախարարութեան դիմել՝ յանուն Ազգ. Ժողովին և մեր պահանջումները ներկայել։ Ջօհրապ Է֊ի դիտողութիւնը գործադրելիութեան տեսակէտով էր։ Անմիջական դիմումի պէտք ունինք, ուստի ընդհանուր վիճաբանութիւնը վակնք։ կէտ առ կէտ նկատողութեան առնելու համար վարչութեան առաջարկները։*

Աւետեան Է֊ի.— *Հիմայ պէտք ձեռնարկենք վարչութեան ծրագիրը յօդուած առ յօդուած քննելու։*

(Յօդուածներու մասին թէր ու դէմ վիճաբանութիւններէ ետքը. Շահրիկեան Է֊ի. կը կարդայ Ժողովին որոշած բարեփոխութիւններով վերջնական ձև առած յիշատակագիրը, որուն ամբողջութիւնը քուէի դրուելով Աւետեան Է֊ի. կողմէ, կ'ընդունուի միաձայնութեամբ)։

Անաւասիկ պատճէնը.—

«Հայրենիքը մեկնումին մեզմէ պահանջելիք զոհողութեանց չափերուն մէջ՝ ոչ մէկ տեղ կրնայ ըլլալ տարակոյս։

«Մեզմէ մեծագոյն՝ մեր ձայնի մը ձայնակցութիւնը պիտի չտայ օրէնսդիր ժողովին՝ Հայրենիքը պահանջելիք զոհողութեանց առջև կանգնեցնելու համար ամէն հայ մարդ ու հայ կին, եթէ ոչ՝ ամէն հայ մարդ ու հայ կին պիտի ուզէ զոհել ամէն ինչ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

«Ազգային Ժողովը կը հաւատայ որ ամէն հայ մարդ ու հայ կին՝ Հայրենիքին համար զոհելիք ամէն ինչ պիտի զոհէ, ամէն ինչ պիտի տրամադրէ, ամէն ինչ պիտի ընէ՝ Հայրենիքին համար։

մէմուներիէթի օնթապէթաէ աւրին վէ սամիմի տիր։ Վէ հաֆթա իչպու վէնիլէի ճէմիլէտէն պիլ իղթինամ, Սատնա վէ Հալէպ վուգուաթը էլիմէի հազրնատա մագամաթը ախէոխնէ վերիլմիշ օլան թապրիրի մէլֆուֆատա միւնաէրիճ միւսթէսանաթա զամմէթմէն՝ Բաթրիգխանէ Մէճլիսի Ումումիի Թարաֆընատան, ումումէ էրմէնի միլլէթի նամընա պէր վէճհը գիր խաթիրհամաթը մուհիգգամըզը մուհթէլիֆ իչպու արիզէի պէնաէկնաներմիշին աթէպէի իւլեայի Հալրէթը Թաճառիրէրինէ արզ ու թագտիմինէ իճթիհատ գրընատ։»

«Պիրինճի խաբիրհամ.— Սատնատա վէ Հալէպէի խաթիպատաըն ալաթը մէֆաէէթի վէ չիւրէքատայի ճինատաթը օլուգ, գաթը սամ վէ իհրագ վէ նէհգ ու գարէթ ֆաճիալարընըն թէրթիպ վէ իչդիրնա ճիւրէթ իտէն էչնատա իլէ, անէրին վատրմայի իճրատաը օլան ավամը նատըն՝ գաթը սմատան գուրթուլատիկէն էրմէնիլէրէ ճէպրէն տինի իսլամը գատուլ իթմիրմէկէ վէ պիլ իտատա էրմէնի գատըն վէ պաքիրէ գընգլարը աչըրմագա վէ ճէպրէնթատանը նիքահչարընա ալմագա, վէ հաֆթա չօճուգլարը ուղագ մանալէրէ նագլ իլէ էսիր կիպի սամմագա թէատատի իթթիֆգլէրի ճիւմլէի միւսթահսէրատատան արր։ Նիքահ վէ սահր հէր նէ սուրէթ վէ վէսիլէ իլէ օլուր իսէ օլսուն, պու տէֆթա թէպտիլի տինէ մուղթար օլան գիւքիւր վէ իննատա պիլճիւմլէ էրմէնիլէրին վէ էրմէնի չօճուգլարընէն հէման վէլիլէրինէ վէ նա միլլէթ բէյնի բուհանիլէրինէ թէսլիմի իչուն էվամիրի գաթինէ իթատը, վէ թէսլիմատէն իմթինա իտէնլէր հազրնատա միւճագաթը չէտիտէ թէրթիպի, վէ իճատը թագտիրատէ պու հալլէրէ տիւչար օլան էրմէնիլէրին գուվվէթէ զատըթա իլէ թահսիա վէ իհտահ։»

«Իրինճի իսբիրհամ.— Մէչրութիյէթին իլանընատան, նահի իսթիպատաըն մահվ ու իզալէի իլէ՝ պիլա ֆարգը տին վէ մէզհէպ՝ պիլճիւմլէ Օսմանլըլար իչուն միւսավաթը նուգուդ վէ վէզաիֆ գահտէսինին թէէսիսնատէն սոնգրա, էրմէնիլէրէ պարչու գաթը ամմ, վէ իհրագը էմլագ, վէ գասդ ու գարէթը էմվալ, վէ հէթգը ըրզ կիպի ճինաահթ իդգաընա էհալիի միւսլիմէյի թէզվիգ իտէնլէրին էրմէնիլէր օլսուզու իտատաըն պուլունընա էանա մի լահագա իլէ հիւքմ օլունուր։ Շայէթ տէվրը իսթիպատատաքի թէճրիպաթը էլիմէ վէ ֆէճատէն իտրէմ ալարագ, պու տէֆթա միւհաճէմաթը վագատյէ պարչու՝ կիւճլէրինին էէթտիկի մէրթէպէ միւսաֆատ նէֆս իթմէք կիպի մուգատատա վէ մէչրու պիր հազրը սարինին իսթիմալինէ էրմէնիլէր թարաֆընատան մէճպուրիյէթ հասըլ օլմուչ օլսա պիլէ, պունա թէսէպպիւտ մահատը վերիլմէյճէկի զահիր վէ պահիր, վէ պիրտաքիս Սատնա վէ Հալէպէի պու տէֆթա 'իգա իտիլէն ճինահթին մուհասթէլիֆի մահատլէրատէ այնը զէմանատ, այնը սուրէթլէ իճրատա իտիլտիկի, վէ այնը ճինահթին տահա գիւճատէ չէտատէ վէ վիւսահթէ Փայիթահթատա տահի այնը զէմանատ, այնը սուրէթլէ իճրատը թէհնիյէ վէ թէրթիպ գըլընմըշ օլսուզու՝ պէրահնին գահիլէի բէտիրիլ իլէ սապիթ վէ միւթէհազգիգ, վէ արթըգ չու ֆահճիատըրն միւսէպպիպլէրի քիմզէր օլսուզու կիւն կիպի աչիքատար իսէ տէ, նէ չարէ քի Սատնա վէ Հալէպտէքի ավէնէի իսթիպատատա վէ էրպապը իրթիճա՝ Բուսմէլի Թահրէման Օլսուսընըն իչատ իտէճէյի Տիվանը հարպը էօրֆի հուգուրընատա բէնէլի սատլէթտէն թահվիսի կէրիպատ իչուն՝ տէվրը իսթիպատատա գահտէ

հիւքմինէ կէչմիշ օլան ուսուլը սինասիէյէ թէվֆիգ-
դան, չիմարի տախի Աատանա վէ Հալէպէ գաթլը
ամմըն մէսուլիէթինի էրմէնիլէրէ համլ ու խնաամա
թէչէթտիւս՝ վէ հաթթա պու մապէյնի հուսուլի
իչուն էրմէնիլէր հազըրնաա պիր չօգ թա՛պխաթ վէ
թէվղիֆաթա թէվէսսիւլ իթմիչլէր ամր։ Կէրէք հիւ-
քիւմէթր մահալլիյէնին, կէրէք մահալլիաէ միւթէ-
չէբբիլ Տիվանը Հարպիյէ պու նօլաա մուամէլաթ իճ-
րասընաան չէտինէն մէն խարիւճ, մէվզուհլարըն
թահսիլիյէ սէրիլէրի իլէ պէրաաթր՝ պու մապաաթա
իթթիխազ օլունան թէաաթիր վէ մուդարրէրաթըն,
վէ իճրա զաբտնան թէազիզաթըն քիաֆիյէթէն քէնա-
րէմ նէքճէն սաա օլունմասը։»

«Իչչիւնճի խափիհամ.— Էմվալը մապաուպէնին աա-
հազրնա բէաա ու խաէսի իչուն էվամիրի բէամիյէ
սաապը օլմուչ խէ սէ, նէհայ ու զարէթէ սօզրուսան
սօզրույա վէ նաճոա սօյանըզլա, նաճն Էմվալը վա-
զիֆէ վէ իզմաղը այն սուրէթի իլէ մէյսան վէրէն
մէմուրիյէի մահալլիյէսէն՝ վէ անէրին մուն վէ չէ-
րիք վէ ալաթը իճրասիյէսի օլան էչնասան միւրէք-
քէպ հէյէթլէր վասըթասըլա խաիիրասա օլունապի-
լէճէք էմրլ վէ էչնասըն սահասը հազիրլէյէճէք՝ վէ
նա անէրին վէրէճէնինէ բէաա ու խաէսի կիպի պիր
էմրը միւհիմմին կէօնա կէօն սուի խաիիմալաթա մա-
բուղ օլաճաղը մէզգում սօրր։ Պինաէն ալէյհ, զասդ
ու զարէթին վուզուս պուլասուզու մահալլէրաէ միլլէը
մուխթէլիֆէյէ մէնսուպ՝ վէ նամուս վէ խաիիպամէթի
միւսէյյէմ ազասան միւրէքքէպ պիր հէյէթը մուա-
թէվիիթ թէչքիլ, վէ էմվալը մապաուպէնին թէսլիմ
վէ թէվվի՛ մուամէլէսինին միւնհասըրըն հէյաաթը

մէզքուրէյէ հէվալէսի, վէ անէրը վասիթասըլա ճէմ՛
ու թէալիմ օլունան էմվալլըն նէվ ու ճինս վէ մըզ-
ասարը իլէ քիմէկտէն ալընասըղը վէ քիմէկրէ իաաէ
խալէսիկի հազրնաա իաֆսիլաթը հավի ատֆէկտէրլէրին
մանալլի զաղէթալարըյլա նէչր ու իլանը։»

«Միւսահազա.— Էմվալը մապաուպէնին իաաէսինէ
սաակը սուասաւր իաէն էվամիրի բէամիյէնին զաթիհէթ
վէ չիսաէսինէ բաալմէն՝ համիլլէրի ֆասաֆըրնաան
աէթր ու զեթմ, վէ նա պէյ ու ֆիւրսաթի, վէ նա
պիր մահալաէն սիրկը մահալէ նազլ, վէ նախօա
իաախիյ սաուրէթլէրի իլէ էսլասալը սուպաուիյէնին
մահմ ու իղալէսինէ թէչէպուես խալկէնկի գավկէն
մէկնուզ սըր։ Պինաէն ալէյհ նէհայ ու զարէթ վէ նա
իչթիրա վէ նախօա սակը հէր նէ սուրէթլէ օլուր իսէ
օլասէն, էհայինաէ էմվալը մապաուպէ պուլունանլարա
պիր մէօհլէթ վէրիլուպ, ինզըրասընաա հէր քիմէն
նէզդինաէ ճիւզի վէ քիւլլի մալը մապաուպ զունուր
իսէր, վէ նա մալը մապաուպը իաաէ իթմէմէք գաս-
ասըլա խիյանէթ իթաակի սապիթ օլուր իսէ, այնը զա-
սիպ վէ սարիպ կիպի միւճապաթը չէտինէ իլէ թէչէպուես
օլունաճաղընա սակը զաղէթալար վասըթասըլա իլա-
նաթը բէամիյէ իճրասը, վէ պիրաէ սահիլլէրի գաթլ
խալկէն վէ նա ֆիրար իթմիչ օլան մահսուլաթը արղի-
յէնին մուհաֆազասը իչուն մընգասըը մինասիպ պէքճի
թայինի, վէ պու պապաէ մէմուրիյնի զապթաաա
սակի այրճա թալիմաթ իթասը։»

«Տհorshինճի խափիհամ.— Նա գասիդի թամիր վէ
թէլաֆի, վէ հասա ու հիսապան էֆզուն օլան զա-
նաթը նէֆհէյէճէնասրքը նազար զահաթը մասակէյէ
վազըայէ նիսպէթլէ վէք ճիւզի օլան օթուղ պին

լիրանըն, վէ պուհատան պէօյէ տէվլէթճէ թախսիս պըլընաճագ իանաթը նագարկէ վէ այնինէյնն քէ-մալը աատալէթ վէ միւսաւաթլա՝ վէ հէյսաթը մուխ-թէլիթէ մարիֆէթի իլէ միւսաւէյնէ թէվզիի վէ դաղէթաար իլէ նէչր ու իլանը, վէ պիրաէ գահդէ-ակկան հադրընաա տէվրը խմխմատաաա պիլէ իքի քէրրէ թէնսիպ վէ թէնֆիղ իսիլէն պիր թէսապիրի մուսիպ վէ միւնսիֆէ իգմխաէն, պու ատֆա տախի Զըրաաթ Պանդաաը սանարըընսան Սատնա վէ Հա-լէպաէքի միւսապիրնէ մէճմանէն հիչ օվմադսա ծն պիրն իրա գաատար թօխուսմըգ վէ իանէկ նագարկէ իհ-սանը, վէ էմրը թէվզի'ին այնը չէրսիթ թան-թընաա իճրասը։»

«Պէհիճնի իսթիրհամ.— Սատնա վէ Հալէպ վի-լաեաթընըն մահալլը մուխթէլիֆէսինաէ գաթլը ամմընը մէնր վուգու վէ եա թէվէսսութ, վէ եաճօա միւսա-պիրին իմաաարնա չիմտատ իլէ՝ թէվզինի իհթիեաճլարը ուզուրընաա ճանսիրատանէ իպրաղը աատը վազիֆէ-չինաա իտէն համիչէյլի մէժուրին իլէ, էֆրատը սախ-րէնի՝ միւքեաճաթը միւնասիպէ իլէ թախնիպի, վէ իսիմէրինին զաղէթա վատրաատըլա նէչր ու իլանը։»

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Քուէարկուած այս Յիչատա-կագիրը պիտի մատուցուի Կայսեր, Օամ. Բարլամէնթին, վարչապետին և Ազատարար Բանակի հրամանատարին։

(Ժողովը կ'ընդունի վարչութեան այս առաջարկը և կ'որոշուի մանաւոր պատգամաւորութեան մը միջոցաւ մատուցանել)։

Ատենապետ էֆ.— Դիւանը կատաջարկէ որ պատ-գամաւորութիւնը կազմուի երէք եկեղեցական և չորս աշխարհական անդամներէ։

Անատասիկ ընտրելիներուն սրբագրելի ցուցակը։

Տ. Համազասպ եպիսկ. Դիմաքսեան, Տ. Գրիգորիս Ծ. վրդ. Պալաքեան, Տ. Գեղէ Ծ. վրդ. Գալէմքեար-եան, Սրամ էֆ. Հալաճեան, Բիւզանդ էֆ. Քէչեան, Մնդիր էֆ. Սիմոնեան, Յակոբ էֆ. Պարլի։

(Ժողովը միաձայնութեամբ հաստատեց Պատգամա-ւորութեան կազմութիւնը, վստահ յայտնելով միան-գամայն որ Պատր. Տէրպատ Սրբազան Սրբազան և Քաղաքական Ժողովոյ Ատենապետ Սահակ էֆ. Գա-բրանեան առաջնորդեն անոր)։

ԴԻՒՏԻ.

(Ուրբաթ 12 Յունիս 1909)

Նախագահ.— Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅՐ
Ատենապետ.— ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ ԷՖ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ
Ատենագրիր.— ՀՐԱՆՏ ԷՖ. ԱՍԱՏՈՒՐ

Ամէն. Տ. Եղիշէ Սրբազան Դուբեան պատրիարքի նոր ընտրութեանը առիթ Ատենապետ Տօքթ. Վահրամ էֆ. Թորգոմեան չատ գեղեցիկ բանախօսութիւն մը ընելէ և կարգ մը ատենական պարզուքիւններէ ետք օրակարգին անցաւ։

Ատենապետ էֆ.— Եկեղեցական Համագումար Ժո-ղովը՝ Ատանայի չարդին առիթ իր կատաղած խորհրը-դակցութեանց միջոցին բանաձև մը ընդունած է որ այս անգամ հաղորդուած է Ազգ. Ժողովիս։

Ձայներ.— կարդացուի։

(Ատենագրիր Հրանտ էֆ. Ասատուր կարդայ Հա-մագումար Ժողովոյ հետևեալ գիրերը)։

Պլիկիոյ ապէտին եսր Կ. Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուած
Տ. Եղիւէ Ս. Եռեփիսկ. Դուրեան

Բարձրաչնորհ
Տ. Յովհաննէս Ս. Եպիսկ. Արչարունի
Տեղապահ Պատրիարքութեան Կ. Պոլսոյ

«Եկեղեցական Համագումար ժողովը, ինչպէս նաև Մայրաքաղաքիս զանազան եկեղեցիներու մէջ պաշտօնավարող քահանաները, ընդ ամենը հարիւրի մօտ եկեղեցականներ, իրենց երեկի նիստին մէջ նկատի առնելով Պոլսոյ 39 եկեղեցականներու կողմէ ներկայացուած հանրագիրը, որով կը խնդրէին Կիլիկիոյ աղէտեալներու մասին իրական ու վճռական պարման մը տարուելու համար ազգու միջոցներ ձեռք առնել։»

«Համագումար ժողովս ուշադիր կարդալով իր Դիւանին կողմէ նախապէս գրուած 6 յօդուածներէ բաղկացեալ բանաձեւը և յօդուած առ յօդուած վիճաբանութենէ երթալէ վերջ, միաձայնութեամբ ընդունեց բոլոր յօդուածներն ալ, և որոշեց այս բանաձեւին վրայ երկու յիշատակագիրներ խմբագրել թրքերէն լեզուով, և եկեղեցականներուն ստորագրել տալէ ետք Համագումարի կողմանէ ընտրուած 12 պատգամաւորներու միջոցաւ ու Ձեր Բ. Սրբազնութեան առաջնորդութեամբ՝ մէկ օրինակը ներկայացնել Նորին Կայսեր. Վեհափառութեան և միւս օրինակը՝ Բ. Դրան։

Համագումարէն որոշուած պատգամաւորները հետեւեալներն են.

«Տ. Դրիգորիս Ս. Աբգեպս. Յովհաննէսեան, Տ. Վահրամ Ս. Աբգեպս. Մանկուեան, Տ. Հմայեակ Ս. Եպիսկ. Դիմաքսեան, Տ. Մաղաքիա Ս. Եպս. Տէրունեան, Տ. Եղիշէ Ծ. Վրդ. Չիլինկիրեան, Տ. Վահան Ծ. Վրդ. Յակոբեան, Տ. Եղնիկ Ծ. Վրդ. Պապեան, Տ. Սրսկէն Ծ. Վրդ. Վեհունի, Տ. Յովհաննէս Ս. Քհնյ. Մկրեան,

Տ. Կարապետ Ա. Քհնյ. Մկրեան, Տ. Աբիսաակէս Ա. Քհնյ. Ճիզմէճեան, Տ. Միքայէլ Ա. Քհնյ. Աչճեան »

«Զկրպ Բ. Սրբազնութեան կը յղենք պրոյս հետ ներփակեալ յիշատակելիքը. հետեւաբար Զնզ կը մնայ սոյն կարեւոր դիմումին օրն ու ժամը որոշել մինչեւ յառաջիկայ Շաբաթ օր, և ըստ այմ հրաւիրագիրներ ուղղել պատուիրակութեան բոլոր անդամոց՝ թրքերէն յիշատակագրին պատրաստութենէն յետոյ։»

Ողջունիւ սիրոյ և մեծարանօք
Ի դիմաց Ընդհանրական Համագումար Ժողովոյ

Ատենադպիր — Ատենապետ
Գ. ՎՐԴՊ. ՊԱԼԱԳԵԱՆ — ՀՄ. ԵՊԻՍԿ. ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ

4 Մայիս 1909

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳԻՐԻ ԲԱՆԱՁԻ

«Ազգային Ընդհանրական Համագումար Ժողովը՝ կազմուած Մայրաքաղաքիս բոլոր Ս. Եպիսկոպոսներէն, վարդապետներէն և քահանաներէն՝ գումարուելով այսօր Պատրիարքարանիս մէջ, նկատողութեան առաւ Ապրիլ 1 էն ի վեր ի Պատրիարքարան յայտարարուած պաշտօնական տեղեկագիրներն ու հեռագիրները՝ որք հասած են հեռագրատէ Կիլիկիոյ Ս. Կաթողիկոսէն, վարչութեան Ատանա գրկած քննիչ մարմինէն. և չրջակայ քաղաքներու առաջնորդներն ևս հաստատած են թէ Ատանայի և Հալէպի կուսակալութեան ներքեւ հայաբնակ քաղաքներուն և գիւղերուն, ինչպէս նաև Անտիոքի և չրջակայից մէջ սոսկալի հայկական կոտորածներ տեղի ունեցած են Ապրիլ 1 էն իվեր, ձեւամբ մեր հայրենակից Թուրքերու, Չէրքէզներու քիւրտերու՝ որոնց

հետ միացած են նաև զժբախտաբար հալածական ժողովրդեան պաշտպանութեան համար զինուորներ, առանց խնայելու այրեր, կիներ, աղջիկներ և տղաքներ որպէսզի խժդժութիւն պատմութեան մէջ արձանագրուած չէ երբէք. ուստի այս ամէն վայրագ խժդժութեանց դէմ Եկեղեցական Համագումար ժողովը բուռն կերպով կը բողոքէ այս ահեղի կոտորածներուն դէմ, որոց զոհերու թիւն 30,000 ի կը հասնի, իսկ նիւթական վնասը միլիոնաւոր ոսկիներու, և որոչումներ տուաւ միաձայն հաւանութեամբ։»

Ս.— Ինչպէս Ատանայի և Հալէպի կուսակալութենէն և ուրիշ չրջակայ քաղաքներու մէջ դեռ ապահովութիւնը հաստատուած չէ ու ի վտանգի է ժողովրդեան կեանքը և ինչքը, նոյնպէս ալ ուրիշ կուսակալութենէ հայաբնակ քաղաքներու և գիւղերու մէջ ժողովուրդը՝ այն ու սարսափի տակ կը գտնուի և չարդի երկիւղով պաշարուած ամենօրեայ հեռագիրներով Պատրիարքարան դիմելով օգնութիւն և ապահովութիւն կը խնդրէ. ուստի ամէն բանէ առաջ ժողովը կը խնդրէ հայաբնակ Անատոլուի և բոլոր քաղաքներու ու գիւղերու Հայ ժողովրդեան կրօնքի, կեանքի, պատուոյ և ինչքի անվտանգութիւն։»

«Բ.— Ժողովս Պատրիարքարան հասած պաշտօնական գրութիւններէն և հեռագիրներէն ստուգած լինելով որ Ատանայի և չրջակայից սոսկալի կոտորածներու մէջ կեանքի սպառնալիօք խլամայուցած են այրեր, կիներ աղջիկներ և տղաքներ, և մինչև մօտաւոր ու հեռաւոր Անատոլուի այլ և այլ խլամաչատ քաղաքներն ու գիւղերը տարագրած են, կը պահանջէ որ Կայսրը իւր Խալիֆա Իսլամաց՝ Իրաւէ մը հանէ, որուն ուժով կարե-

նան բռնի իսլամութեան հարկադրած այրեր, կիներ, աղջիկներ ու մանուկներ իրենց նախկին քրիստոնէական կրօնին դառնալ, մանաւորապար արեւանդուած ունեցեալ եղած կիներու, հարսներու ու աղջիկներու վերադարձը կը պահանջէ, խնդրելով որ անոնք յանձնուին պատկանեալ Հայ Առաջնորդարաններուն։»

«Դ.—Նկատելով որ Ատանայի և Հալէպի Կուսակալութեանց ու չրջակայ քաղաքներու և գիւղերու մէջ անհատներու պատկանեալ բազմաթիւ տուներ, խանութներ այրուած են իսլամներու կողմէ, ու վաճառքներ թալանուած, և այգիներ ու արտեր աւերուած են, որով մնծամնծ վնասներու ենթարկուած են այդ տեղերու մնացորդ ազգայինք որոնք այժմ աւուր հային կարօտ են, կը պահանջէ անհատական հատուցում վնասուածներուն Կառավարութեան կողմէ։ Իսկ մանաւանդ կը պահանջէ որ Իսլամներու կողմէ այրուած բոլոր եկեղեցիներու, վարժարաններու և ազգային կալուածներուն վոխարժէքը Կառավարութեան կողմէ վճարուի Սէդ. Պատրիարքարանին։»

«Դ.— Հայ Սէդին այս տագնապալի օրերուն մէջ հանդէպ Հայ Եկեղեցւոյ Կառավարութեան կողմանէ նոր բամասա բաւի մը գործածութիւնը, Օսմ. Թէզքերէներու մէջ «Դրիզորեան» յորջորջումը հաստատուած լինելով, Սէդին և Եկեղեցւոյ դէմ եղած այս յարձակումը անհանդուրժելի կը գտնէ և բացարձակապէս կը մերժէ այդ «Դրիզորեան» անունը, և չատ հին դարերէ ի վեր կրած իր Հայ անունը կը պահանջէ որ պահպանուի պետական բոլոր պաշտօնական գործառնութեանց և թղթոց մէջ, ինչպէս պահպանուած են Եկեղեցւոյ Պէրաձներու և Իրաւէի մէջ։»

«Ե.— Նկատելով որ յանցաւորները պատժուած չենք ցարդ, կը պահանջէ անխտիր բոլոր յանցաւորներուն պատժուիլը, ինչ ասպիճանի և ինչ պաշտօնի վրայ ալ գտնուած լինին։»

«Զ. Նկատելով որ այս խժդուժ կոտորածներուն իրը անմիջական հետեւանք հազարաւոր որբեր ու որբուհիներ անպաշտպան մնացած են, կը պահանջէ որ Կառավարութիւնը այս եղկելիներուն նկատմամբ ու ապագան ապահովէ, տեղւոյն մէջ երկաթ որբանոցներ հաստատելով անոնց ծախքերը ինք հոգայ։ Գալով այն 5—600 որբերուն՝ որոնք Պոլիս ժամանելու վրայ են, Կառավարութիւնը անոնց ընդհանուր պատասպարան մը սահմանէ և հոգայ անոնց օրական սնունդը, հանդերձները, ինչպէս նաև անոնց կրթութիւնը, մինչև որ անոնք ի վիճակի ըլլան իրենք զիրենք պահպանելու։»

«Եկեղեցական Համագումար ժողովը այս յիշատակագրի բանաձեւը պատրաստելով կը յանձնէ Տէրտեան Սրբազանին, որ երկու օրինակ թրքերէնի թարգմանել տալով մինչև յառաջիկայ չորեքշաբթի հաճի պատրաստ ընել, և կ'առաջարկէ նչ. օր ներկայել վեհ. Կայսեր և Բ. Դրան Տէրտեան Սրբազանին և կարգեալ պատգամաւորութեան մէջտեղ։»

Տօք. Աճեմեան պէյ.— Եկեղեցական հարց այս որոշումը չատ գովելի է, և իրենց հայրենասիրական ու ազգասիրական զգացումներէն բղխած անչուշտ։ Դիտել պիտի տամ սակայն, թէ նոր բան մը չէ։ Վարչութիւնը պէտք եղած դիմումներն ըրած է արդէն և եթէ հարկ ըլլայ՝ Ս. Պատրիարքը կրնայ կրկնել այդ դիմումները։ Մեր եկեղեցական հայրերը լաւագոյն գործ մը կատարած պիտի ըլլային՝ եթէ անձամբ Ատանա երթային, ժողո-

վուրդը հոգևորապէս մխիթարելու և հոն գործնական-նապէս օգտակար գտնելու պատրաստակամութեամբ։

Ա. Աբահեան Հ.Ք.— Եկեղեցական հայրերը ուզեր են իրենք ալ օժանդակութիւն մը նուիրել՝ պարագաներն կատարած ըլլալու համար, և այս առաջարկը կը բերեն ժողովին։ Սակայն մէջ մեղադրելի բան մը չեմ գտներ ես։ Պէտք է քննել թէ այս առաջարկը ինչ պատճառներէ ծագումն առած է։

Ա. Գասպարեան Հ.Ք.— Նկատելով որ մինչև յարդ եղած դիմումները որևէ արդիւնք չունեցան, առաջարկուած եղանակով նոր դիմում մը ընելուն մէջ ևս անպատեհութիւն չեմ տեսներ։ Ընդհակառակը, գնահատելի կը գտնեմ Համազգայինի ժողովին այս բանաձևը։

Մ. Սուրեան Հ.Ք.— Համազգայինին Սզգ. ժողովին ըրած դիմումին պատճառն այն է որ, ամիսէ մը ի վեր է վարչութիւնը տեղեկութիւն մը չէ բերած մեզի՝ կիլիկիոյ աղէտին առթիւ իր ըրած դիմումներուն նկատմամբ։ Աճէմեան պէյ կ'ըսէ թէ վարչութեան անդամները հարկ եղած դիմումները ըրած են. մենք ալ պիտենք. բայց պէտք է որ վարչութիւնը յայտարարէ թէ ամէն մէկ պահանջ իր գոհացումը գտած է. այս պայմանով միայն կրնայ մերժել եկեղեցական հայրերուն առաջարկը։ Համազգայինի ժողովը որ տեսակ մը երեսփոխանութիւն է, իրաւունք ունի այս տեսակ առաջարկ մը բերելու, տեսնելով որ վարչութեան դիմումներն ապարդիւն կը մնան։ Սզգ. Թերթերուն մէջ կարդացի թէ կրօնական և քաղաքական ժողովներուն միջև համերաշխութիւն չկայ՝ վարչական տեղանքին վրայ գըտնուած հրատապ խնդիրներու մասին։ Ըսուեցաւ նաև թէ Համազգայինի կատարելիք դիմումին դէմ արդելք

յարուցանուղներ եղած են։ Պէտք է լուսաբանուին այս կէտերը։ Ես կը վախնամ որ այս յիշատակագրին մասուցումը որոշուի։

Պ. Փափազեան Հ.Ք.— Այս խնդիրը ընդհանուր կերպով իրը կիլիկեան աղէտին վերաբերող խնդիր նկատելով, պէտք է ամենէն ուշի զգաստութիւնը, դեռ մինչև այսօր, լիակատար տեղեկութիւն չի ուսաւ Սզգ. ժողովին՝ կիլիկիոյ գործերուն վրայ։ Որբերու մասին իմ առաջարկս վարչութեան ղրկուելէն ի վեր չմացանք թէ ինչ անօրինուեր է, կամ թէ նոյն իսկ նկատողութեան առնուած է։ Թերթերուն մէջ կը կարդանք թէ մի ոմն Սէօզ ժուանինա օրբեր առած գացած է, որու մասին ոչ մէկ Սզգ. երեսփոխան ի պաշտօնէ բան մը չգիտեր։ Դարձեալ թերթերէն իմացանք թէ Համազգայինի ժողովը գումարուեր է կիլիկիոյ խնդրով զբաղելու համար, սակայն վարչութիւնը ձեռնհասութեան խնդիր հանելով՝ կասեցուցեր է անոր կատարելիք գիմումը, և այս պատճառով է որ Սզգ. ժողովիս կը ներկայանայ խնդիրը։ Իրաց այս վիճակին մէջ, չնորհակալ ենք որ եկեղեցական պատուարժան հայրերը ժողով կազմեր, խորհրդակցեր և ուզեր են օգտակար ըլլալ։ Կիլիկեան խնդիրը չատ բարդ խնդիր մըն է սակայն. բայց ի սպառնութեան, թալանի և իսլամացման դէպքերէն, որբերու խնդիրը կայ որ ամէն կարեկցութեան արժանի է։ Ինչ եղած է անոնց վիճակը, պէտք է հարցընենք և գիտնանք։ Օգնութեան միջազգային Ցանձնաժողովը գոհացուցիչ կերպով կը գործէ, ինչպէս կը լսենք. բայց Վարչութիւնը ոչ մէկ բացատրութիւն չի ուսաւ մեզ. պէ՛տք է յուզել այս խնդիրը անմիջական կերպով, որպէս զի ժողովս լուսաբանուելով եթէ հարկ

տանէ՝ ըսէ եկեղեցականներուն. «Դարձ՛ը դուք դարձեցէ՛ք։»

Ն. Ճիվանեան էֆ.— Ես՝ Համազգայինին կողմէ ուղղակի դիմում մը կատարելու սկզբունքին դէմ պիտի խօսիմ։ Ամէնամեծարգոյ Հայրապետականին յիշեր՝ Ազգին բարձրագոյն մարմինը այս Ընդհ. ժողովն է ուր եկեղեցականք և աշխարհականք միասին կը գումարուին։ Մեր ժողովուրդը Ազգ. ժողովէն պատրաստ ուրիշ հոգեւոր կազմ չի ճանչնար։ Ամէնամեծարգոյ Հայրապետը ինքզինքը ժողովի կարգադրութեան մէջ եկեղեցականներու ուղղակի իրենք դիմում կ'ընեն եղեր կառավարութեան մօտ. սակայն հիմա մեր երեսփոխանութիւնը եկեղեցականներուն ու աշխարհականներուն, այսինքն ամբողջ ազգին ներկայացուցիչ մարմինն է, հետեւապէս Համազգայինին կատարելիք դիմումը ամբողջական կը մնայ։ Ազգ. ժողովս ինք կատարեց արդէն հոգեւորական դասին կազմէ մասնաւորաբար դիմումը, յատուկ պատգամաւորութեան մը միջոցաւ, և նոյն իմաստով նոր դիմում մը՝ եկեղեցականներուն կազմէ։ Ազգին ներկայացուցիչ ժողովին իրաւանց կը դպչի։

Վ. Սեբենկիւլեան էֆ.— Ատանայի աղէտը այնքան անաւարտ էր որ ամէն անհատ, ամէն մարմին մէյմէկ դիմում ընել ուզեց։ Եկեղեցական հայրերն ալ դումարուեր և մտածեր են իրենք ալ դիմում մը ընել, որ գոհացուցիչ մտածում մըն է։ Ես կը դավիմ Համազգայինի մարմին այս նախանձախնդրութիւնը, բայց ճիշդ չեմ գտներ կարգ մը երեսփոխաններու յարուցած խնդիրը, իբր թէ Ազգ. վարչութիւնը ո՛չ եկեղեցականներուն թոյլատրեց բան մը ընել և ո՛չ ինք ըրաւ։ Այս ամբաստանութիւնը սխալ է։ Վարչութիւնը նկատի առաւ խնդիրը և հարկ եղած դիմումը ըրաւ, բայց եթէ արդիւնք մը ձեռք չի բերաւ՝ յանցանքը իրենը չէր։ Արդէն, Ատանայի աղէտին առթիւ նոր դիմում ընելու առիթը անցած է, քանի որ դիւանագիտական և դատական առման մը դրկուեցաւ Ատանա։ Ես պիտի ուզէի որ Ազգ. ժողովը իր յատուկ նիստերէն մէկուն մէջ Ատանայի խնդրոյն եկեղեցականի ու աշխարհականի խորութեան խնդիր յարուցանելը անդէպ է. կ'ուզեմ, ընդհակառակն, որ մեր բոլոր ժողովները լսուն եղած են և կրօնականներն իրենք վանդնած են օտար առնգութիւններու դէմ։ Արդ. Ինչպէս ըսի, Ազգ. ժողովոյ յատուկ նիստի միակ Օրակարգն ըլլալու է Ատանայի խնդիրը՝ ուր վարչութիւնը մեզ հաղորդէ իր կատարած բոլոր ձեռնարկներն ու դիմումները և մեր բռնելիք դիրքը ճշտող ծրագիր մը պատրաստենք։

Վ. Մանուկեան էֆ.— Թէև խնդիրը Համազգայինի ժողովոյ յատուկ նիստին չի բերը կը պատկայ, բայց միևնոյն ատեն ատիթ տալ յատուկին ղեկավարութեան արտայայտման։ Պէտք է բոլոր խնդիրները իրենց ձեւականութիւնը գտնեն։ Յուզուած խնդիրները հարկ է երկարքի բաժնել. նախ, Համազգայինը պէտք կ'ղեկավարութեան կերպով առաջ անցնելու. ուստի պէտք կայ որոշելու թէ Ազգ. ժողովս կ'արտօնէ որ մեր պահանջքները կրօնական տեսակէտէ ներկայացնեն։ Երկրորդ, հարցասիրութեամբ ուղղել կուզուի վարչութեան, իր կատարած դիմումներուն մասին։ Ատոնք ուրոյն կերպով անցնելու են խնդրոյ կարգին մէջ, այսինքն թէ դիմումը Համազգայինին կոչմէ պէտք է ըլլայ թէ ո՛չ, և յետոյ՝ Պարգեւ էֆ. Փափազեանի հարցասիրութիւնը։ Ես

այս երկու խնդիրներուն առաջ կարեւորութիւնն ըմբռնելով, զանոնք անյապաղ Օրակարգ անցուցնել կ'առաջարկեմ։

Տ. Հմայեակ Եպիսկ. — Այն օրէն ի վեր ուր պաշտօն առանձնեայ տեղեկարերն ըլլալու պատգամաւորութեան, իրերու վիճակը փոփոխութիւն չէ կրած և միեւնոյն դրութեան մէջ կը գտնուի։ Պէտք է դիտնալ թէ զանազան նահանգներու մէջ գտնուող Հայ եկեղեցականներն ալ անդամ են Համագումարին, որով ամբողջ հոգեւորականութիւնն է որ կը բերէ այս առաջարկը, իր պարտականութիւնը և փափաքն ըլլալով օգնել իր տառապեալ եղբայրներուն։ Ես ինքս էլ առաջարկողը Համագումարին մէջ, թէ խնդիրը Ազգային Ժողովին առնանը հանելնք, պարզապէս ծառայութիւն մը մատուցանելու համար Ազգին և Եկեղեցիին։ Երբ երեսփոխանութիւնն ու վարչութիւնն կ'աշխատին ազէտին դառն հետեւանքները մեղմացնելու և արդարութիւն ձեռք բերելու համար, Համագումար Ժողովն ալ կուզէ օգտակար գտնուիլ ներելի եղած սահմանին մէջ։ Սխալ է այն դիտողութիւնը թէ Ազգ. Սահմանադրութենէն առ՝ եկեղեցականներն առանձին դիմում չեն ըրած. օրինակներ չեն պակսիր հոգևոր Իրիմեան և Ներսէս Պատրիարքներու օրով։ Ներսէս Պատրիարքի օրով, երբ պատերազմ ծագեցաւ ու Հայերէն գինուոր առնել կուզէր կառավարութիւնը, Համագումարը որոշեց դիմում ընել, նոյնպէս գաւառային հարստահարութեանց առթիւ։ Հայ եկեղեցականութիւնը իր պարտքը կատարած է այսպէս, գայտնին և եկողները հաւատարած։ Գալով անոնց որոնք կըսեն թէ եկեղեցականները թո՛ղ իրենք երթան Սասնա, պէտք է դիտնանք թէ Սասնա գտնուող եկեղեցական պատուիրակներն ամէնքն ալ անդամ են համագումարին։

Գ. Տէր-Կարապետեան Եփ. — Համագումարի Ցիշատակագրին առթիւ, ընդհանուր հայրենակ գաւառներու վիճակը պէտք է խնդիր ընել Ազգ. Ժողովին մէջ։

(Մեծամասնութեամբ կ'որոշուի յաջորդ նախ Օրակարգի Ս. խնդիր նշանակել՝ Ատանայի խնդիրը։)

ԴԻՍՏ Ի Գ.

(Ուրբաթ 19 Յունիս 1909)

Նախագահ.— Տ. ԵՂԻԵԷ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՅՑ
Ատենապետ.— ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ ԷՓ. ՓՈՐԳՈՄԵԱՆ
Ատենադպիր.— ՀՐԱՆՏ ԷՓ. ԱՍԱՏՈՒՐ

Խոր լռութեան մէջ, Ատենապետ էփ. ի հրաւէրով բեմ կու գայ Ժողովոյ անդամ Յ. Շահրիկեան էփ., ի դիմաց Ազգ. Վարչութեան Ատանայի խնդրոյն առթիւ կատարուած բանակցութեանց համառաւտութիւնն ընելու համար։

Յ. Շահրիկեան Եփ.— Երեսփոխան ուժ՛րք, Պատկառելի Ընդ. Ժողովք կը յիշէ անշուշտ թէ Վարչութիւնը, Ապրիլ 24 ի ԺԹ. նիստին մէջ տեղեկութիւններ հաղորդեց Մարտ 31 էն մինչև այդ թուականը կատարուած դիմումներու մասին և Ժողովիդ ներկայացուց կառավարութեան մատուցուած յիշատակագրին պատճէնը։ Հետեւաբար, Վարչութեան կը մնայ անկէ ի վեր կատարուած գործառնութիւններն ալ հաղորդել այսօր։

Կը յիշէ Ժողովդ թէ Վարչութիւնը առաջին անդամ իր զեկուցումը ըրած պահուն՝ դէպքերը դաղրած էին Ատանայի մէջ ու չրջակայքը. սակայն կարեւոր էր գիտ-

նաղ մէ լինչ ձեռնարկներ ըրաւ և լինչ ուղղութեան հետեւեցաւ։ Իր առաջին պահանջումը եղաւ պետական տահանի մը կազմութիւնը, որպէս զի տեղւոյն վրայ քննութիւն կատարելով իսկական յանցաւորները պատժէ և ջարդի ու թալանի կրնուսին արգիլող միջոցներ ձեռնարկէ։ Թէև այդ միջոցին արդէն իսկ կազմուած էին տեղական տահաններ, տիվանը հարպիր, սակայն անոնք յանձնաժողովներ կարգեր էին այնպիսի տարբերութեամբ բաղկացած որոնք ուղղակի յանցաւորներն էին։ Այդ տարբերը չէին կրնար, բնականաբար, երաչխաւորել մէկ կողմնապահութիւնները պիտի երեւան հանուին ու պատժուին։ այս նկատումով էր որ մենք պահանջկոտինք որ կեդրոնէն նոր մարմին մը զրկուելով՝ չեզոնալ նկատուին տեղական քննութիւնները։ Նոյնպէս առաջարկեցինք նաեւ մասնախուզութիւններ կազմել, որպէսզի ճշմարտութեան երեւան գալուն նպաստուին և պատրաստ նիւթ հայթայթեն զինուորական տահանին։ Այդ երկու մարմիններուն կազմութեան Բաղամէնթին և Նախարարութեան կողմէ, և մեզի կատարելագործութիւնը խոստացած էր որ անոնք երբ Առանձ երթային՝ նախապէս կատարուած քննութիւնները ու արուած որոշումները չեզոնալ պիտի նկատէին, բայց այս խոստումը չյարգուեցաւ։ Գացող Տիվանը հարպը իր քննութիւնները կատարեց այնպիսի հիմերու վրայ, որոնց հետեւանքով վեց հայեր կախաղան հանուեցան։ Դա մի չարիք էր որուն առաջքը առնելու հնարաւորութիւն չիկար։ Պէտք եղած դիմումները կատարուեցան Վարչութեան կողմէ, և յուսադրեցին զմեզ, բայց անօգուտ, վասնզի մեր յոյսը դրուած էր Կ. Պոլսէն գացող Պատերազմական տահանին վրայ որ իր վճիռները հիմնեց նախորդին եզրակացութեանց վրայ։ Երկար ժա-

մանակ մենք անտեղեակ մնացինք այնտեղ անցած դարձածին. բարեբախտաբար այսօր նոյն ապատարութեան ներքեւ չենք։ Բաղամէնթէն կազմէ նշանակուած Հայ անդամը արեւմուտքը ունեցած էր իւր երազը երեւան հանելու և իր հետեւած ընդդիմադիր ուղղութեամբ հարկադրած է կեդրոնական կառավարութիւնը՝ ճշմարտութիւնը խոստովանելու, թէև չատ ուշ գնով։

Աստիւածեան Եփ.— Պատմէ՛ այդ անդամին՝ Պապիկեան Եփէնտիի։

Յ. Թաւիթեան Եփ.— Թէև ուշ, սակայն գոհ երակատարութիւնը հաստատուած է. բայց որչ արդիւնք չենք ունենար տակաւին։ Հարցը կը կայանայ այն կէտին վրայ, թէ լինչ պէտք է ընել թալանուած գոյքերը եւ առնելու, բանի կրօնափոխ եղած կիներն ու աղջիկները իրենց մայրենի եկեղեցիին վերադարձնելու և կարօտեալներուն նպաստի արդար բաշխում մը կատարելու համար։ Թալանը եւ առնելու համար կեդրոնէն հրամաններ ուղղուեցան, սակայն ոչ մէկ երաչխաւորութիւն կար անոնց գործադրութեանը, վասն զի այդ հրամանագիրը կը պարէին անանկ անձեր որոնց ընթացքը քննադատութեան առարկայ եղած էր արդէն։ Նպաստի բաշխման գործն ալ նոյն անպատասխանատու վիճակին մէջ էր. նպաստառմատոյց մարմինը կազմուեցաւ այն տեսակ անդամներէ որոնց մէջ կռապաշտը պատրաստողներ կային։ Վարչութեան բազաքները զօրեցին լուծելու այդ մարմինը և անոր պաշտօնը յանձնելու օգնութեան Միջազգային Յանձնաժողովին, օժանդակութեամբ Սզգ. Պատրիարքարանի։ Եւ որովհետեւ 30,000 տակի բաշխման մէջ մեծ զեղծումներ պատահած են, խնդիր է թէ զեղծա-

բարները պիտի կրնան պատժուիլ։ Տեղւոյն վրայ դանուող նպատակաչափ մարմինները մրցման մէջ են՝ օձիքնին ազատելու համար։ Եթէ նիւթական զեղծումները երեւան հանուին ու դատմանուին իսկ, գանէ նախագահը չպիտի կրնայ ազատիլ։ Այսու հանդերձ, թէ՛ նպատակի բաշխման գործը և թէ՛ թաղամները եա առնելու խնդիրը յաւագոյն պայմաններու մէջ կը գտնուին այժմ։

Սակայն այս ամէնը իրրև հիմնական որոշ գործողութիւն ձեր առջև դրուելու հանգամանքէն զուրկ է, որովհետև երբ մէկ կողմէն այս կարգադրութիւնները կը կատարուէին՝ միւս կողմէ ապշեցուցիչ դէպքեր պատրաստուելու վրայիներ կը լսուէին։ Յանկարծ իմացանք թէ Սառնայի տեղական իշխանութիւնք կանչելով Պատրիարքարանի պատասխարակը, ազդարարեր են թէ «կա՛մ պէտք է հերքէք ձեր հաղորդած լուրերը և կամ պէտք է դատուիք։» Միւս կողմէ Սառնայի, Հաճընի, Հալէպի առաջնորդները դատի կը քաշուին, վանէն տեղեկութիւն կը հասնի թէ քրիստեան խլրտում մը կայ Հայոց դէմ և թէ վանայ առաջնորդն ալ կոչնագիր ստացած է դատարանէն։ Պատրիարքարանը մէկ կողմէ անուղղակի տեղեկութիւն կ'ստանայ,— վասն զի վերև յիշուած դէպքերուն նպատակն է ղրկել զայն ստոգ տեղեկութիւններէ,— և միւս կողմէ կը չարունակէ իր բողոքները. բայց այդ բողոքներով կարելի չէ բարերար արդիւնք ձեռք բերել։ Կացութիւնը իր արդի ծանր դրութենէն ազատելու համար՝ գերմարդկային ճիգեր կը թափէ Պատրիարքարանը. թշուառութեան լեցուն բաժակ մը ուրնէք մեր առջև որ դուրս կը թափուի։ Դարերու ստանդուածոյ տեսակէտով անխուսափելի է այս ընթացքը։ Արդեօք այդ չարիքները պիտի տեւեն թէ ոչ։

Այդ մասին բան մը ըսելէ առաջ, հարկ է ձեզ հաղորդել թէ վարչութիւնը ինչ ոգի է դրած իր գիմումներուն մէջ։ Հետևաբար պիտի կարդամ Մայիս 23 թուականով Պատրիարքարանի կողմէ Բ. Դրան մատուցուած յիշատակագիրը։

Մեծ-Եպարքոսին մատուցեալ թագրիրին պատճէնը։

Թիւ 183

«Ախիրէն 9 մայիս 1325 թարիխի իլէ միւթէսաւիմ թագրիրը տախանէմէտ թա'տատ օլունան էսպապ վէ ահվալըն նէթիճեսի օլարագ, Սառնա վէ Հալէպ փաճիաներինն ֆէ'լէն վէ նախօա իդմաղը այն տարիխի իլէ միւէյեդիկ վէ միւչէվիրիկլերի մէվգիի իդթիատաա գապաղճա, վէ թահրը մուհաքէմէնէ ալընմասդճա վէ նախօա՝ հէչ օլմազսա՝ իչտին էլ չէքալիմէսիքճէ ահքամը տասդիխին իճրա օլունամասնա ճաղը, վէ մ'էրքէդաչն տասրը օլան էվամիրը ալինէ հիւանի թէզագդը վէ թէնճիլ իսդիմէյէճէկի վէ պինաէն ալէյհ, պու պապաէ իճրաաթը ակրեաի իսթէվանէլէրինէ ինթիզարէն պաշգա չարէ վէ իւմիա գամսըզընէն ապզ ու պէկանընա իճթիհատ օլունմըչ իսի։ Վէ հադիգաթէն վէ, ակր վէյ թէվարիա իճմէքճէ օլան մալիւմաթը իլանիյէ վէ խուսուսիյէ նազարէն, միւէյեդիկ վէ միւչէվիրիկլեր ահնիգաթճէ գամը ամմա, իդթրագա, հաղանաա միւչար օլմաչ Սառնա վէ Հալէպ հաճախանէն էրմէնի միլլէթի կիֆրաաը անպաչըլմագտա օլաուդը թէզահիւր իճմէքճէ տիր։»

«Ձինաքի կէրէք վէզաէթը մէղքիւրէ մ'էրքէդիլէրինէ վէ կէրէք միւհագաթլարընտա թէչքիլ իճտիրիկէն թահգիգաթը իսթիտաիչ էյլէմլերի փաճիաներն միւէյեդիկ վէ միչէվիրէ հադիգիկլրինէն միւթէ-

չէքթիկ պատրանմատարը հասկանկն, պանդար քննան ազգային իմպատի, ակտիկ վէ պէյնինաքը մանվ ու իզալնել, վէ էմվալը մազատալնի քէմի ու իմֆանել, վէ հախօա պիր աւրէմլէ էյան չըգարըզ նագատա քանվիլ, վէ սիկէր թարաֆան օգուտազ պիլինկիլ ձ'պրէն, պիրմէյնկիլ իզֆալէն իմիէսիէբ-ներէ կիսի զապի ու քանէրիր իմիսիրկիլի իֆատաի վէ չահատաքր իմգա իմիսիրմէքաք, վէ Հալէպ վէ Սիվաս վէ Էնգարա վէ Մամաւրէթ-իւլ-Ազիզ վէ Տիարպէքիր վիլայէթլէրի էհալիսինան նէյլ պին զահմալէրին էմվալը մազատալ իչ ակրպահճէ իսիէսիէրի մանալ կիմսէքաք օլաուգլարը հալաչ, էրմինի մաւաշիկ գարշը կիօնա կիօն միչքիլաի իհսասը իչ ինկիլիզինան գըմըրճանմահա միւասաաչ իսալմէմէքլ պէտալէր. Նէյնկիլի սահի վիգանէի մէգքիրքաչ պիլմէսէկ օլմագ իչիօնմէքի իչէ իմհամ օլունաուգ քանվիր քէվգիքի ալարգրմագաա ալըրլար։»

«Պաւ աւրէմաչ ձ'պրէնան իսկն մաւաշիկ նէյմիձէսի օլարագ, նիւ գըրգ պաւ գաւսար միւալիմ մինիգաքի պատրանաուգը հալաչ, ասգանն պաւ գաւսար նէյնկիր ան էրմինիկիրսկն քանվիր քէվգիքի ալընմագը օլաուգլարը բէմէն իլան իսիէմէքաք. վէ ահիրէն ասգաուգ միւալիմին վէ ալմը էրմինինին ապագ օլունաուգլարը իհսալարանկը ձէրսկա ճիւմհուրիսէտին սիր։»

«Մարգաար վէ հիւրիյէկը մանքիւմին հագգընաա չաւ իսալէրին սահի ահէձէքի միվաուգիյէկիի մէճհուլ օլաուգ, չինկի միվգաճիյնը միւալիմնէն ահպիլէրի պիր քարաֆան քահիյէ օլունաուգը հալաչ էրմինիվէը միվգաճի պրըգրագմագաա, վէ ահիրէլէրի ան քագիսկ իսիէմէքաք սիր։»

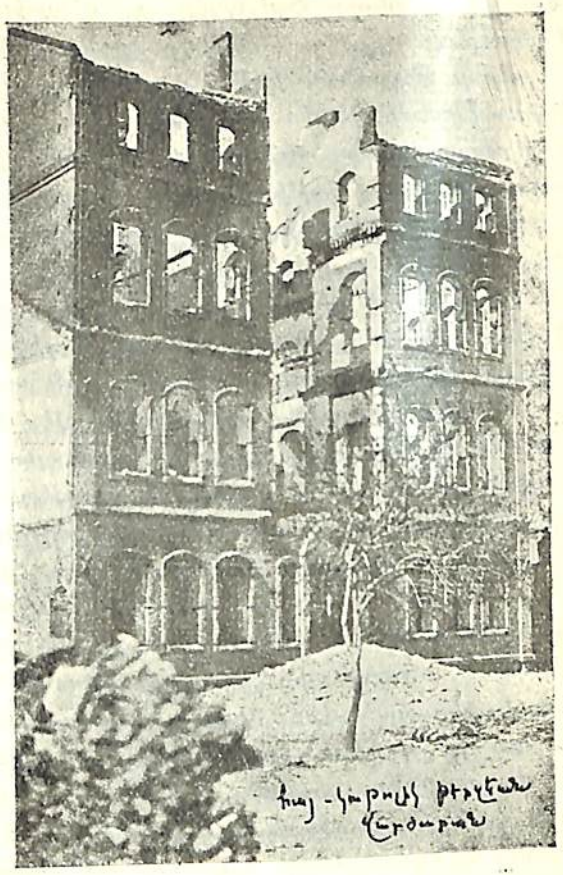

Ատանայի ապէյին միյոգին այրած Հայ-Կաթոլիկ կանոց Թէրզեան Վարժարանի կմախքը

«Ձէլաքէթին ակրէֆէի մէյառնատա օլուպ, Թախթիի վէ ինքնարէ մէճալ օլմաղըը, վէ գաթլը ամմէ վէ իրադա վէ հազմանա էմմինլէր պի մէսխել առա խախէպլմինլերի ապլ ու մանթըղա սըզմազ պիր խառատա օլառաղր մէյառնատա խբէն, անկերին Թա'զիսլաթա վէ մէվգաֆիհինէթէ վէ մուճաղաթա ախչար օլմալարը նազարը միլահազատա ալընաըգատա՝ նէթիճէ իթիխարըյա ակվըը առալդ խթիխատատա կէ ակվըը լանդը մէչրաթխէթ պէնինառէքի ֆարգ ու ԹԷֆավութին նէառէն խալարէթ օլառաղը անդաշըլամահօր։»

«Մէմա բինը միլքիկ վէ առքէրիկ վէ զաալըթա, վէ միԹինէֆիղանը պէլաե հէր նէրէտ վաղիֆէկէրինի Թէմամըյա վէ հազըյա պիլ իճրա մէհաճիմէրե գարը, էհալին ժա'առէմէի մուհաֆադա վէ միառաֆատե առ ու հիմմէթ իթմիչկը խե՝ օրադարատա պինլերճե էֆրատ՝ ֆէլաքէթը ադամէատն գու իթմարմըչ օառաղարը, վէ պիլ ադիս պու կիպի ֆառֆաթմըն միչէվվիզ վէ միրէթթիպլերի օլան մէմուրատ հէր նէրէտ խյդա ֆէկառատա մուաֆիֆադ օլմուչար խե՝ օրադարատա ֆէլաքէթը ադամէ վուգու պուրմըչ օլառաղը Թէճրիպէրէն առալթ պիր հազիգաթ օլառաղը հադաչ, պու կիպի միառէպլիպլերի մէվգիի իգթիխարըրընատա խպդա խալըմիչ, վէ Թանզիղաթը իգթիխարէկէնին իճբառատ, մուառալինին Թանֆիֆը իհթիճառաթը վէ էմվալը մադառաչնին խալիրատատ վէ առէիպլերինէ խառաչէ, վէ հատղ առքնատը մադաէթթ վէ խնառնիկէթին իճբառատ նէնէ պուռնարատ Թէվսի վէ Թէպլիմ խալմիչ ադիր։ Արթըգ տէմ ֆաիլը ճիւրմ վէ հէմռէ օլ ճիւրմին Թանզիղաթի մէմուրը սըֆաթլարը նէֆսէլինառէ իճթիհատ խանն գէվաթատան ինթիխար օլունառաղ

նէթիճէնին քէնդ ու խարաքը միչքիչ աէյիչ ադիր։»

«Պունա միռաղ օլարաղ, նէֆսի Առառնա ֆէլաքէթինին պաչլուճա մրաէպպիպլերինառէ պիրիսի պուլունառ միռֆիթի պէլաե Մէհմէտ Լութֆի էֆէնտինին Իզմիրատ նէչր օլունառ «խրտաիր» զաղէթառընին 7 մայիս 325 թարիխլու վէ 2649 նումրօլու նիռախէսինառէ միռնաէրիճ, վէ մէֆհումը զաղէթաի մէզքիւր մուհարիրի թարաֆընառն Թաակիպ վէ Թառիպ գընլընառ մէզալէսինէն մուհէվիճառիե՝ միռֆիթի միչառընիչէյինէ նէ կիպի Թէէիրատ վէ իլգաառատա պուլունմըչ օլառաղընը խալաԹէ քնաֆի ադիր։ Առառնա վալիի լառընդը Մուսթաֆա Զիհնի փաչա հազրէԹլերի առախ Առառնառա վառըլ օլառաղը կիռն, քէրառէթ զաալիկնառէն օլարաղ հէմառ մէառէլիյէթի էրմինիկէրէ Թառնիկ վէ չու խնառաընը պալառէ մէնզալարը Թայինի օլունառ Թառզիգաթա պինա իթառիկինի իլառ իթմէքլէ, Թա'զիպ խաէճէկի մէպէքին՝ ակվըը խթիխատատա ճարի օլառ ուառուլըն այնը օլառաղընը մէյառնը ալինիւէթ վազ իթմիչ ադիր։»

«Շէհրի նիռանըն օն իւչնճի կիռնի, Առառնա հիւքիւմէթ առիրէսինառէ Թէճէմմիռ խառն ճէմմը զաֆիրը «հաչառըն Ասթոիւ Համիա» ադիչ պաղրըչմալարը պուկիռնէ աչյին գալե ալընմայուպ, պիրառէ Իրիտալ զաղէթառը կէ էրմինիկէր իրթիճառիուն վէ խալամար հուրրիյէԹիվէրվէր կէօսթէրիմէսի միռֆիթի միչառընիչէյինէ վէ ակվենէսինին խթիխալ իթիխքէրի մէչրաթխէթը իտարէ Թապիրաթընը նէ մառնառա Թէկազդը իթմէքքառ օլառաղարընառ ակվլի քնաֆի խառ առ, պունլար նէ առէրառէթ խալիմիչ, նէ ակվանը հարպա Թէպլիմ օլունմըչ վէ նէ առախ նէչրիյառթը մուզիրրէ-

ձերի հիւթիւմէթը մանալիչէ վէ մէրքէզիչէնն մուա-
խէզէչէ մա՛րուզ օլմաչ, վէ եքsտրէք կիպի կաղէթա-
լար ասախ անդէրի ատրճ ու իլանատան չէքինմէմիչ, վէ
Ատանա վալիի սաղըգընդն վէ Տախիլիչէ միւտիւչլուը
Սաիտ պէյնի, վէ Ատանա վալիի յանըգը՝ Մուսթաֆա
Զիհնի փաչանդն, վէ Հալէպ վալիսի Րէշատ պէյնի վէ
ասիկէր բէֆիգլէրինին չիմասիչէ գաասար չահանը իմի-
մատ ատա օլունարագ ադիլլերի հօլունա կիսիլմէմիչ,
վէ ֆաֆիանդն սուբէյի վէ էսգաղը հուսուսի հագընա-
ատ հիւթիւմէթը մէրքէզիչէնին նազարիւատընը թայ-
նին իմմէք իւուսուսունատ պիհինդէրատ թէրէտտիւտ
հուսուլինէ սէպէպսիզէք վէրիլմիչտիր։»

«Կէրչի վուգուսաթ վէ անվալին մանիւէթ վէ մի-
սէպսիզ վէ միւչէվվիղլէրինին թայինին Տէրսաատէթ-
սիզ իլան զըլընան սիվանը հարպդն նէմիհէք թան-
զիղաթը իլէ միւամէլէ օլաճաղը սէօյլէմէզքատ իսէ,
սաաէթի վէ հագգանիչէթի հագընատ չիւպհէ խորի-
միչէն սիվանը հարպդն ըզնարը հագիզէթ իսէպիդմէսի՝
նահիչէլատ վէ գազալատատ վէ լիվաատատ մէմու-
րինը սաղիչէ վէ զաղթիչէ վէ միլգիչէ վէ սօգլէրիչէ-
նէն մուավէնէթինէ մինաթ վէ միւթէվագգիֆ օլուզ,
հալգուաբի ղէմանը վուգուսաթատ նա իչթիհատը ձիւ ըմ
իթմիչ վէ նահօսա վազիֆէլէրինատ գուսուր էյդմիչ
մէմուրինը մուամիլէչինմ վէ միւթէնաֆֆիհան մէմու-
րիչէթլէրինատ իլգա օլունուդատա թարաֆդարնատն
վազը ոլաճագ մուավէնէթ վէ թանզիգաթը իսթի-
սայիչէնն հանկը ձինէթէ աչզ օլունաճաղը մէյատատա
սըր, պու կիպի թանզիգաթ իւզէրինէ պինան հիւք-
մէ մէճպուր վէ մուգթար օլան սիվանը հարպատան
սաաըր օլաճագ հիւքմիչէրին գաֆիլէթէն վարէսէթէ օլա-
մահաճաղը պի չէք ու կիւման սըր։»

«Ձայի հայրէթը թանիթաթատն օմագ իւզրէ ա-
վամը թահրիք վէ հիւճիւմէ թէչվիգ զբինընատ՝ պիր
չօգ քիւչ ու միւֆթէրիւատ նէչր իսթիմէ օմագտա
պէրատչէր, էրմինի մագթուլաըընա պագըն սարըգլար
սարըլարագ վէ սուքէր էլովսէչէրի կիլինսարիկէրէք,
միւտիմ օլուզ էրմինիչէր թարաֆընատն գաթլ իսթի-
մէ օլատուգլաըընը իհանարըմագ իչին էնճան ահօսա
իսթիհգաղինէ պիրէ թէնէգդիւլ իսթիմիչտիր»։

«Զաթէն վուգուսաթըն ահէպտը հուսուսի հագ-
գընատաի հիւթիւմէթը մէրքէզիչէնին նազարիւատընը
թէհայիւն իմմէմինթէ, հանի չուն ֆէլսաֆէթը ազիմէդի
հագըրըատմէչ օլան Բէյհի իսթիթատատ իւազանը մահզու-
լէ ատանէսի՝ մի սիր հօզատա միւֆթիի միւչարունէչչ-
վէ Մուսթաֆա Զիհնի փաչա վէ սահրինին իհնատա-
թը միսիլու էրմինիչէրմի սիր։ Գուրսաը սարահէթինէ
թահին օլունմատըգճա թաղիրի սիսէրէ մէրքէզի սա-
թանաթատա վուգուս պուլան գաթլ ֆիհիլէրինին միւահ-
զիղ վէ միւչէվվիղլէրի մէչրութիչէթ թարաֆատարը
օլան մագթուլ Ատիչէ նազըրը վէ մէպուս վէ մէք-
թէպլի զաղըթման օլմայուդ՝ էրզատը իսթիթատատ օ-
ուսուգուս կիպի, Ատանատաաի գաթլ ամմ վէ իհրագ վէ
զատ ու զարէթ ֆիհիլէրինին միւահզիղ վէ միւչէվ-
վիղլէրի տահի էրմինիչէր օլմայուդ՝ էրզատը իսթիթ-
ատատ օլուսուգուս Հատը թէգարրուր իմմէհիւքմէ թէ-
ֆէրրուահ հագգընատաի իհսթիհգաի վէ միւահանէթա-
լէր հալ ու ֆատ օլունամագ»։

«Ատանատաաի ֆաֆիաթըն միւահզիղլէրի էրմի-
նիչէր օլմատըղը Հատը զաղուդ օլունուդատա, սրթըգ
չիմասիչէ գաատար ձէրհան իսէն ուսուլը թանզիգաթ
վէ թա՛զիսաթըն պիւսպիւթիւն ահչիսիրիմէմի իա-

ղըմ կելիր։ Շայէթ մէմուլ վէ ինթիզար խլտաֆընատա՝ Սառնատաքի վուգուաթը կլխմէնին սէր ու սկսէպտին ան պինդէրճէ թէկֆաթա օղրամըշ՝ խանմանղարը սէօնմիշ վէ գուվվէթը լանէմուխատան մահրում գալմըշ էրմէնիէր օլտուղու կոսը գապուլ օլունաճագսա, հէմ մապղում վէ մագթուլ վէ հէմտէ մահբուս օլաճաղըմդա գանատաթը քամիլէ հասըլ օլուպ, արթըգ պէյհուաէ թատխաթա ճիւրաթաէն իսկ՝ պիւթիւն էֆրատը մղլէթլէ հիւքմի գատէրէ ինթիզար իթմէքտէն վէ ճէնուաղը Հագգա թէվէքքիւլտէն պաշգա պիր չարխմիզ գամանաճագ սըր։

«Պիւթիւն պիր գամըլդն հաճաթ վէ մէմաթ մէաէլսինի մէվզուսը պահս իթմէքտէ օլան վուգուաթ վէ մուամէլաթը ճարիհէյէ գարշու՝ նիյմէթը մէչրուխկէթտէն հիսսէհասը օլմագտան գաթի իւմուա իթմէք վէ եէս ու ֆիւթուրա միւպէյնա օլմագ թէհլիքէսինէ մարուզ պուլունան էֆրատը մղլէթի տահիանէմին թէրճէմանը խէվֆ վէ էնտիշէսի օլմագդա պէրուաղէր, մէնահի վէ խաթիգպալը միւք ու տէվվէթին խապէտէն վիգահէ վէ սրնահէթի ուղուրընատա իֆտի հիւսնի վաղիֆէ էդդէմէքտէն պաշգա հիչ պիր էմէլի օլմահան տահիլերինէն՝ քէմալը տահիլէթը նիյէթէլէ արզընա միւճահէդէթ էդդէտիկիմ հագաիգին թարզը իֆտատսինատ հոգահան վէ նա գիհատէ պուլունատա պիղէ, պագա վէ նէճահէթընէն սէվկիւլիւ վահանը Օսմանիմիղին սէլատմէթ վէ թէրագգըընատա մէնուէթ օլուղունա գանի օլան էրմէնի միլլէթինէն օղրատըղը ֆէլահքէթ վէ մուսիպէթին թէհսիլի թահթընատա միւթէհայիւր գալան՝ պու ապտը տահիլերինէն նահիլ ահվալ ֆէհիմանէլերի օլաճաղընա իւմիւտ վէ իթիմատըմ պէրքէմալ սըր։»

«Սառնատա վալիի լահրդը Մուսթահֆա Զիհնի փահչանըն Տահիլիյէ Նէզարէթինէ թագտիմ խուսուզ՝ գահզէթա վաստահատը լիլ տահի նէչրը ու լհան գրընան թահրիրաթընատա պէնան էֆտիկի լուզում վէ արզուհատ պինահէն, տէրէճէի միւչարէքէթլերի հատմիլերի հիզահսընատա կէօսթէրիլուսուզ՝ լէֆֆէն թագտիմինէ իճթիհատ էդդէտիկիմ ճէհտէլէհքէ մէմուրինի վէ էչհատսըն տէրահէթլերի իլէ տիվանը հարպա թէպլիհլերի, վէ էրմէնի մէվզուֆինինն թահսիլէի սէպիլլերի, վէ մէմուրինի տահրէյի մահալլէյէնին թէպտիլլերի, վէ էմվալը մազահսուպէնին ճիհատէն վէ քնամիլէն թէհարրի վէ իսթիրահատը, վէ գատըն վէ պահքիրէյէրին մահալլերի քիլիհէ ճէմիհէթլերինէ տէրնահ վէ պիլա թէհաննիւտ թէպտիմլերի, վէ պիլա թէֆրիգ միւտահիհինին թէէմինի մահիճէթլերի իլէ իհանաթատան մըգտարը քիֆտահէհէ հիսսէմինա իսթիմէլերի իւտուսուլարընա հիմմէթ վէ իհանէթը պիյէի տատէթիֆէրվէրիլերի չայան պու բուլմատը պապընատա։»

23 Մայիս 1325 — Էրմէնի Բաթրիգ Գահխմագամը
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՊԻՍԿ. ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

(Այս թագրերին ընթերցումը քանիցս ընդհատուեցաւ ծափահարութիւններով, մանաւանդ վերջին մասը ուր ըսուած է թէ «Այլևս Առուեստ պիտին ատիչ ճար չէ մնացած Հայութեան»։)

Այժմ, Հալէպի և Առանայի մէջ գանուող արիածհայները առաջնորդել աւելի նպատակ կ'տանան, չունք ըսեր գոհացուցիչ։ Ժողովուրդը հետզհետէ կը գաղնայ իր տեղերը։ Թալանուած գոյքերը, թէև սակաւ, բայց մասամբ կը վերադարձուին իրենց տերերուն։ Վար-

չափիւնը սրսչած է որ պրպտողները հիմնական օգնութիան միջազգային Յանձնաժողովին ձեռքով, Ազգ. Պատրիարքարանին վերին հակոտնեան ներքեւ՝ 1895 ի և 96 ի վերջաւորեան վրայ հիմնական խորհեցանք որ երբ մեր սրտերը մենք չենք կրնար պահել ու օտարներու կը յանձնենք, անոնք կ'օտարանան: Այս նպատակով սրտնեցաւ վերոյիշեալ սրսչումը, որպէս զի որ ոեւէ ոգեւորը պահէ իր գաղափարաց պայմար հայրենիքի մասին և օտարութեան մէջ չկորսնցնէ: 2000 է աւելի սրբեր կան Աստանայի մէջ ու չրջակայքը. իսկ սրբերու ընդհանուր թիւը 10,000 ի կը հասնի: Օտար սրբանոցներու մէջ ընդունուած ազգերը կը մնան հոն՝ մինչեւ որ հաստատուին Ազգ. սրբանոցները և անոնց մէջ անգաւորութիւն: Կաթոլիկ կը տիրէ մանաւանդ պերմանական սրբանոցներուն նկատմամբ թէ Հայ ազգը օտար բողոքականութեան կը մղուի, սակայն կարելի է անոնց մօտ ալ պաշտպանել մեր իրաւունքները:

Այս կարգի խնդիրներու մասին մեր ազգայնոց ինչ պիտի ըլլայ, չենք գիտեր: Բայց, ինչպէս յայտնի է, վերջերս նախարարութեան սրսմադրութիւնները փոխուեցան և վարչութիւնս կուզէ օգտուիլ այս պարագայէն, և դրսեւոր դիմումներէն հետեւ այնպէս անցած ենք խօսքի: Նախարարները՝ Հայոց Պատրիարքարանին նկատմամբ լաւ հասցէ ունին: Վարչութիւնը յանձնարարեց իր երկու անդամներուն՝ երթալ Շէվքէթ փաշային, նախարարական և նոր քի գործոց նախարարին մօտ, ըսելու որ եթէ առաջնորդները կը ձերբակալուին, կարգը պիտի գայ Բազ. ժողովի անդամներուն: Մենք աւելորդ նկատեցինք երթալ նոր քի գործոց նախարարին. քանի որ երկուքն ալ նախարարական մօտ էինք և երկու ժամ առ-

ւոց մեր տեսակցութիւնը: Խօսակցութիւնը դարձաւ ոչ միայն Հայոց վրայ, այլ երկրին անցեալին, ներկային ու ապագային վրայ: Անշուշտ չէք պահանջեր որ խօսուածները հաղորդեմ ձեզ մանրամասն, ինչպէս ես ալ չեմ ուզեր ընել: Միայն ատ չափը կրնամ յայտարարել վրատահաբար, թէ այս անգամ արուած խոստումները ուրիշ տեսակէտ աւելի յուսադրական են, մօտաւոր ապագայի մը համար աւելի՛ մխիթարանք ներչնչող: Իսկ եթէ դարձեալ չի յաջողինք արդիւնք մը ձեռք բերել, կուզանք յայտարարել Ազգային Երեսփոխանութեան թէ մենք չկրցանք բան մը ընել, դո՛ւք խորհեցէք պարտանը:

Աստեղապետ եպ.— Լսեցիք արդիւնքը վարչութեան մեզուաջան աշխատութեան որ կը չարունակուի գրեթէ ամէն օր, ամէն վայրկեան: Գոնէ անձնապէս, իբր Ազգ. Երեսփոխան, ես պարտաւոր կ'զգամ ինքզինքս շնորհակալութիւն յայտնելու:

Ձայներ.— Կը ձայնակցինք: Շնորհակալ ենք վարչութենէն: (ծափահարութիւններ)

Տեփան Գարաեան եպ.— Պաշտօնակից՝ Շահրիկեան էֆ. ի ըսածներուն վրայ բան մըն ալ ես աւելցնել կ'ուզեմ: Եէվքէթ փաշային ըսինք որ կառավարութիւնը երկու կերպ քաղաքականութիւն կրնայ բռնել այս խնդրոյն մէջ: Մէկը՝ միշտ ծածկել գործուած սխալը, ոճիր մըն է գործուեցաւ՝ ինչ կրնանք ընել, ըսել. մեզ մըն ալ, խոստովանիլ և քաղաքային ու բնական օրէնքներու բերմամբ ազէտին հետեւանքները դարմանելու ջանալ անկեղծապէս, յայտարարելով որ ազէտին հետեւանքները դարմանելու համար ամէն միջոց ի գործ պիտի դրուի, թէ յանցաւորները պիտի պատժուին՝ ապագային մէջ այլեւս այդ տեսակ ազէտները չի պատահելու համար:

Այս երկու միջոցներէն առաջինը բնականական է և երկրորդը՝ սահմանադրական։ Պէտք է որ այսուհետև Օսմ. կառավարութիւնը խոստովանի ինչ ոճիր որ գործուած է, և պատժէ ենթակաները։ Ապա թէ ոչ, առաջքը չի կրնար առնուիլ։ Նախկին դրութեան չարաշահութիւնն էր պատճառ որ այս տեսակ ոճիրներ գործուէցան, և եթէ մամուլը և Պառլիարքարանը կը բողոքեն՝ նպատակնին այն չէ որ թուրք ազգը նախատուի և պատիւը արատաւորուի, այլ որպէսզի արդարութիւնը տեղը գտնէ։ Բայատրեցինք թէ մեր դատը իրենց դատին հետ կապուած է։ Ճիշտ է որ մենք իրենց հոգեբանութիւնը չենք կրնար փոխել բոլորովին, սակայն իրենք ալ կը խոստովանին թէ մեր մտադրութիւնը սխալ հասկցուած է, և կ'աւելցնեն որ ամենայն խստութեամբ պիտի աշխատին դէպքերու կրկնութեան առաջքը առնելու։ Այս առթիւ, կը խնդրենք որ Հայ մամուլը ղգուշաւոր լեզու մը գործածէ։ Դրգռութիւն առաջ չի բերելու համար։

Պ. Փափազեան Էֆ.— Ուրեմն լռե՞նք։

Ս. Գարաեան Էֆ.— Եթէ գիտնայիք Շէվքէթ վաչային ու նախարարութեան հետ մեր ունեցած մանրամասնութիւնները, այդ դիտողութիւնը չէիք ըներ։

Պ. Փափազեան Էֆ.— Այս խնդիրը առաջ եկաւ Համագումարին առաջարկէն որ բերուած է Ժողովին և որ կը վերաբերէր Հայերու խլամացման և ուրիշներու տխուր վիճակին։ Շնորհակալ ենք որ վարչութիւնը կատարելապէս իրազեկ ըրաւ զմեզ կացութեան։ Յուսանք որ յառաջիկային այլևս առիթ չենք ունենար այս տեսակ հարցերով զբաղելու։ Սակայն, վերջին օրերու մէջ մեզի ներշնչուած վստահութեան հանգամանքով՝ պէտք

կըլլայ. այլևս խօսքի անցնիլ, եթէ երբէք խօսք հասկըցուլ կայ։ Ժողովիս կը մնայ որոշել հիմայ, թէ պէտք կա՞յ Համագումարին առաջարկներովը զբաղիլ, նոր դիմումներ ընելու համար, թէ ոչ՝ հարկ է սպասողական դիրք մը բռնել։ Այս վերջին պարագային կրնանք սա իմաստով բանաձև մը քուէարկել «Գոհութեամբ իմանալով վարչութեան տեղեկութիւնները, Ժողովս կը խնդրէ իրմէ որ չարունակէ իր դիմումները, օգտուելով կառավարութեան ցոյց տուած մերձեցումներէն»։

Աստիճապես Էֆ.— Համագումարին առաջարկը պէ՞տք է Օրակարգ անցունել թէ ոչ։ Առանց ասոր, ուրիշ վճռաբանութեան չենք կրնար անցնիլ։

Պ. Փափազեան Էֆ.— Ասկէ առաջ որքրուբ մասին առաջարկ մը ներկայացուցած էի, որ պէտք չէ վրիպի Աղդին ուշադրութենէն։ Թէև մեր Ժողովուրդը իր ձեռքէն եկած օգնութիւնը կ'ընէ այդ եղկելիներուն, սակայն պէտք է որ կառավարութենէն 40-50,000 ոսկի պահանջենք որպէսզի գործին համար։

Ս. Գարաեան Էֆ.— Տեա՛ք երեսփոխանք, դուք պահ մը առաջ ծախահարկիք վարչութեան յայտարարութիւնները. բայց կրնայ ըլլալ որ դուրս ելլէիդ վերջը մտածէք թէ ի՞նչ արդիւնք ունենան այդ յայտարարութիւնները։ Ինչո՞ւ համարձակութիւն ունեցայ յուսահատ խօսքեր ընելու, որովհետև Շէվքէթ վաչային և նախարարապետին հետ մեր տեսակցութիւնը պատմական եղաւ։ Ասկէ 10-15 օր առաջ իրաւունք պիտի ունենանք երթալ ընելու նախապարութեան թէ ո՞ր է ձեր խոստումներուն գործադրութիւնը։ Սատրազամը մինչև իսկ յայտնեց մեզի թէ Առանց պրկուած պատգամաւորութեան մէկ քանի ան-

դամները պիտի գան մօտ օրէն, դուք ալ ակէ՛ք տեսակցեցէք հետերնին, այնատեն լրացուցիչ տեղեկութիւններ կ՚ստանաք։ Եթէ կրնէք տեսնենք թէ մեր դիմումները ապարդիւն մնաց ծ են, պիտի հ ղորդենք Ժողովիդ, ինչպէս յայտարարեց պ. Շահրիկեան էֆէնտին։

Գ. Տէր-Կարապետեան էֆ.— Ե ած դիմումները և պահանջուած ապահովութիւնները մի միայն Սասունի համար են թէ ոչ բոլոր հ յութենական գաւառներու համար։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Մեր պահանջները ամբողջ հայաբնակ գաւառներուն համար են, և կառավարութիւնը դրական ապահովութիւններ տուաւ։ Բայց մի՛ տատիպէք վարչութիւնը մտնելու այնպիսի մանրամասնութեանց մէջ որոնք կան՝ անոնք պիտի ըլլային։ Ես ամբողջ չըրի իմ զեկուցումը, և դիտմամբ չըրի, վասնզի խօսածս բերանացի տեսակցութեան մը համառօտութիւնն էր։ Մենք խօսեցանք ո՛չ միայն Սասունի, այլեւ ամբողջ Հայաստանի մասին։ Երբ որ պատեհ առիթը ներկայանայ, պիտի հաղորդենք ձեզ թէ ի՛նչ ըսեր էինք և ի՛նչ ստացանք։

Խ. Ճամճեան էֆ.— Վարչութիւնը կրնա՞յ ըսել թէ կախուած Հայերը անմեղ էին թէ ոչ, և եթէ կառավարութիւնը յանցաւոր կը նկատէր զանոնք, ինչ փաստեր ունէր։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Երեւոյթան էֆէնտիները թո՛ղ չուզեն մեզմէ բացատրութիւններ, զորս չենք կրնար տալ։

Մ. Մսեռեան էֆ.— Ես ալ մէկ քանի հարցումներ ունիմ ուղղելիք։

Ձայներ.— Փակո՛ւմ, փակումմ։

Աւետեաեան էֆ.— Ժողովը կուզէ՞ վիճաբանութիւնը փակել թէ չարունակել։

Ձայներ.— Կը բողոքենք փակման քուէարկութեան դէմ։

Հ. Սեթեան էֆ.— Վարչութիւնը ամէն հարցմանց մէկանց պատասխանից և աւելցուց թէ այն բաները որոնց մասին չպիտի կրնանք պատասխանել, մի՛ հարցնէք։

Մ. Մսեռեան էֆ.— Ես պիտի հարցնեմ, ընդհակառակը, այնպիսի բաներ որոնց կարելի է պատասխանել։ Իմ հարցումս կը վերաբերի մէկ քանի կէտերու որոնց մասին արուած բացատրութիւնները յստակ չեն։ Առաջի և Հալէպի նահանգներուն մէջ իսլամացած կիներ կան, և եթէ անոնց մէջ յօժարութեամբ կրօնափոխ եղողներ կը գտնուին, ինչպէս կըսուի, սուռաթ մեծամասնութիւնը բռնութեամբ ընդունած է մահմետականութիւնը։ Վարչութիւնը որո՞շ տեղեկութիւն ունի՞ այս մասին։ Շահրիկեան էֆ. լուռթեամբ անցաւ այս կէտին վրայէն։ Երկրորդ՝ որքերու թիւը, ամբողջ Կիլիկիոյ մէջ, 10,000 է բաւեցաւ, այս թիւը իրակա՞ն է թէ նպատակական, վասնզի ուրիշներ շատ աւելի կը ներկայացնեն։ Ցետոյ, օտար որքանոցներուն որքա՞ն որքեր յանձնուած են։ Երրորդ՝ Զինուորական տանջին առջև որքա՞ն հայեր կը գտնուին այս վայրկեանիս և ինչ է մնուածնուածքուն բուն իսկ թիւը։ Չորրորդ՝ դասի տակ գտնուող աւազնորդները արձակուա՞ծ են թէ ոչ։ Հինգերորդ՝ այրած չէնքերու թիւը որքա՞ն կը հասնի։ Գումլով հանդերձ վարչութեան աշխատութիւններն ու դիմումները, կը փափաքէի լուսաբանուիլ այս հինգ հարցումներուս մասին։

Վ. Թիւֆենեան էֆ.— Յանուն Վարչութեան Շահրիկ-

նան և Գարեհան էֆ. Ներուն բացատրութիւնները լսելով, Ազգ. Ժողովը իր գոհունակութիւնը յայտնեց։ Պարագայ մը կայ սակայն որ լուրջ ուշադրութեան արժանի է. Մամուլին գաղտնապահութեան խնդիրը։ Ես մօտէն տեղեկութիւն ունիմ թէ Ազգ. Պատրիարքարանի ներկայացուցիչներուն Ամանայի մէջ հանդիպած դըժուարութիւնները ծագումէ կ'առնեն՝ իրենց հետագիրներուն ու տեղեկագիրներուն այսպէս ազգային թերթերուն մէջ հրատարակուելէն։ Մեր պատուիրակները վախվխուկ վիճակի մէջ են այնտեղ։ Երբ Վարչութեան Ամանատը իր կոչը ուղղեց մամուլի ներկայացուցիչներուն, դիտէր նաև թէ տեղեկագիրները գաղտնի պէտք էր պահուէին։ Ինչ օգուտ գաղտնապահութեան պատուէրէն, երբ չի յարգուիր։

Ա. Գասպարեան էֆ.— Այս օրուան թերթերուն մէջ կարդացինք թէ նոր ի նորոյ կախաղան հանուածներ և դատապարտուածներ կան։ Վարչութիւնը տեղեկութիւն ունի՞, ճի՞շդ են այս սխալ լուրերը։

Ղ. Զալազեան էֆ.— Վարչութիւնը թելադրելով մամուլին որ ղգուշաւոր ըլլայ իր հրատարակութեանց մէջ, արդեօք Պատրիարքարանը օգուտ մը պիտի քաղէ՞ և Ամանայի պատուիրակներուն կացութիւնը պիտի բարելաւի՞։ Բսուեցաւ թէ ապագայ բարիքներ կրնան ծնիլ եղած խոստումներէն. ես կը կարծեմ թէ, ներկայ պարագաներուն մէջ մեր ժողովուրդը պէտք է չեզոք ուղղութիւն մը բռնէ, վասն զի կը տեսնենք որ հակառակ կառավարութեան բարեացակամ տրամադրութեանց՝ Առաջնորդարաններու գործերուն մէջ ոտնձգութիւններ կը պատահին։ Եղած խօսքերը պարզ խոստումներ կը թուին. եթէ այս վիճակը չարունակէ, իմ

կարծիքս այն է որ Պատրիարքարանը պէտք է փակենք։

Մ. Կիւրճեան էֆ.— Բռնի իսլամացման դէպքերուն առթիւ Պատրիարքարանը դիմումներ ըրեր է և կառավարութիւնն ալ խոստումներ տուած է։ Վարչութիւնը իր ձեռքը որոշ թիւեր ունի՞ արդեօք և ի՞նչ են նորագոյն տեղեկութիւնները։

Յ. Հինդլեան էֆ.— Մեծ թիւով Հայեր գաւառներէն արտասահման կը գաղթեն եղեր։ Ստո՞յգ է այդ լուրը և ի՞նչ կը խորհի Քաղաքական Ժողովը այս մասին։

Ա. Ֆինտզեան էֆ.— Անցեալ չարթու նամակ մը առացյ Հալէպի առաջնորդ Շահէ վարդապետէն որ կը դանդատի թէ իր կողմէ Պատրիարքարան ղրկուած տեղեկագիրներուն պարունակութիւնը կը տարաձայնուի եղեր Պոլսոյ մէջ, ինչ որ կրնայ վնասել իր յարաբերութեանց տեղական կառավարութեան հետ։ Ուսաի խընդրած է որ արդիլուին այս տեսակ անզգաստապահութիւնները։

Ա. Առաքեան էֆ.— Ամանայի ազէսը դարերէ ի վեր Ազգին կրած չարչարանքներուն մէկ տխուր դրուագն է։ Արդեօք քաղաքական Ժողովը դարմանը մտածա՞ծ է որ այսուհետև այդ չարիքներուն կրկնութիւնը չի պատահի և ուղեգիծ մը պատրաստա՞ծ է, թէ ոչ՝ ուր որ հոլը փչէ դէպի հոն կ'երթանք։

Հ. Խճճապարեան էֆ.— Վարչութեան տեղեկութիւնները դոհունակութեամբ լսեցինք, բայց այս տագնապութիւնը չուտով կը վարտի, վասն զի դեռ երէկ լուր առինք թէ Պատրիարքարանի աչխարհական պատուիրակը՝ Սարգիս էֆ. Սուլեն՝ վերադարձած է Ամանայէն. ձերբակալուած է նաև վանայ քաղաքացի Ամանատը։ Բանի որ այս խնդրոյն

չարքը կը չարունակուի, պէտք կ'ըզգանք մեր դիրքը ճշդելու։ Կացութիւնը չէ փոխուած մեզի համար և կառավարութիւնը անվստահութեամբ կը վերաբերի դէպի մեզ. ինչ որ հայկական է, կառավարութեան կողմէ դէշ աչքով կը դիտուի և խոտելի է. ուրեմն Սահմանադրական չրջանին մէջ ալ կացութիւնը նոյնն է, ինչ որ էր Բռնապետութեան չրջանին։ Քննիչ Յանձնաժողով մը պիտի գրկուէր Հայաստան, մերժուեցաւ. կառավարական նպաստ պիտի տրուէր, մերժուեցաւ. և Սահմանի զինուորական տանտէրը կախազան բարձրացուց անմեղ Հայեր, այս կերպով ղպալի դարձնելով իր անթերևութիւնը մեզի նկատմամբ։

Երբ առաջին անգամ այստեղ հաւաքուեցանք, իբրև Հայ սահմանադրական մարմին, որոշեցինք որ եթէ Զօրագլխ Էֆ.ի ընտրելութեան դէմ մերժողական ընթացք մը բռնուի, միւս Հայ մէպուսներն ալ քաշուին։ Արդ, չարժէ՞ր որ Ազգին արդի յատկապահ կացութեան առջև, Օսմ. Խորհրդարանին բոլոր Հայ անդամները արի geste մը ունենան։ Եթէ Պաարխարքարանը չպիտի կրնայ ազատել իր առաջնորդները, իր ներկայացուցիչները իշխանութեանց ձեռքէն, անոր համար որ անոնք քաջարար սեղանին վրայ դրած են ժողովուրդին յաւերը, պէ՛տք է Համագումարին յիշատակագիրը ներկայացնենք կառավարութեան՝ ո՛չ թէ իբրև խնդրանք, այլ իբրև բողոք։ Ազգին դառնութիւնը իր ծայրայեղութեան հասած է և Օսմ. Խորհրդարանի Հայ անդամներուն ալ պարտականութիւնն է աշխատիլ որ այս կացութիւնը վերջ գտնէ։

Տ. Ն. վրդպ. Վեհունի.— Օգնութեան միջազգային Յանձնաժողովը որոշեր է որ, մինչև որ մեր Ազգ. որ-

Տարսոնի Հայոց Եկեղեցին որ պղծուեցաւ ոճրագործ խուժանին կողմէ

Սիսի պաշարման միջոցին իմքնապաշտպանութիւնը վարող եւ մեծ անձնուիրութիւն ցոյց տուող

Տ. ԳԻՒՏ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

բանոցները բացուին, Հայ որբերը օտար հաստատութեանց ձեռք պատսպարուած մնան։ Ինչ ապահովութիւն կայ անոնց վրայ կատարուելիք հակողութեան մասին, թէ իրենց մայրենի լեզուն ու կրօնքը պիտի պահպանեն։

Տօք. Կ. Մուրադեան ԷՖ.— Ինչպէս դիտել տուաւ Յօճասարեան էֆ.ն, Պաարիարքարանի աշխարհական պատուիրակ Սուրէն էֆ. կ'ամ բանտարկուած է այս պահուս Նահանգի մէջ և կ'ամ այդ ապահովելիքին ներքև կը դնուի։ Ակէ զատ, Մուչնի Եպիսկ.ի համար ալ կ'ըսեն թէ 101 տարուան դատապարտուած է։ Անոնց մասին ինչ միջոցներ ձեռք առած է վարչութիւնը։

Պ. Փափազեան ԷՖ.— Վարչութիւնը ընդդիմ՞ց ժողովին կողմէ արտայայտուած փափաքը՝ որբերուն պատրպարման համար մնծագանակ գումար մը պահանջելու համար կառավարութենէն։

Յ. Շահրիկեան ԷՖ.— Վարչութիւնը իր պատուիրակները ճամբայ հանած պահուն պէտք եղած հրահանգը տուաւ անոնց, որ անուսիկ.

Ա. ՀՐԱՀԱՆԳ. 1.— Միայն կարօտ արկածեալներու օգնութեան գործը տեղւոյն վրայ կազմակերպել և անմիջական օգնութեան հասնիլ ուտեստով, հագուստով և այլ անհրաժեշտ պէտքերով, խոյս տալով՝ որքան հնար է՝ դրամական նպաստէ։»

2.— Ինտ հակակշիռ ի գործ դնել բաշխման կամ օգնութեան գործին վրայ։»

««3.— Անուշտ և մանրամասն քննութիւն կատարել դէպքերու, արկածներու պատճառին, պատասխանատուներու, սպաննութեանց, կողոպուտներու և այլ վնասներու քանակութեան մասին յայտնէ անուանէ։»

«4. Ընդհանուր տեղեկատուութիւն մը ըլլոր եղեռնութեանց մասին։»

«5.— Յարաբերութիւն և բանակցութիւն ունենալ կառավարական օժանդակութիւններու, դէպքերու արդիման օրէնքի գործադրութեան և այլնի մասին։»

«6. Այս պարտականութեանց կիրարկման մէջ անշուշտ միշտ ունենալ նաև տեղական Ազգային մարմիններու հետ համերաշխ խորհրդակցութիւն և գործակցութիւն։»

7 Ապրիլ 1909

*
* *

«Բ. ՀՐԱՀԱՆԳ.— Ինչպէս մեր նախորդ գրով յայտնեցինք ձեզ, Ազգ. կեդր. վարչութիւնն իր լիազօրակ ուշադրութիւնը դարձուցած է կիլիկիոյ ահաւոր աղէտին վրայ, և չարիքը դարմանելու համար որ և է ջանք ու ձեռնարկ չի խնայեր ընաւ և զանազան յիշատակագրեր մատուցանելով վեհ. կայսեր, Բ. Դրան ու Ազատութեան բանակի հրամանատարին, մանրամասնօրէն պարզած է իրաց տխուր կացութիւնը, ազդուօրէն խնդրելով գործադրութիւնն այն կարեւոր անօրէնութեանց որոնք անհրաժեշտ են։ Իր գլխաւոր պահանջումներն հիմնուած են սա կէտերուն վրայ։»

«Ա. Փութով օգնութիւն հասցնել արկածելոց և վիրաւորելոց ու զանոնք բնակեցնելու համար յարմար չէնքեր յատկացնել։ Բ.— Ցախչատակեալ գոյքերը խակոյն գտնել ու վերադարձնել տէրերուն, և բոլոր վնասները հոդիսակներուն տուժել տալ։— Գ. Մարդասպանութեան, հրձիգութեան ու աւարի բուն հոդիսակները պատերազմական տանանին առջև հանել ու խստիւ պատժել։ Դ.— Ատանա և Հալէպ պատերազմական տեսան մը ղրկել, ու ամենէն առաջ Ատանայի նախորդ կուսա-

կալ ձեվատ պէյը՝ և Ներքին Գործոց նախորդ խորհրդական Սաիլ պէյը՝ նոյն առենին յանձնել ու միանգամայն ուրոյն քննիչ մարմին մը կարգել՝ անձի կորուսալը և վնասուց քանակը ճշդելու պաշտօնով։ Ե.— Պաշտօնական ընել Սառանայի արդի կուսակալը։ Զ.— Պետական դանձէն բաւականաչափ նպաստ յատկացնել և միանգամայն արկածելոց վնասները առ այժմ վոխատուութեամբ պետական դանձէն վճարել, անոնց տուները չինել ու նորոգել և երկրագործական գործիքներ հայթայթել հողագործ ժողովրդեան։ Է.— Սառանայի մէջ կրօնափոխութեան բռնադատուած կիներն ու աղջկները իսկոյն իրենց տէրերուն կամ հոգեւոր իշխանութեանց յանձնել ու չիյանձնողները խստիւ պատժել։ Ը.— Զի ձերբակալել Հայերը՝ դէպքերն անոնց վերագրելով, աղատ արձակել բանտարկեալները ու ցարդ եղած քննութիւնները առ ոչինչ համարել։ Թ.— Պահապաններ կարգել այն հնձոց արտերուն վրայ որոնց տէրերն սպանուած են։ Ժ.— Տէրութենէն սահմանուած 30,000 ոսկին և հետզհետէ հանդանակուած նպաստները արդարութեամբ և հաւասարութեամբ բաշխել և միանգամայն երկրագործական պանքայէն իրր նուէր 10,000 ոսկւոյ տերմնցու յատկացնել հողագործ ժողովրդեան։ ԺԱ.— Դադրեցնել տալ Սառանայի Իթիսալ լրագրի հրատարակութիւնը ու խմբագիրը՝ Իհսան Ֆիքրին՝ դատարանի յանձնել։»

«Տեղեկութիւն կը տրուի մեզ թէ կառավարութեան կողմէ ինչ ինչ անօրէնութիւնք ի գործ դրուած են արդէն և Սզգ. վարչութիւնը՝ նո՛յն իսկ Սզգ. ժողովոյ օժանդակութեամբ՝ կը հետապնդէ անդուլ, ու ամէն կարելի ու կարեւոր միջոցներ ձեռք առնուած են որ-

պէսզի ինչ որ պահանջուած է Տէրութենէն՝ անթերի ի գործ դրուի և այս արիւնլուայ ժողովուրդն իրաւունք ու արդարութիւն գտնէ։»

«Ձեր վերջին դրէն գոհութեամբ կը տեղեկանանք որ Կիլիկիոյ ալէհին մանրամասն մէկ տեղեկագիրը պատրաստելու ձեռնարկած էք ու զայն պիտի կրնաք ամբողջացնել և ի մօտոյ հասցնել Պատրիարքարանիս։ Կարեւոր է մանաւանդ որ հետեւեալ կէտերուն մասնաւոր ուշադրութիւն ընծայուի և ստուգուի թէ՝

«1.—Որքա՞ն է գոհերուն թիւը, յնդիկ և ուրիշ դաւանութենէ եկող, գաղ գաղ, և այլ կին ու մանկտի նշանակելով ուրոյն ուրոյն։ 2.— Որքա՞ն վիրաւորներ կան։ 3.— Որքանի կը յանգի ընդհանուր կարօտելոց թիւը, իւրաքանչիւր արկածեալ վայրերուն գաղ գաղ։ 4.— Ո՛րքան որբեր ունինք արու և էգ՝ գաղ գաղ։ 5.— Ո՛րքան է առեւանգեալ կանանց և աղջկանց թիւը, եթէ կարելի է՝ յանուանէ, ու անոնք ո՛ր կողմ տարուած են և որո՞նց մօտ կը գտնուին, ինչպէս նաև որքա՞ն են վերադարձողները։ 6.— Ո՛րքան և ինչ տեսակ չէնքեր հրկիզուած են և ինչ արժէքով։ 7.— Ջարդէ ճողոպրելու համար այլուր ապաստանողներու թիւը ո՛րքանի կը հասնի, ինչ չափ հնար է։ 8.— Ժողովրդեան դրամական և նիւթական կորուստներու քանակութիւնը ինչ է։ 9.— Ո՛րչափ աղգային հաստատութիւններ (եկեղեցի. դպրոց և այլն) ու անոնց սեփական կալուածները հրոյ ճարակ եղած են, և թէ տուոնց նիւթական վնասը որչափի կը յանգի։ 10.— Կատարածք, աւարառութիւնք, հրձիգութիւնք, առեւանգումներ, ո՛րը և որպիսի պարագաներով տեղի ունեցած են։ 11.— Այս խժդժութեանց թելադիրները որո՞ք են և անոնցմէ

քանի՞ն ձերբակալուած են և ո՞յք ոմանք ազատ կը մնան։
12.— Կառավարութեան կողմէ ի՞նչ միջոցներ ձեռք առնուած են կողոպուտներն իրենց տէրերուն դարձուելու և չարագործութեանց հեղինակները պատժուելու համար։ 13.— Կառավարութեան կողմէ, նոյնպէս օրտար ազդի մարդասէրներու և զանազան վարչութեանց կողմէ Հայ կարօտելոց որքա՞ն և ի՞նչ տեսակ նպաստ յարդ բաժնուած են և ի՞նչ միջոցաւ։»

17 Մայիս 1909

Այս հրահանգներն յանձնուեցան մեր երկու պատուիրակներուն որոնք ղրկուցան այդ հարցերով. սակայն այդ միջոցին, Պոլսոյ Հայ եկեղեցականութիւնը իր պարտականութենէն ի՞նչ կատարեց։ Երբ Ատանա եկեղեցական մը ղրկելու պէտք կար, ամէնքը մերժեցին. մինակ Գէորք վարդ. Սալանեանը գտնուեցաւ Սուլին էֆ. ին ընկերանալու յօժարող, որոնք ձեռնարկեցին այս հրահանգները գործադրելու. սակայն, աղէտի վայրերուն ընդարձակ տարածութեանը մէջ երկու հոգի ինչպե՞ս լիակատար տեղեկութիւն քաղէին, մինչ քանի հոգի հազիւ պիտի բաւէր այդ մեծ աշխատութեան։ Միթէ մեր պատուիրակները կրնային մէկիկ մէկիկ շրջիլ բոլոր գիւղերն ու քաղաքները. այս պատճառաւ է որ կեդրոնն ալ հնարաւորութիւն չունեցաւ իրական հաշիւներ ձեռք բերելու թէ ճիշտ որքա՞ն անձի կորուստ կայ, որքան չէնքեր այրած են ու ինչքան արժէքով գոյքեր թալանուած։ Բարեբախտաբար Հայ Ազգը ունի իր մէջ անհատներ, զանազան կողմեր հաստատուած, որոնք ինքնաբերաբար տեղեկութիւններ հաղորդեցին Պատրիարքարանին, ապա թէ ոչ մենք աւելի՛ մութի մէջ պիտի ըլլայինք քան ինչ որ չենք հիմա։ Միմիայն Ատանայի քաղաքին մէջ որբերու թիւը 2000 է, կըսեն մեզ.

բայց նահանգին ամբողջութեանը մէջ 10,000 ի հասնի թերևս։ Բանի մահմետականութեան յարոյներուն մեծ մասը, և նա՛յն իսկ կամաւոր խլամացածներ, վերադարձած են իրենց եկեղեցւոյն ու Ազգութեան. սակայն տակաւին որքա՞նը կը մնան կրօնափոխ, չենք դիտեր։ Տեղեր կան ուր կառավարութեան հրահանգները չեն գործադրուած։ Մեր աշխատութիւնները չարունակելով, այս գժուարութեանց ալ պիտի կրնանք յաղթել, կը յուսամ։

Գալով այն հարցին, թէ վարչութիւնը ապագայի համար ուղղութիւն մը գծա՞ծ է, ես յանուն Բազաքական Ժողովոյ կը յայտարարեմ որ եթէ Ազգ. Ժողովը նոր միջոցներ պիտի առաջարկէ, նախ պէտք է հրաժարեցնել վարչութիւնը և անոր յաջորդին պարտադրել զանոնք։ Բանի որ վարչութիւնը անժամանակ կը գտնէ Համագումարին ներկայացուցած առաջարկները, Ազգ. Ժողովը կա՛մ պէտք է վստահութիւն յայտնէ մեր հետեւած ուղղութեան և կամ մենք պէտք է հրաժարինք։

Ձայներ.— Մենք վստահութիւն ունինք վարչութեան վրայ։

Վ. Մանուկեան էֆ.— Ամէնքնիս ալ փափաքեցանք լսելու այն մանրամասնութիւնները որոնք հրդեհի, սուրի, սաւերի և խոշտի բռնաբարման չուրջը կը դառնան. անմեղ Հայեր ձրի զրպարտութեանց ենթարկուած էին։ Այսքան ճիւղաւորումնց մէջտեղ, Բազաքական Ժողովը առաջին անգամ ինքն էր որ մեր դատաբուիլը խնդրեց և լայատութիւններ տուաւ։ Այն ատենէն մինչև հիմայ իրական, չջաւիղի վստահով այն տեսակ իրողութիւններ տեղի ունեցան որ չի կրցանք զսպել մեր զարմանքը ու ցաւը։ Բնական է որ իրաց այս վիճակին

մէջ վարչութիւնը այն տեսակ խոստումներու կը յանգի որոնք գաղտնապահութիւն կը պահանջեն։ Եթէ իրենք յայտ չտեսնային, գիտէ ալ չէին յուսադրեր, և սակայն դիւրին պիտի ըլլար իրենց բսել մեզ թէ «մենք ասկէ աւելին չենք կրնար ընել։» Ես կը հաւանիմ վարչութեան ընդհանուր ուղղութեանը և կը գնահատեմ անոր գործունէութիւնը, և սպասելով մեզի ներկայացած յայտերուն իրականացմանը, հետեւեալ բանաձեւը կ՚առաջարկեմ ժողովիդ.—

«Ընդհանուր ժողովը այսօր լսելով Ազգ. Վարչու-
«թեան մանրամասրապէս Առաջնոյն և բնդհանրապէս
«հայաբնակ գաւառաց վերաբերմամբ տուած բացատ-
«րութիւնները և զոյն խնդրոց նկատմամբ իր ուղղու-
«թիւնը ինչ որ տեսնուելոյս իր բազրիւներէն, գանգք
«գոհացուցիչ և բաւական կը նկատէ, խնդրելով նոյն
«ընթացքին մէջ իր ջանադրութիւնները, և ակնկէտ ու
«վստահութեամբ կը հաւանի սպասել սոյն խնդրոց
«վերջնական կերպով մօտաւոր ապագայի մը մէջ դրա-
«կան և գոհացուցիչ կարգադրութեան և գործադրու-
«թեան, որով միայն պիտի ամբողջանայ վարչութեան
«հաստատուութիւնը։»

(Առնապատէֆն քուէի կը դնէ վ. Մանուկեան էֆ-ի սոյն գրաւոր բանաձեւը որ կ՚ընդունուի միաձայնութեամբ)։

Յ. Շահրիկեան էֆ.— Իրաւ լրացուցիչ մաս մը տեղեկատուութեան, աւելցնեմ թէ գրական խոստում է ստացուել թէ այլեւս կախաղանի պատիժ չպիտի գործադրուի Հայերուն համար եւ թէ մեր առաջնորդները տիվանը հարպի չպիտի յանձնուին։ Ակէ զատ, պատ մը առաջ երեսփոխաններէն ամանք դիտողութիւն ըրին

մամուլին հրատարակութեանց համար որոնք գաղտնիքներ երեւան կը հանեն։ Վարչութիւնը նկատելով մամուլը իրաւ մի հասարակական կենսական ոյժ, ինչպէս է քաղաքակրթ ազգերու մէջ, չի զլացաւ անոր հաղորդելու իր բոլոր գործառնութիւնները։ Կրնա՞ր երեւակայել թէ պիտի գանուի թերթ մը որ երեւան պիտի հանէր թէ Պատրիարքարանի պատուիրակները ո՞րքան կը պահեն իրենց թուղթերը։ Այս յայտնութիւնը վատ ազդեցութիւն գործեց։ Ես կոչում կ՚ընեմ ուրեմն որ Պատրիարքարանի Դիւանատուները այսուհետեւ հրատարակութեան չ՚տան այն տեսակ գրութիւններ կամ ծանօթութիւններ որոնք թէեւ հետաքրքրութիւն առաջ կը բերեն, բայց միեւնոյն ատեն կը վնասեն վարչութեան գործունէութեան։

ՆԻՍՏ ԺԹ.

(Ուրբաթ 4 Սեպտ. 1909)

ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ Ս. ԱՐՔ. ԴՈՒՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՀՐԱԺԱՐԻԼԸ

Ատենապետ.— ՄԻՆԱՍ ԷՖ. ԶԵՐԱԶ
Ատենադպիր.— ՀՐԱՆՏ ԷՖ. ԱՍԱՏՈՒՐ

Ատենապետ էֆ.— Ինչպէս գիտէք, Ս. Պատրիարքը պատճառաբանելով հրաժարական ճատուցած է կառավարութեան, և քիչ վերջը վարչութիւնը այդ մասին պէտք եղած բացատրութիւնները պիտի տայ։ Այդ պատճառաւ, այսօրուան նիստին հրաւիրեցինք իմ ատենադպրութիւնս կը կրեն և ժողովին բարեկարգութեան և ուղղութեան պատասխանատուն ես եմ, իրաւ Ատենապետ, ի բացակայութեան Նախագահին։ Կը յիշեցնեմ այս առթիւ թէ Նիւքին կանոնագրի 28 րդ. յօդուածին

արամադրութեան համեմատ՝ ամէն երեսփոխան ազատ է խորհրդակցութեան դնել եղող խնդրոյն վրայ իր կարծիքը յայտնելու, պայմանաւ որ չափաւոր լեզու մը գործածէ և ոչ երբեմն ալ ազգային վարչութեան վրայ քննադատական ակնարկութիւններ չընէ։

Ս. Գարաճան էֆ. — (Աջենտային Քալ. Ժողովոյ, քեմ երթալով). Տեա՛ք երեսփոխանք, ընականապէս Ս. Պատրիարք Հօր հրաժարականին պատճառն անհայտ միայն պիտի կրնամ յայտնել, զանց ընելով առայժմ խօսիլ կատարուած մանաւանդ բանակցութեանց վրայ, մինչև որ ելք չի տրուի անոնց։ Կը վախնանք որ այլապէս չարժելով՝ վնաս կը հասցնենք անոնց։ Առանձին դէպքերէն առ՝ Վարչութիւնը մտածեց իր նպատակին պարագան է նախ, ազգին հանգանքներուն դարմանելի մասը հնար եղածին չափ դարմանել տալ, և երկրորդ՝ աշխատիլ որ առնմանագրական չրջանի մէջ անդամ մըն ալ առանց ազգ մը չի պատահելուն ապահովութիւն ստանայ։ Այս նպատակով, առաջարկեց կառավարութեան որ ճչմարիտ եղելութիւնն ու չանչաւորները օրինակելի խստութեամբ պատժուին, ո՛չ թէ վրիժառութեան համար, այլ որպէսզի ասանկ չարիքի մը կրկնութիւնը արգիլուի։ Ազգին ներքը ուրիշ ազգ մըն ալ ծագեցաւ, այն է անմեղ Հայերուն բանտարկութիւնը Ատանայի և չրջանակներուն մէջ, որուն դէմ բողոքեցինք, պահանջելով նաև որ զգոյշ պաշտօնեաները հեռացուին։ Մանաւանդ չեչտեցինք որ ազգային լուռ պատճառ եղողները մէջտեղն են, ուստի դատաւոր մը տեղ մը քննութեան գացած ժամանակ պէտք է որ ինք այնտեղ արդարութիւնը երեւան հանելու և ո՛չ թէ նախնական քննութեանց վրայ հիմնուելու։ Ներսեսեան

մեզի՝ բանիգիգար նախկին դատաւոր չի հետեւիլ...

Մ. Թօշունեան էֆ.— (ընդմիջելով). Ինչ ըսել է։

Ս. Գարաճան էֆ. — (շարունակելով). Այսինքն Համիտական ոէժիմէն մնացած դրութեամբ չի կատարել դատական քննութիւնները, ինչպէս որ դէպքին ակնարկեցինք, նախկին մէջոյին անզգուշ իշխանութիւնը այդ դրութեան հետեւողութեամբ գործած էին։ Մենք յայտնեցինք թէ վատահութիւն չունինք, որքան ատեն որ բազմաթիւ Հայեր բանտարկուած են որոնք վկայութեան պիտի կոչուէին։ Ուստի խնդրեցինք որ այսօրվընէ Տիվանը Հարպ մը զրկուի և նախնական քննութիւնները չեզնակ հատարեն։ Այս տիվանը նոր վճիռներ տալու որոնց հետեւանքով բանի մը Հայեր կախաղան հանուելուն թուքերնուս հետ։ Ատոր դէմ դատնակ բողոքեցինք, պնդելով որ այս կերպով եղած քննութեանց վրայ մենք հաւատք չունինք. և իսկոն ժողովոյ սրոչմամբ, յայտարարեցինք կառավարութեան որ եթէ այս վիճակը չարաշտակուի, մեր Ս. Պատրիարքը կրնէ թէ ինծի համար անկարելի պիտի ըլլայ պաշտօնս վրայ մնալ։ Յուլիս 10ի առաւօտուն քիչ առաջ Ս. Պատրիարքը ակնարկութիւն ունենալով, մենք գացինք Փոխանորդ Հայրապետին հետ տեսակցութեան։ Այդ միջոցին, մեր պնդումին վրայ, կառավարութիւնը դադրեցնել բանակցութեան սկսաւ վարչութեան հետ։ Ուշադրութիւն ըրէք որ, ըսինք՝ մեր պահանջը միայն Հայ Ազգին օգտին համար չէ, այլ Օսմանեան Տէրութեան օգտին ալ անհակառակ, և ապագային այս տեսակ դէպքերու կրկնութիւնը արգիլելու դաղձանքով։ Հայ Ազգը անտեսական անհակառակ ինքնվինքը կրնայ ժողվել, բայց ամենամեծ արգելք մը կայ. այն է Սուլթան Համիտի արմատացուցած այն գաղափա-

րը թէ Հայերը անջատողական ձգտումներ ունին։ Գոհացուցիչ է որ արդի Կայսրը և Նախարարաց Խորհուրդը յայտարարեցին թէ իրենք վստահ են որ Հայ ազգը այդ տեսակ դիտումներ չէ ունեցած ընդհակառակ Սասանայի լեռդրոյն մէջ, ուր ինք եղած չէ ազէտին սկզբնապատճառը։ Ասոր վրայ, կառավարութիւնը մէկ կողմէն առնիմատ յայտարարութիւն մը հրատարակեց, և միւս կողմէ Իշմիրի զօրանոցը ղրկեց Սասնա, իբրև նախազգաստ պատերազմական առնանին։ Այս առթիւ յայտնեցինք կառավարութեան որ նէթ 5000 հոգի պատժէք և 5-6 գլխաւոր եղեռնագործները անպատիժ թողուք, երբէք չպիտի կրնաք զոհացնել Հայ Ազգը։ Ընդհակառակն էր պահանջել պատժուիլը 6 գլխաւոր չարագործներու որոնք ազատ կերպով կը պտտէին։ Նշմարեցինք որ կառավարութիւնը առանց պատժուելուն կողմն էր, ուստի այս տրամադրութենէն քաջալերուելով եկանք Պատ. Ժողովիդ, յուսադրական յայտարարութիւններ ըլլին, բանալով թէ վիճակնիս պիտի բարւոքի։

Բայց, այդ միջոցին, չատ խորհրդաւոր յայտնութիւններ եղան։ Ընտանեական դասը և ոչ-ընտանեականները տարբեր մեկնութիւններ տուին կառավարական յայտարարութեան։ Առաջիններն կ'ըսէին թէ Նախարարաց Խորհուրդը մեծ սխալ մը գործեց և թէ իրաւունք չունէր այդ տեսակ յայտարարութիւն մը ընելու պաշտօնապէս։ Ասոր վրայ, հարկադրուեցանք Նախարարաց պետին և Շէվքեթ փաշային երթալ և ըսել թէ, կառավարութիւնը իր այդ յայտարարութեամբ աւելի բարձրացուց Օսմանեան ազգին պատիւը, և արդարութեան դատը պաշտպանելով Սասնայի ազէտէն ետքը, Օսմ. Սահմանադրութեան հնչակութէն ի վեր ամենէն իմաստուն գործը կատարած եղաւ։ Եւ յիշեցուցինք թէ, Գաղղիոյ մէջ Տրէյֆիւսի դատին առթիւ կառավարութիւնը քաջութիւնը ունեցաւ իր ամենամեծ ժեներալները զոհելու, արդարութեան սիրոյն համար։ Մէկ կողմ այս ծանր պարագան մտատանջութիւն կը պատճառէր վարչութեան և միւս կողմէ ինչ հետեւանք ունենալուն կ'սպասէինք անձկութեամբ։ Եւ բողոքեցինք մահուան դատապարտուած Հայերու պատժին գործադրութեանը դէմ, և ուելցուցինք — ո՛չ միայն Հայերը, այլև Թուրքերու մէջ ալ նէթ անմեղներ կան, անոնք ալ կախաղան չի հանուին։ Պնդեցինք թէ, առաջ եկած ազէտալի արդիւնքներուն վրայ՝ նէթ անկախ մարդիկ չերթան քննութեան համար, մենք չպիտի վստահինք, մինչ Հայ ազգը կը պահանջէ որ այսուհետև այդպիսի ազէտներու չի պատահելուն ապահովութիւն տրուի։ Ասոր հակառակ, անոնք՝ որոնց դատապարտութիւնը կը պահանջուի, ազատելու վրայ էին։

Այս միջոցին, իմացանք որ խուժադուժ Թուրքեր նէթև պատմնեներու դատապարտուած են Սասնայի մէջ։ Ինչ դիտողութիւն որ ընել ուզած էր՝ օրէնքով, խղճով, ըրինք։ Հոս կրկնել աւելորդ է։ Մեր խնդրածը չկրցաւ գործադրուիլ, որովհետև նէթ 30—40 Թուրք կախուէին, կը կարծուէր թէ երկրին ապահովութեան վրայ անբնաստ ապաւորութիւն առաջ պիտի գար և դուքէ անուելի ազէտներ պատահէին։ Երբ տեսանք որ մեր իրնդրանքները արդիւնք մը չէին ունենար, որոշեցինք կատարել ինչ որ Սահմանադրական պարագ կը ծանրանար մեր վրայ, այսինքն բուռն կերպով բողոքել, և այդ բողոքին դատական ձեւն է, ինչպէս գիտէք, Պատրիարքական հրաժարականը։ Թէև գիտել ուելցուր մեր

անդամակիցներէն ամանց կոչմէ, որ լաւ կրնայ եթէ վարչութիւնն ալ հրաժարի, բայց խնդիրը բարդ էր. եթէ Պաարիարքը գոնացում չի գանէր և վարչութիւնն ալ հրաժարած ըլլար, ինչ եւեւայթ պիտի առնէր ազգային գործերու վիճակը. ուստի, որչափ որ մեզի վնասակար՝ նկատենք, անհնարս համար իրերու բնականոն ընթացքը պետք չի՛ հրաժարինք և չի՛ Ազգ. ժողովին դիմենք: Հետեւաբար Առաջ ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց որ Դուբեան Ս. Պաարիարքը հրաժարական համարուցանէ: Ներկայ Սրբազնութիւնը որ նեղկայ էր, պիտի առաջ թէ «Պատրաստ եմ, այո՛, հրաժարականս տալու, բայց պիտի ըլլ որ Մեծի կերպով ես չեմ առներ՝ մինչև որ կատարեալ գոհացում չի գանեմ յանուն Ազգին:» Այս առակէտն ալ աչքի առջև ունենալով, որոշեցինք որ վարչութիւնը չորեքշաբթի պաշտօնի վրայ մնայ՝ աշխատելու համար, որ գոհացում արուի Պաարիարքական հրաժարականին:

Աւիլիյէ Նազարին (գաղտնի նախարարը) միս իր քով հրաւիրելով, ըսաւ թէ Պաարիարքը հրաժարական առեր է, մէկ Մեծ-Եպարքոսութեան ուղղելու տեղ Դաւանական նախարարութեան ուղղելու էր, ըստ սովորութեան. բայց ինչ որ է, և հարցուց թէ ինչ չարժառիթէ առաջ կուգայ այս հրաժարականը: Պատասխանեցի թէ մենք առնդանդրական ժողովներ ունինք, և ես՝ իրրև Առնդանդրական չեմ կրնար բացատրութիւն տալ, մինչև որ չարաճանուիմ անոնցմէ: Միտակ, ըսի, կրնամ Ձեր վսեմութեան հաղորդել գործին պատմականը որ արդէն գրուած է հանգանուղ թուղթերուներուն մէջ: Դաւանական նախարարը գոհ մնաց և ըսաւ որ լաւ կընէք՝ եթէ Ներքին գործոց նախարարին երթաք և անոր ալ յայտնէք խնդիրը:

Այս բոլոր մանրամասնութիւնները կը պարզեմ, վասն զի ակնարկութիւններ եղան, իբր թէ «քովընտի բանակցութիւններ» կատարուած ըլլան: Առանց բան չկայ:

Յաջորդ օրը Ներքին գործոց նախարարին գացի, որ ուշեց ոտքի վրայ մոիկ ընել միս. բայց երբ սկայ, հետաքրքրուեցաւ ու նստաւ: Ժամ մը տեւեց խօսակցութիւնս որու մէջտեղին ամէն բան բացատրեցի, եղրակացնելով թէ ոչի ի լոյն կը ծագեցնէք արուած որոչումներուն դէմ: Աւելցուցի թէ ես պատճառ չեմ յանձնառու Առաջ ժողովոյ պաշտօնապէս խօսելու, միայն նոյն Առաջ ժողովոյ պաշտօնապէս խօսելու, միայն Պաարիարքարանի դիմումներուն ոչին կը բացատրեմ սկիզբէն ի վեր: Նախարարը յարեց թէ ինքն ալ պաշտօնապէս ունկնդրելու արժան չունէր: Այս առակցութեան վրայ, տեսնելով որ կարելի չէ ինդրոյն լուծումը ձեռքս թերել այս կերպով, կը խորհինք թէ ինչ միջոցի միտու ենք, երբ վարչապետ կանչեց միս. անոր ալ ըսի թէ, մինչև որ մեր Առաջ ժողովը չպատճառ միս, չեմ կրնար խօսիլ: Ի՛նչ ըսաւ, «Լկնի զեկալ եօզ» և յարեց «կը փափաքիմ որ Ձեր վարչութիւնը պատասխանէ մը գրկէ որուն հետ բանակցիմ:» Ես յայտնեցի որ «եթէ չուզէք ժողովին յայտնել այս փափաքս, ես ուրիշ միջնորդ մը պիտի փնտռեմ, վասն զի անհրաժեշտ է որ Պաարիարքական հրաժարականին արուելիք պատասխանին համար պատշաճ որութիւն մը գայ ու բանակցինք:» Վերադառնալով Առաջ ժողովին, յայտնեցի Սաարազամին փափաքը և զանազան կարծիքներ յայտնուեցան. երկու որոշում կրնայինք տալ. կա՛մ պատասխանել թէ «մենք մեր պատճառները գրով բացատրած ենք արդէն, ուստի չենք կրնար վերստին բա-

Նակցիլ» և կամ պատգամաւորութիւն մը ղրկել բանակցութեան համար, քանի որ նախարարապետը մտիկ ընելու պատրաստ է: Այդ միջոցին, մեր ընկերներէն ոմանք առաջարկեցին որ երթանք Ս. Պատրիարքին կարծիքը առնենք թէ՛ իբրև Նախագահ և թէ՛ իբրև Պատրիարք: Ն. Սրբազնութիւնը յայտարարեց թէ ամենևին վնաս մը չի տեսներ որ երթանք, քանի որ կառավարութեան պետը խորհրդակցելու պէտք տեսած է և քանի որ Ցուշնայ Պատրիարքին հետ ալ նոյն կերպով բանակցեցան: Կ'երթաք, յարեց Սրբազանը, մտիկ կ'ընէք և արդիւնքը կը հաղորդէք Ժողովին: Այս յայտարարութեան վրայ կազմուեցաւ պատգամաւորութիւնը:

Առիթը կը ներկայանայ ըսելու, թէ մենք ոչափ կը ջանանք մեր խորհրդակցութիւնները գաղտնի պահելու, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով զրոյցներ կը չրջին, չատ անգամ սխալ, որոնցմէ դիտաւորութիւններ կը հանուին: Նորագոյն օրինակ մը տամ: Թերթերուն մէջ գրուեցաւ որ, իբր թէ մենք ըսած ըլլանք Պատրիարքին թէ «հա առէ՛ք հրաժարականիդ». այն միևնոյն հառաչ Ժողովը որ «Հրաժարեցէ՛ք» ըսած էր, հիմայ ինչպէս «Ետ առէք» կրնայ ըսել: Աւելի ծանրակշիռը կայ. հրատարակուեցաւ որ, իբր թէ Դատական Նախարարը հաղորդած ըլլայ որ եթէ Պատրիարքը վերջնապէս քաշուի՞ ով է Ազգին ընտրելին անոր յաջորդ ընտրուելու համար. նոյնպէս, իբր թէ Սատրազամը դիտել տուած ըլլայ թէ Պատրիարքը ի՞նչ կը խառնուի այս ներկայացուած խնդիրներուն: Ասոնք բոլորը անհիմն զրոյցներ են: Վարչութեան մէջ խնդիր եղան այս լրագրական հրատարակութիւնները և ըսուեցաւ որ եթէ այս է նախարարներուն կարծիքը Պատրիարքական հրաժարականի խընդ-

Ատանայի աղէտին միջոցին այրած Հայ-Բողոքականաց աղօթարանին եւ յարակից շէնքերուն աւերակները

բոյ մասին, լաւ կ'ըլլայ որ բնաւ մէկը չի զրկենք բանակցութեան: Ես ալ ի բոին լսողքեցի, քանի որ ես էի կանխաւ պաշտօնական բանագնացը և ինձի այդ տակաւ խօսքեր չէին բաւած: Ընդհակառակը, իրենք էին առաջարկողը որ հաղորդակցութեան մտնենք: Ասոր այս հիման և այս ապահովութեան վրայ, ուզեցինք որ վարչապետը ժամադրութիւն մը որոշէ մեզի. Հիմի փաշա ըսաւ որ ռամազան ըլլալուն, Սուան ժողովոյ պատգամաւորութիւնը չարաթ գիշեր իմ բնակարանս գայ: Հետևաբար, վաղը գիշեր պիտի երթանք՝ իմանալու թէ ինչ կը մտածէ կառավարութիւնը մեր Պատրիարքին հրաժարականին վրայ, և անկէ վերջ մտածենք թէ ինչ պիտի ընենք:

Վերջացնելով խօսքս, կը կրկնեմ թէ ես յայտարարեցի Տախիլիյէ եւ Ասիլիյէ նագրներուն ինչպէս նաև Սաsraզամի, թէ Պատրիարքին հրաժարականը հարկադրուելիք պատճառներու վրայ հիմնուած է և թէ ամբողջ Ազգը Համամիա էր որ հրաժարական տար: Մենք երբեք չ'առաջարկեցինք իրեն որ ես առնէ հրաժարականը, ինչպես գրուած էր Հայրենիք օրաթերթին մէջ, ակնարկելով թէ կառավարութեան հաճելի ըլլալու համար այսպէս չարժած ենք. խաթիւ կը բողոքեմ այս վերագրութիւններուն դէմ: Հայերէն թերթերու հրատարակութիւնները կարևորութիւն կ'ատանան պաշտօնական շրջանակներու մէջ. այս կէտը ձեր ուշադրութեան կը յանձնեմ: Այս կարգի գրոյցներ Օսմանեան կէնսական չահերուն հակառակ են. Պատրիարքին հրաժարականը առաջ եկած է այն պարագաներէն զոր ներկայացուցի ձեզ պահ մը առաջ և անոնց կարգադրութենէն կախում ունի խնդրոյն լուծումը. հետևաբար ես առնելու, ես չառնելու գրոյցները ձիշդ չեն և կը վնասեն գործին ընդհանուր ուղղութեան: (Ծափահարութիւններ):

Տ. Համպեակ Եպիսկ.— Սրտէն գոհունակ արիւնլուայ Ազգի մը ներկայացուցիչներուն առջև պարզօրէն խօսիլը լաւ է: Իմ կրօնական և ազգային պաշտօնակիցներուս աշխատութիւնները գնահատողներէն եմ, և անոնց հայրենասիրութեանը, ազգասիրութեանը վրայ տարակոյս չունիմ. բայց, մեզի հետ գործողի լուն վրայ անկեղծութիւն չեմ տեսներ: Առաջուն ալ էին վեր հինգ ամիս անցաւ, 25 անգամ գիմում բրինք, անօգուտ. մեր ուսած յիշատակագիրները կը կարդան ու կը կարդան, բայց մեզի դէմ եղած գործողութիւնները չեն գադրած բնաւ և խուռ աչքով կը նային մեզի. մեր Ազգը գէպի փճացում կերթայ: Ես ալ տարի մը առաջ կը կարծէի թէ բարի գիտաւորութիւններ ունին և այդ համոզմամբ առաջարկեցի Յիշատակագիր մը մատուցանել Օսմ. Սուրբդարանին, ինչ որ տեղի չունենալս մինչև յարդ: Յառաջուն աղէտը եղաւ, ահա արդիւնքը այդ գիտաւորութեանց և դուք այդ գրկուած Ազգին ներկայացուցիչներն էք:

Պատահան էիմն իր բարեսրտութիւններն ունի և կարգ մը բացատրութիւններ ուսուց, սակայն խորուած է պաշտօնական անձանց խօսքերէն: Այս ժողովին մէջ գոհունակութիւն յայտնեցիք մեզի, վասն զի կառավարութիւնը յանապարհութիւններ գրած էր, բայց երկու օր ետքը Պատրիարքը հրաժարեցաւ: Ո՛չ ճչվատ պէտք, ո՛չ Մուսթաֆա Բէյմի փաշան պատժուած չեն, և Սուանայի նախորդ կուսակալը որ 20,000 Հայերու զոհուելուն պատճառ եղած է, անպատիժ կը մնայ: Անոնք որ նահապետ Թէլգրեցին Պատրիարքը որ հրաժարի, հիմայ...

Ս. Գարաեան Էֆ. (Ընդվիջելով)։ — Վարչական գաղանիքներ կան, որոնց վրայ պէտք չէ խօսիլ հրապարակաւ։

Տ. Հմայեակ Եպիսկ.— Ասոնք իմ անձնական տեսութիւններս են, որոնց հետեւանքով կ'առաջարկեմ որ Ս. Պատրիարքը անխախտ մնայ իր հրաժարականին վրայ։

(Այս միջոցին, ընդմիջումներ ու աղմուկներ կը բարձրանան երեսփոխաններու կողմէ, որոնք կ'ընդհատեն Տ. Հմայեակ Սրբազանի խօսքը)։

Աւետիսպեհ Էֆ.— Անցեալ նիսանին Շահրիկեան էֆ-ն, իբրեւ անդամ վարչութեան, յայտարարեց թէ Աստանայի խնդիրը դուրս հանելով, միւս գաւառներու Հայոց վիճակը բարւոքման ճամբուն մէջ է։

Տ. Հմայեակ Եպիսկ.— Աստանայ բան չկայ, բոլորն ալ չոր խոստումներ են։

Մ. Սուրեան Էֆ. — Տեա՛ք երեսփոխանք, այս ժողովը գումարուած է այսօր Ազգին ճակատագիրը ճշդելու համար խակապէս...

Գ. Զոհրապ Էֆ.— Կը նկատե՞ք Աստնապետ Էֆէնտի որ վտքր ընդմիջում մը ընենք։ Հարկաւ երեսփոխանները դիտեցին որ մեր Օրակարգին մէջ Պատրիարքական հրաժարականի խնդիր չկար, և վարչութեան կողմէ բացատրութիւն տրուեցաւ ատենական գործողութեանց կարգին մէջ, Սահիկա ճշդուած հայտնուած նկատողութեան արդիւնք էր։ Վարչութիւնը տակաւին բանակցութեան մէջ ըլլալով նախարարութեան հետ, խնդիրը դեռ Ազգ. ժողովոյ ատեանը հանուելու վիճակի մէջ չէր։ Մենք կանխեցինք, արդարդ ոտնձգում մը տալու համար Ազգին ներկայացուցիչներուն հետաքրքրութեան։ Այս պատճառաւ կը խնդրեմ որ այսօր Պատրիարքական հրաժարու-

մի խնդիր չի յարուցուի։ Մինակ, ըսէ՛ք մեզի թէ կուղէ՞ք որ բանակցութիւնները չարունակենք, քանի որ Գարաեան էֆ.ն լիակատար տեղեկութիւն տուաւ ատենոյ վրայ։ Պիտի խնդրեմ միանգամայն որ քաղաքական կուսակցութեանց մասին արտասանուած բառերը կշռուած և խորհուած ըլլան։ Ակնարկութիւններ եղան թէ վարչութիւնը կը խոթուի կոր կամ կր խոթէ զմեզ։ ասոնց երկուքն ալ սխալ են և անճաշ խօսքեր, որոնք կրնան վտանգաւոր հետեւանքներ ունենալ Ազգին համար։ Այն յարգելի երեսփոխանները որոնք տեղեակ են ամէն մանրամասնութեանց, չա՛տ լաւ գիտեն թէ մենք մօտէն անցանք Աստանայի նման ազգանորէ որոնք կրօպատնային ամբողջ Հայաստանի, և թէ կեդրոնէն ի՛նչ հեռագրական հրամաններ ու հրահանգներ տրուեցան վարչութեան խնդրանքով։ Այդ չանքերը պիտի չարունակուին այսուհետև ալ, կը բաւէ որ վարչութիւնը, ատենկ տագնապալի վիճակի մը մէջ, միաբանութիւն և օժանդակութիւն գտնէ իր շուրջը այս ժողովէն, Ամառելէն և ամբողջ հասարակութենէն։

Վ. Թէհեան Էֆ.— Պէտք է որ Ազգ. ժողովը իր վստահութիւնը յայտնէ, այս առթիւ, վարչութեան։

Մ. Սուրեան Էֆ.— Ես իմ մասիս պէտք չունիմ քննադատելու ո՛չ կրօն. ժողովը և ո՛չ քաղ. ժողովը, որոնք չարաչար կերպով կը յոգնին. սակայն իրենց ըրածը պիտի նմանցնեմ այն մարդուն որ ծովեզրը նստած ջուր կ'առնէ և աւազին մէջ կը լցնէ, սակայն ի՞նչ արդիւնք կունենայ, այս գործողութիւնը կիզիչ արեւին առ՛ւ. աւազը կը ծծէ ջուրը և մարդուն նպատակը առաջ չի գար։ Անկեղծ ըլլալու համար պէտք է ըսենք թէ քաղ. ժողովը սխալեցաւ պարտաւորելով Պատրի-

արքը որ հրաժարական տայ. առիկայ իր իրաւասութիւնէն վեր էր և այս ժողովին կը պատկանէր: Բայ. ժողովը այն կերպով հրաժարեցնել առաջ Պատրիարքը, որ այլևս դիւրաւ ևս չափի կրնայ առնել: Այս կացութեան մէջ, Բայ. ժողովը ինք ալ պէտք է հրաժարի համերաշխութեան ոգւոյամով, վասն զի Պատրիարքին պահանջումներն իր ալ պահանջումներն են, և պէ՛տք է այժ տայ անոնց: Այս տեսակ հրաժարականներ Օսմանեանին առնը կ՚ըլլայիր, որ առնը նոտած կ՚առարգէր Պատրիարքարանին գրերը:

Բանի որ վարչութիւնը պիտի թէ Ատանայի մէջ կախաղաղ Հայերը անմեղ էին և խաժանին դրգռութիւնը հանդարտեցնելու համար մեռնու պատիժին ենթարկուեցան, պէտք է պահանջէ որ Պատրիարքին պահանջումները գործադրուին և իրե՛նք ալ հրաժարելու են:

(Ընդմիջումներ եւ աղմուկ)

Ձայներ.— Վիճաբանութեան փակումը կը պահանջենք:

Վ. Մանուկեան էֆ.— Վարչութիւնը նոր պաշտօն առնելու իրաւունք չունի: Մինչև հիմայ ինքնին գործած է:

Մ. Սուրեան էֆ.— Վարչութեան պատիւը կը պահանջէ որ ինքն ալ հրաժարի. Պատրիարքը երկրին ընթացքի մէջ դրած է:

Մ. Հայկազն էֆ.— Իրաւունք չունիք այսպէս խօսելու:

Մ. Սուրեան էֆ.— Պատրիարքը հրաժարեցուցած պահուն՝ վարչութիւնը այս ժողովին հարցնելու էր:

Աւետապետ էֆ.— Բայ. ժողովին Ատենապետ Գաբրաեան էֆ. խօսք ուզած է ա՛յլ թէ վիճաբանութեան

մէջ մտնելու, այլ յայտարարութիւն մը ընելու համար:

Ս. Գարաեան էֆ.— Մենք այս ձգնաժամերուն մէջ զգալով կը գտնենք որ մի՛ գուցէ սխալ քայլ մը առնենք և Ազգը վտանգի ենթարկենք, մինչ ընդդիմադիր երեսփոխաններ տեսակ տեսակ ենթադրութիւններ կ՚ընեն: Պատրիարքական հրաժարականին անվրէպ պէտք տեսանք և համաձայնութեամբ վճռեցինք: Այս ընթացքը չատերուն հաւանութեան արժանացաւ, սակայն թիւր և տարբեր մեկնութիւններ առ ուզողներ կան մեր ուզղամիտ ընթացքին, ինչ որ վիրաւորիչ է վարչութեան համար: Մենք Պատ. Ժողովիս գործակցութեան և վստահութեանը կը կարօտինք:

(Մի քանի բանաձևերէն Վ. Մանուկեան էֆ.ի հետևեալ բանաձևը ընդունուեցաւ):

«Ազգային ժողովը յաւօք լսելով Ս. Պատրիարք Հօր կատարեալ հաւանութեան առած հրաժարականը որ հարկեցուցիչ պատճառներէ յառաջ եկած էր. բայց այսօր լսելով Վարչութեան բացատրութիւններն այս մասին, իր վստահութիւնը յայտնելով Վարչութեան առայժմ կը բաւականանայ՝ անցնելով իր Օրակարգին»:

(Ծան. Յ. Թ. ի) Ամէն. Դուրեան Ս. Պատրիարքին հրաժարման լուրն պատճառն էր Ատանայի և չորքակողից մի քանի խուժանապետներու և յայտնի ոճրագործ պաշտօնեաներու անպատիժ մնալը, և սակայն հակառակ Դուրեան Ս. Պատրիարքին ամրնեղով հրաժարած մնալուն և Ազգ. Վարչութեան նոր հրաժարելուն և նոյնպէս Ազգ. Ժողովին այս նիստէն զատ մի քանի գանգատ նիստեր ևս այս խնդրին յատկացուեցան, դժբախտաբար ո և է դրական արդիւնք մը չի տեսնուեցաւ և Ատանայի չարագին պատասխանատու խուժանապետներն դրեթէ ամբողջութեամբ մնացին միշտ անպատիժ . . .)

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ
ՕՍՄ. ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵՒ

(19 Ապրիլ 1909)

Նախագահ.— ԱՀՄԷՏ ՐԻԶԱ ՊԷՅ

Նախագահին կողմէ հարցում ուղղուած էր Ասանայի կուսակալ Ճէվատ Պէյի անվտանգ ճարդերուն ուղարկման։ Կարգացուեցաւ իր պատասխան հեռագիրը Ապրիլ 13 թուականով ղրկած հետեւեալ հեռագիրը.

«Ապրիլ 1ին կուսակալութեան կեդրոնին մէջ իսլամներուն և Հայերուն միջև ծագում առած խռովութիւնք երեք օր չարունակեցին, այն աստիճան մեր ձեռքը գտնուած զինուորական ոյժերով և մեծ դժուարութեամբ զինուորական հրամանատար փաշային հետ գիշեր ցերեկ աշխատելով հանդարտեցուցինք։ Մինչև երէկ հանդարտութիւնն ու անդորրութիւնը կը չարունակէր։ Երէկ սակայն կէս օրէն վերջն Հայոց թաղին մէջ հրազէնի պայթիւններ լսուիլ սկսան և իսլամք մեծ յուզման և դրգռութեան մատնուելով կառավարական պաշտօնատունը վազեցին։ Անմիջապէս զինուորական ոյժեր ղրկելով պաշարման և հսկողութեան ներքև առնուեցան այն տեղերը, ուրկէ հրացէն արձակուած էր։ Ստոյգ տեղեկութիւն առնիք թէ դէպքին պատճառ եղան քանի մը Հայ Ֆետայիներ (.?.?.?.)։ Գիշերն ալ քաղաքին մէջ հրդեհ ծագելով թէև աշխատուեցաւ այս հրդեհները մարելու, բայց ի ձեռին գտնուած միջոցներն անբաւական ըլլալով և անկանոնութեան պատճառով ամրողջովին մարել անկարելի

եղաւ։ Հաղիւ թէ երէկ առաւօտ ժամանած կանոնաւոր զօրաց քանի մը վաշտերը պահակներու բաժնուելով և ամէն տեսակ զինուորական միջոցներ գործադրուելով առ այժմ կարելի եղաւ բնդհանուր վիճակը հանդարտեցնել. օտարահպատակներն և անոնց թաղերն ու հասատութիւնները պահպանուեցան։ Երջակայից գանգատներ տեղերուն, մանաւանդ Հաճընի մէջ թէև յուզումը կը չարունակուի, բայց Միսիի պահեստի զօրաց վաշտ երկու օր առաջ վրեժով Հաճընն ղրկուեցաւ, ինչպէս նաև խրատատու յանձնաժողով մ'ալ ղրկուած ըլլալով, սա մի քանի օրուան մէջ յուսալի է որ այն տեղն ալ հանդարտութիւնը հաստատուի։ Ճէպկէր Գէրէքէթի գաւառին Տէօրթ-Եօլ անուն տեղն ալ կանոնաւոր զօրաց վաշտ մը ղրկուեցաւ յուզումն հանդարտեցնելու համար։ Յուսալի է որ այս զինուորք թէ այն տեղն և թէ Իսլահիյէի ու Մասայի կողմերը զսպեն, այսուհանդերձ ազգս զգուշութիւներ եղան, որու որ պէտք էր։ Զսպողական միջոցներու գործադրութեան մասին մեծ դժուարութիւններ ծագեցան, որովհետև ցաւալի դէպքերը մեծ յուզումով և եռանդով սկսաւ, և անոնց սկզբնաւորութեան առեն հաղիւ 300 զինուորներէ կազմուած վաշտ մը զօրք կը գտնուէր և զինքի ներքև առնուած քանի մը վաշտ պահեստի զօրքերն ալ տեղական ժողովուրդէն անկանոն և առանց համազգեստի մարդիկ էին։ Սկզբնաւորութեան միջոցին իսկ զինուորական միջոցներ ձեռք առնիք և որ կողմէն ալ դիմադրութիւն տեղի ունենայ զինք զործածելու համար զօրաց հրահանգ տուինք և մէկ կողմէն ալ յորդոր կարդալու համար յատուկ մարմիններ չկրկեցան. միայն այս զինուորական եւ այլ միջոցներուն չնորհիւ է որ կարելի եղաւ երեք օրուան մէջ

հանդարտեցնել երկիր մը՝ որ ընդհանրապէս անդորրասէր վիճակի մէջ գանուած 50—60,000 բնակիչ կը պարունակէր: Դէպքին առաջին օրերուն խակ ուզուած զօրքերն եթէ ժամանէին կարելի պիտի ըլլար անոնց առկիր չտա կանխել: Հետզհետէ զարձեալ անվտանգութիւնը պիտի հաստատուի:»

Տօք. Արիճ Խամեր պէյ.— Ամասիոյ մէջ անկի ուղղուած սպրդները արդարև սրտակեղեք եղեռնագործութիւն մը կը կազմեն: Այս մէկուկին կարելի չէ ուրիշ բնդրոյ հետ բաղդատութեան դնել այս դէպքին ունեցած կարեւորութիւնը: Մենք Օսմանցի անունով ապրելու ձեւը երկարեցինք իրարու, խոստացանք պիտակ ճանչնալ միմիայն Օսմանցիի անունով: Պարտաւոր էինք ճշդիւ կատարել մեր ստորագրած պարտականութիւնները ձեւը բերած ազատութեան փոխարէն: Այս մասին երդում և ուխտ լրինք, երաշխաւոր եղանք մեմնանց իրաւունքներուն, կեանքին, ինչքին և պատիւին: Յիրաւի ցաւ կը պատճառէ Ամասիոյ չարչարը որոնց նկատմամբ լրտեղոյ մէջ անվտանգութիւններ կարդացինք: Կառավարները վարժուած են բառերու հետ խաղալով արդարացնելու աչքառութիւ, ուստի այժմէն խակ կը յայտնենք թէ Կառավարը ձեվուա պիտի այս անվտանգութիւններն ալ ոչնչացնելու հակառակ են. բառերու հետ կը խաղայ: Հին վարչութեան մէջ իրենց ստացած վարժութեան համաձայն պատասխանատուութենէ զերծ մնալու համար կ'ըսէ թէ պիտի կրնար այս եղեռնագործութիւնը արգիլել եթէ ժամանակին զօրք հանէր: Այս խօսքերով չենք կրնար համոզուիլ ու լսել, որովհետև մեր հայրենակիցները, մեր եղբայրները խողխողուեցան, չարչարուեցան: Օսմանցի անունին երբէք չի պատշաճիր որ այն խեղճերը

այնտեղ թշուառութեան մէջ մնանին ու փճանան: Այս չարչին, այս հազկացնց արարքին պատճառ և մասնակից եղողներն ալ պէտք է պատժել: Կառավարութեան այս անվտանգութեան ամենէն պէտք չէ վստահիլ, Ազգային ժողովը չի կրնար անոնց պէս անտարբեր մնալ նմանօրինակ դէպքերու հանդէպ: Կ'առաջարկեմ ժողովիս կազմել յանձնաժողով մը զրկել, Ամասիոյ մէջ քննութիւն կատարել, չարչին պատճառները եղողները ամենածանր պատիժներու ենթարկել որպէս զի այլոց իբր օրինակ ծառայէ: Անկարելի է վստահիլ կառավարին «ազգու մէջոցներ անօրինելու» խօսքին, երբ արբունը գեան պէս հատած է և հազարներով մարդիկ մնաած են (ծափեր):

Նախագահ.— Անկարելի է երեւակայել երեսփոխան մը որ համաձայն չի գանուի Խոմլիի պէտի խօսքերուն: Ձեռք առնուելիք միջոցներուն վրայ խորհրդակցութիւն կատարենք:

Վարդգես էֆ.— Ձեվուա պէտի հետագիրը սուտ է. իր պարունակութենէն խակ յայտնի է, չարչին վրայ ժողովուրդը, հիւղացիները ու վարժարաններն ապատաճնելու և այնտեղ կը մնար: Ինչպէս կարելի է որ 5-6 օր յետոյ այս կատարուած ժողովուրդին մէջէն ֆետայիներ կ'ելլեն և պէնք կը պարպեն: Թուրքիոյ մէջ հինէն ի վեր զօրութիւն ունեցող անվտանգութեան դրութեան կը հետեւին: Յայտնի է որ այս դէպքն ալ Կ. Պոլսոյ դէպքին հետ միեւնոյն աստն ծագում առաւ, ուրկից միեւնոյն անթիւայ անձին դրգռումն են այս երկու դէպքերն ալ: Եթէ Սիւանիկի բանակը չի հասնէր՝ թերեւս ուրիշ տեղեր ալ զրգռէր: Այս դէպքերուն վերաբերեալ արգիլելու համար պէտք է որ Ազգ. Ժողովը Օսմանցի անունին վայել միջոցներ տնօրինէ: Ա. պէտք է այնտեղ

ալ պատերազմական վիճակ հրատարակել թէ Մայրաքաղաքս գանուող Սկանդիկի բանակէն և թէ Խորհրդարանեն կոչմէ մէյմէկ յանձնաժողով ղրկել որպէսզի չարդին պատճառ եղող անձերուն ինչքը գրաւէ և յատուկ եկած վնասները հատուցանէ։ Բ. աւարառութեան մասնակցող մարդոց ինչքն ալ պէտք է գրաւել։ Գ. Ասպետ-Համիտին ինչքն ու հարստութիւնը առնելով մէկ մասը Ատանայի դէպքին զոհերուն տալու է, որովհետև անոր մասը կայ այս դէպքին մէջ։

Ձեռնաւի պէյ.— Այս խնդրոյն մէջ կառավարն ալ մասնակցութիւն ունի, հետագրէն յայտնի է։

Ցետոյ կարդացուեցաւ հետեւեալ թղթերը.

«Կ'իմացուի թէ՝ Ատանայի մէջ վերջին չարդերը վերսկսած են։ Այս վիճակին չարունակութիւնն և կրկնութիւնն պատճառն այն է որ առաջին չարդը դրգռողները չի պատժուեցան և լրջօրէն միջոցներ չի ձեռնարկուեցան։ Կը խնդրենք հետեւեալ միջոցները ընդունիլ, 1. Այս դէպքերը ծագում առին, որովհետև ներքին գործոց նախարարի խորհրդական Նազիմ, և Ատանայի կառավար Ձեվատ պէյերն իրենց պարտականութեանց մէջ թերացնելով անհոգի գտնուեցան և ուրիշ պաշտօնեաներ ալ մասնակցեցան չարդին, պէտք է պատերազմական ատեանին առջև դատել զանոնք։ 2. Պատերազմական վիճակը տարածել նաև Հալէպի նահանգին, Զէյթուն, Անթաքիա և այլ տեղերը, ուր խռովութիւններ ծայր առած են։ Պատերազմական Ատեանին չեզոքութիւնը ապահովելու համար այս տեղէն ղրկել զայն։ 3. Այս միջոցին պաշտպան ներքև գտնուող Տէօրթ-Եօլ քաղաքն ազատելու համար հետագրով անմիջապէս հրահանգներ տալ։ 4. Անօգնական այրիներն ու որբերը պատսպարե-

լու և ապջ ինայողները անօթութենէ փրկելու համար բաւական դումարներ յատկացնել, և եթէ դժուարութիւններ կան տեղւոյն վրայ իսկ հայթայթելու համար պէտք է անյապաղ կեդրոնէն դրամ և ուտելիս ղրկել։ 5. Թալանի գոյքերն անմիջապէս հաւաքել և իրենց տէրերուն յանձնել, տրիվիալ պատերուն թիւն ու արժէքը, սպանեալներուն թիւն ու անունները ճշդել և արձանագրելով տեարակները կառավարութեան յանձնել, ամէն քաղաքի մէջ հաւաքներ և չեզոք յանձնաժողովներ կազմել։ Կ'առաջարկենք որ ժողովս այս կէտերուն նըկատմամբ որոշում ասլով, հետայ իսկ գործադիր իշխանութեան հաղորդէ։ (Մասրադր.) Վարդգէս, Ծաղուարեան, Պապիկեան, Համբարձում Պօյաճեան, Գնդամ, Այի Ճէնանի, Արիֆ Համիտ և Ինան։»

Հ. Պօյաճեան Լ.Ց.— Կառավարին նկատմամբ Հալէպի երեսփոխանք հետագրներ ստացած էին, ներքին գործոց խորհրդականին գիմում եղաւ, նկատողութեան պիտի առնենք պատասխանից, բայց կարեւորութիւն չի տուաւ։ Երբ անտեղեակ որ առաջին չարդէն յետոյ պաշտօնեաները չի պատժուեցան, երկրորդ անգամ եւս պատահեցաւ։ Կառավարին հին գրութեան հետեւողութեամբ տուած հետագիրը կը հաստատէ իմ խօսքերս։ Պահեստի զօրք գրկած է, բայց անոնք ալ փոխանակ ժողովուրդը պաշտպանելու կ. Պոլսոյ ապստամբ զօրաց նման ըմբոստ կոչմին յարիցան։ Կը յուսամ թէ մեր առաջարկները կ'ընդունուի, եթէ երեսփ. ժողովս խղճմտօրէն չարժի, ամէն ինչ կը կարգադրուի։ Երբ խղճմտօրէն կ'ըսեմ, մի՛ այպանէք զիս, մինչև հիմա հայերն իրր կրօնքի և ազգի թշնամի կը նկատէիք, բայց հիմայ ամէն ոք հասկցաւ թէ՝ հայերն ամենուրեք յանցանք չունի։

նէին, ուստի կը յուսամ թէ յայտնի եղաւ թէ՝ ասոնց կը խօսին այս կառավարիները, որոնք՝ հայերն իրր գէշ կը ցուցնեն: Չարդը կատարող բռնակալներն օտարներուն ալ վնասած են և երբ անոնք բողոքեցին, խորհրդական Սաիլ պէյ հետապրեց թէ օտար հպատակներուն չի դպչին և չի վնասեն:

Տաղաւարեան Էֆ. — Հետապրուեցաւ որ հայերուն վնասեցէք, բայց օտարահպատակներուն մի վնասէք:

Վարդգես Էֆ.— Այս յուսալի վիճակին ու դէպքերուն հոգիներն պէտք է պատմել: Այս դէպքերն անգամ մ'ալ կը յայտնեն թէ Անատոլուի նահանգներու բնակչութեան կարօտ են, ուստի կ'ուսուցանեմ ամենէն առաջ Անատոլուի բարենորոգիչ յանձնաժողովին կանոնադիրը քննել:

Իսմայիլ Հագգը պէյ.— (Կիւմիւլճինէն) Խորհրդականէն ու կառավարչէ պահանջելով բաւ թէ՝ առանց քննութիւն կատարելու անկարելի է գաւառ ենթարկել նոյն պահանջատարներուն:

Թօզվիսի Էֆ. — Յայտնեց թէ ժողովը բացատրութիւն միայն կրնայ պահանջել կառավարութենէն, բայց հիմայ խնդիրը մեզ կարեւորութիւն ունի, ասկէ յարմար է Ազգ. Ընդհանուր ժողով կազմել և բացատիկ որոշումներ քննարկել:

Տաղաւարեան Էֆ.— Այս չարդը կատմակերպելու համար երկու ամիս առաջ Պոլսէն մարդիկ զրկուած են, և Մարտ 31ին թէ՛ այտեղ և թէ՛ ամեն միաժամանակ տեղի ունեցան դէպքերը, զարձեալ մենք, խելօ հայերս ենք որ բազմաթիւ հարուածներ կուտանք: Եւ երբ հայերն են որ կը չարունակեն ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մեր պետութեան հետեւանօք վտանգաւոր ժողովրդեան ապահովութեան հակիրճ համար հրաման տալու, կը հետապրուի օտարահպատակները պաշտպանել: Վարչապետէն ներկայութեամբ այսպէս յայտարարեցին:

Նախագահ.— Ձեմ յուսար որ խոհեմ ակր պաշտօնեայ մը մեզի օտարահպատակներուն պաշտպանութիւնն հրամայէ:

Sofp. Բիզա Թեվֆիք պէյ.— Մեծ վտանգ մը կ'ըսպառնայ մեզ, բազմաթիւ և զանազան տարրերէ կազմուած ազգ ենք և մանաւանդ Անատոլուի ժողովուրդն ալ ազէտ է, ներկայէք բացատրութեանս, մինչև հիմայ իրրև չուն ու կատու ապրեցանք: Հիմայ մտածեցէք թէ մեր այս անհամաձայնութիւններն որչա՞փ ճարտարօրէն իրենց նպատակներուն համար պիտի գործածեն իրենց բռնակալները: Վստահ եմ որ հակահամանազգականները մեծ չահ պիտի ունենան իրարու իրր թշնամի ցոյց տալուած այս երկու ժողովուրդները պրպտելու մէջ: Այս վտանգն արգիլելու համար Առանցի մէջ պէտք է պատերազմական վիճակ հրատարակել, ոճրագործները խստիւ պատժելու է որ ամէն մարդ հասկնայ: Թէ՛ Պոլսոյ և թէ՛ ուր ալ բազաքներու մէջ բազմաթիւ անգործներ կան, պէտք է մտածել թէ՛ ասոնք որչափ մեզ այժ մը կը կազմեն, Բանակով մը կամ հարուստ կառավարութիւն մը կրնայ հինգ պրոչիւ պինդ անոնց խիղճը: Չենուորագրաթիւնն օրէնքն ալ չուսում պատժարել պէտք է: Թէ ասոնք բանով ի գործ չենք կրնար ուղղութեան հայերը, այո՛, հայերը ֆիւսաւի են, բայց ազատութիւնը վերբերուն համար մեզ օգնող ֆիւսայիներ են, և մեր կողմն ալ այս անեսակ վարմանք մը անհնարին հանդիսանայ հայերը կը մղեն գործելու ուրիշ ցեղերու հետ, որպէսզի մնայնի չի բաժնուին: Նմանօրինակ ժողովուրդ մը ուրիշ կրնար գտնել չենք կրնար ամրաստանել: (Մնալիր)

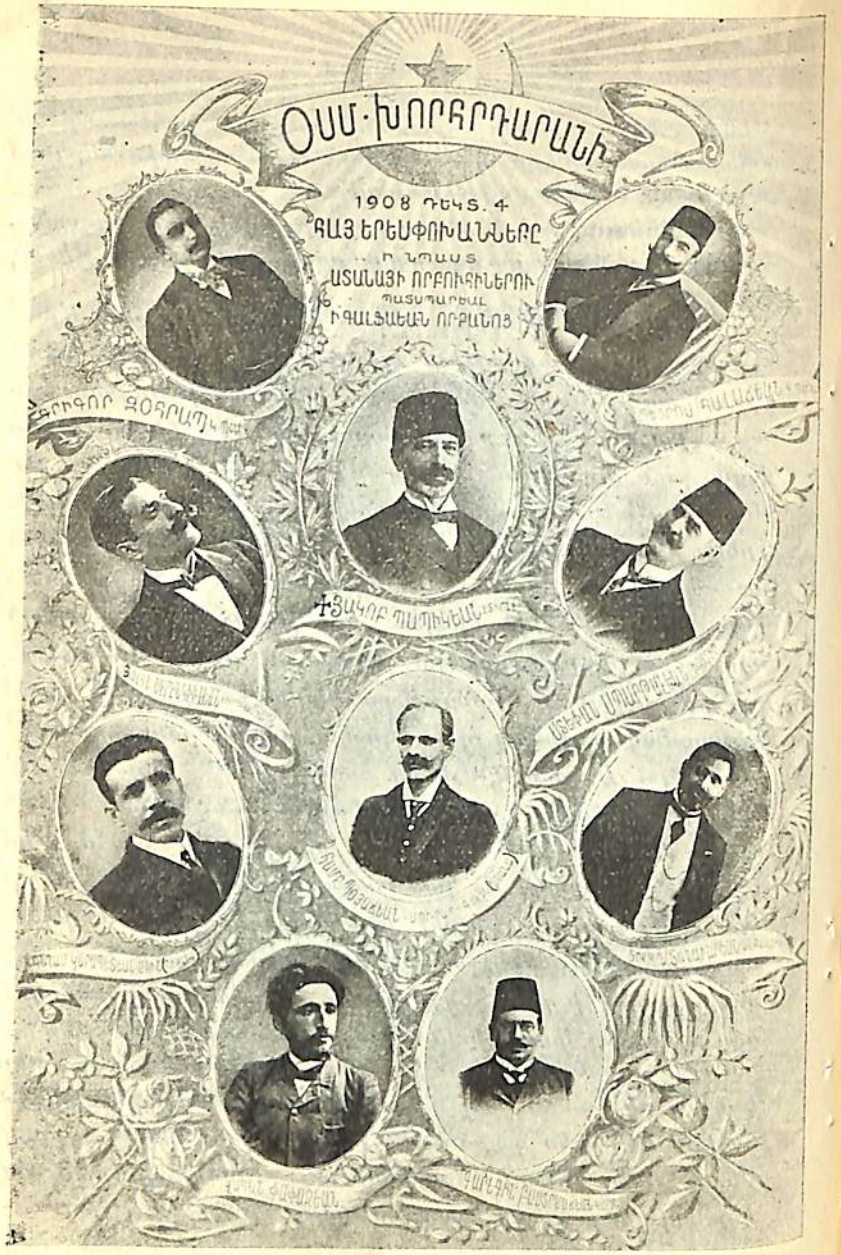

Պիլիւիոյ աղէտին միջոցին Սամ. Երեփ. Ժողովի Հայ անդամները

Գ. Զօհրապ՝ էֆ.—Նախ պատգին չեմ հասկանար թէ ինչ կը յայտնեմ Բիւզա Թէվֆիք պէյի, իր խօսքերուն համար։ Պօյոյ դէպքերը արդէն որ մեր ուշադրութիւնը դարձնէին Սահմանի խնդրոյ թիւնոյ վրայ։ Մայրաքաղաքին մէջ ամբողջ Օսմանցի թիւնը վտանգի մէջ էր, ուստի չի կրցանք հայերու վիճակին վրայ խորհիլ, բայց հիմայ սահմանադրութիւնն ու օսմանցիութիւնը վտանգէ զերծ են, հարկ է մտածել նաև օսմանցիներու առիւնէ կարեւոր մէկ տարրին, մէկ անզամին վիճակը։ Չենք կրնար այսպէս դատել այս գործերը, որովհետև բաւական վաւերագիրներ չունինք ի ձեռին։ Երեսփոխանութիւնը անգլ Ներքին Գործոց Նախարարութեան հետագրէն գանգատուեցան, գրած այն հետագիրը, բանակցութեան ոճով գրուած էր։ Ոչ թէ հայերը չարդկեցէք, այլ անդորրութիւնը վերահաստատեցէք բաւած է, մեր մէջ չատերը գիտեն այն բանակցութեան մէջ այս խօսքերը կը գործածուէր։ Անդորրութեան խանգարման միջոցին յարձակող և ինչքերը պաշտպանող երկու կողմեր կը գտնուին։ Անդորրութիւնը վերահաստատեցէք, և «մանաւանդ» օտարներն ու պանքաներուը պաշտպանեցէք ըսելով, այս մանաւանդ բառը այնպէս չատ գէշ կը մեկնուի։ Մեծ թիւրութիւն մ'է որ արդի վիճակը նկատի չառնուեցաւ։ Կուսակալը Պօյոյան մարդոցմէն է, և այս պարագան չատ գէշ ազդեցութիւն կ'ընէ։ Երկու տեսակ պարագաներ կը ներկայանան։ Կարելի եղածին չափ չատ անդորրութիւնը վերահաստատել և օգնութիւն ցուցնել հարկ է։ Այս մասին ժողովս ձեռնհաս է որոշում տալու։ Իսալոյ երկրաշարժէն վերադարձողներով ոսկի դրկուելու համար ժողովս հրաման ըրաւ։ Աղէտը մեր հայրենիքին մէջ տակի կ'ունենայ հիմա,

տասի պէտք է որչէ որ 20,000 ռահի նպաստ դրկուի Աստանա։ Պառլեմանական վիճակ հրատարակուած է այնտեղ, բայց անզուսպ պաշտօնեաներով կազմուած պառլեմանական ատեան մը ամենեւին օգուտ չունի։ Նախ որչափ ատեն դրկու համար Ելեւմտական Նախարարութիւնը որ 20,000 ռահի դրկէ Աստանա և յետոյ Պ. Պալէն դրկելիք ապահովով Պառլեմանական Ատեան մը պէտք է կազմուի Աստանայի մէջ։

Էօմէր Ֆեվզի Եֆ. Պահանջեց որ կառավարութիւնը տեղեկագիր մը ներկայացնէ դրկուելիք նպաստին համար։

Չօճրապ Եֆ. — Հետեւեալ թղթերը ներկայացուց, «Աստանայի և Հալէպի մէջ տեղի ունեցած խռովութիւններէն վնասուողներուն իրր առաջին նպաստ վերոյիշեալ նահանգներուն կառավարութենէն 20,000 ռահի դրկուու համար կառավարութիւնս այսօր խնդրեր է. ժողովին առաջարկ մը բերէ, երկրորդ պէտք է պատժել մնծ ու փոքր պաշտօնեաները, երրորդ անզօրրութիւնը վերահաստատելու համար բառական զօրք դրկուի և Նախարարդ Պօրտոյ ալ ծանուցուի որ անզօրրութիւնը վերահաստատած է։» Նախագահին առաջարկով որոշուեցաւ Ներքին Գործոց Նախարարին բացատրութիւնը լսել և ապա որոշում մը տալ։

Պահ մը զազրել կեցոյ Ներքին Գործոց Նախարար Բէհաթ փաշա և խորհրդականը Ասիլ պէյ ներկայացան ժողովին։ Որմէհետև Ասիլ պէյ առկի տեղեակ էր եղելութեանց, յանուն Նախարարին՝ ուղուած բացատրութիւնները տուաւ բանալով՝ «Աստանայի դէպքերը չատ ցաւալի են և անոնց պատճառ եղողներն ալ անխնայողաբար ու եսկիզիկի։ Ապրիլ 1ին հետազօտիչ ատենապետ մը Աստանայի մէջ խռովութիւն և աւերածութիւն ծագած է։ Անմիջապէս

հետազօտիչը ամէն միջոց գործածել, պահակախումբեր և տրդպր կարգադրող յանձնաժողովներ կազմել և վերջնականապէս անզօրրութիւնը վերահաստատել, ինչպէս նաև յայտնելիք թէ զօրք դրկուելու համար Պառլեմանական Նախարարութեան գրեցեալ։ Յաջորդ օրերն ալ հրահանգները կրկնուեցան։ Ապրիլ 2ի Դ. օրը Նախադարձեալ Մարտրզին մէջ Պառլեմանական Նախարար Լատէմ փաշա յայտնեց թէ՝ տեղւոյն զօրքը անբաւական է և Բ. զօրաբանակէն երկու վաշտ զօրք պիտի դրկուի։ Պատերազմական Նախարարութենէ հաստատուեցաւ երկու վաշտերն ալ անբաւական էին, ուստի խնդրեցի որ Սիլիֆքէի վաշտն ալ Աստանա դրկուի, զժբախտաբար չդգնուին յայտնուելու պատճառաւ զօրքն ժամանակին չի հասաւ և խռովութիւնը չարաճճուեցաւ։ Կառավարը նախապէս հետազրած էր Ռասիկհանական Նախարարութեան և տեղական իրողութիւնն ալ կարծելով բառականաչափ թուով ռասիկան ուղած էր։ Իրաւամբ և ոչ իրաւամբ ընդհանրման մէջ կը գանուէին մինչդեռ օտարահպատակները չեզոք կը մնային, բնական է որ հրահանգ դրկէինք օտարները պաշտպանել և օտար միջամտութեան ու քաղաքական դժուարութեանց պատճառ չի տալ։ Ցաւալի է որ Նախարարութեան հետազիրը սխալ մեկնութեանց տեղի տուած է, մինչդեռ հետազիրին մէջ, ըսած էինք որ կառավարն ու զինուորական հրամանատարը միահամուռ ռասիկան զօրքէ և զինուորներէ պահակախումբեր կազմեն, ժողովուրդը արդիւնն իրարու վրայ չարձակելէ և չարձակմանց դէմ պաշտպանեն հիւպատոսարաններն ու օտար հաստատութիւնները, ռասիկա բնական էր և կառավարութիւնն իր պարտականութիւնը կատարեց։ Աստանա դրկուելիք քննիչ յանձնաժողովը միայն պիտի

կրնայ որոշել թէ ո՞ր կողմը նախապարձակ եղաւ։ Յաւուկ Պատերազմական Ատեան մը պիտի գրկուի և ակզբնապատճառ եղող անձերը պիտի պատժուին, որով այժմէն իսկ մանրամասնութեանց վրայ վիճաբանելու հարկ չի կայ։ Բանի մը օր առաջ Հայոց Բազ. ժողովոյ անդամները դիմում լրին վարչապետին, հետապիրները կարգացի իրենց և պատասխանեցի թէ Ատանայի մէջ հայերը սակաւամիւթիւն են, ուստի անկարելի է որ անոնք սկզբնապատճառ եղած ըլլան։ Յետքնու հիման վրայ վիճաբանիլ անհնարին է, ես տեղէն աւած ծանօթութիւններս միայն յայտնած եմ, բուն յանցաւորը գտնել հարկ է, հետապրուեցաւ նաև անոնց բնակութեան և մասնդիր համար պէտք եղած գումարը ծախսել։ Նախարարոյ խորհրդին մէջ ալ պիտի որոշուի թէ ապագայի համար ո՞րչափ գումար մը ծախսուիլ հարկ է, դէպքի սկզբնաւորութեան առանն իսկ պատերազմական վիճակ հրատարակուեցաւ, կ'երեւայ թէ նոր ժամանող կուսակալը տեղեկութիւն չունի թէ՝ արդէն հրատարակուած է, ուրիշեւ նորէն այդ միջոցը կ'առաջարկէ։ Զարմանալի ատենները թիւը յայտնի չէ, քննութիւններէն յետոյ պիտի տրուի։ Այսօր (Շբ.) ձեպէշը Պէրէքէթէն հետագիր ատացանք թէ անդորրութիւնը վերահաստատուած է, բայց վիմը վեգայի մէջ պիտի հրատարակուի։ Վարչապետն ու Մահմուտ Շեվքէթ փաշա խորհրդակցութեամբ որոշեցին այս տեղէն մանաւանդ յանձնաժողով մը գրկել։

Գր. Զօհրապ էֆ.— երկու կերպով կարելի է ճշմարտութեան պեղեկանալ, այսինքն կամ խօսքերէն, կամ գործքէն ու վիճակութիւններէն։ Խորհրդականը մեզ կը կարգայ Ատանայի կուսակալին ու Ձեպէշը Պէրէքէթի կառավարչին հետագիրները, իրը թէ վաստկելի վաւերաթղթիներ ըլլային։ Իրեն հարցուցին թէ մօտաւորապէս քանի՞ հոգի չարդուած են, և պաշտօնի գլուխ գտնուղ խորհրդականը, որ օրը ատեն անգամ հաղորդակցութիւն կ'ունենայ տեղւոյն հետ, չի կրցաւ տեղեկութիւն տալ։ Ես տեղեկութիւն ատամ։ Մէրսինի Ծրատես. հիւպատոսը քանի մարդկանն իր եղբօրը կը գրէ թէ Ատանայի մէջ 20—30,000 հայեր չարդուեցան։ Հայու մը աւած տեղեկութիւնը չի պիտի ընդունիլ, բայց օտար մ'է որ կը գրէ։ Այսօր նամակ մ'ալ եկաւ թէ՝ Ատանայի մէջ հայ մը իսկ չէ մնացած և թէ հայոց եկեղեցին ու վարժարանն ալ այրած են։ Ինչ մ'աւաջ նրրանգրքերուն մէջ կ'ըսէին թէ՝ չարդը կառավարութեան պաշտօնատան մէջ սկսած է «կեցցէ՛ Սուլթան Համիտ» գոչելով։ Իրենց ամբողջ գոյութիւնը օսմանցիութեան նուիրող Հայոց վերագրեալ ապստամբութեան զրպարտութիւնը իսկ ամբողջ ուժով կը մերժեմ, բայց այս խժդուժութիւնները կը յայտնեն թէ՝ նոյն զրպարտութիւնները կը չարաշահուին։ Բռնակալութեան առեն, չարագործ միջոցին երբ հայերն իրենց կեանքը ապահովելու համար եկեղեցիները կ'ապաստանէին։ Ըմբոստացան և եկեղեցիներու մէջ ամրացան, կ'ըսէին, հիմայ զարձեալ կը գործածուին այս բառերը, ո՛չ թէ ամրապահպանելու համար, այլ ապստամբելու համար եկեղեցին կը մտնեն։ Գանք կուսակալ Ձէվատ պէյին։ Այս մարդը պատասխան եղած է։ Բռնակալի մը հասցուցած մեկ պաշտօնեան է։ Ատանայի երեսփոխանները խնդրեցին որ այս կուսակալը փոխուի. Ծրատեսական աւած մը կըսէ «կառավարել, ապստան գուշակել կը նշանակէ։» Ներքին գործոց նախարարը պարտաւոր էր գիտնալ կացութիւնը։ Կուսակալն այնչափ անճարակ է որ դէպքը կատարուած միջոցին իսկ քանի մը ատե-

կան կ'ուզէ և երբ ջարդն ընդհանուր կը դառնայ այն ատեն միայն զինուոր կ'ուզէ։ Անկարելի է բարի դիտումներու վերագրել այս ապիկարութիւնը։ Սակն զարթի մէջ անմեղութիւն կայ, զօրք դրկել կուզեն, չգիտեր մը դանուիր, յետոյ չգիտեր կը դանեն, զինք չեն դաներ, մինչդեռ անդին մարդ կը ջարդուի, հայրենիքին ապահովութիւնը այսպիսի թերի միջոցներու վրայ հիմնել կարելի՞ է, թշնամութեանց ենթակայ այն մարդին ապահով պէտք է։ Միայն «անդորրութիւնը վերահաստատուեցաւ» բսելով կատարեալ անկարելի է։ Կը կրկնեմ նախորդ առաջարկս և կը պահանջեմ որ ամիսդաբար օրինագիծներ ներկայացուին։

Խորհրդական Ասիլ պէյ.— Զօհրապ էֆ. քաւ չայտնեց որ հետագիրները կարդացի, կը մերժեմ այս պարագան, քանի որ ժողովին որոշումով կարդացի։

Նախիմ Մազհաո էֆ.— Եթէ ձեռք առնուած միջոցներ բաւով միայն հետագրել կը հաւնուի, միշտ չաւ կը չայտնուի։

Խորհրդական.— Դէպքին առին նախարարական տագնապ կար, հայրենասիրութեամբս առաձին զործերը վարեցի։ Ինչու համար այսչափ կը քննադատուիմ, անչուչա անձնական նպատակներ կան, կը չաւիմ (ծափեր)։

Վարդգես էֆ.— Ժողովին այս ծափերը պիտ լսելու կը դառապարան (աղմուկ)։ Ազգակ մի՛ հանէ՛ք, ձեր ծափերը քաջալերութիւն են։ Հայերը խլամ չեն, թո՛ղ ջարդուին, առակին (բողոքի ձայներ)։ Ես խորութիւն դնել չեմ ուզեր, դուք խոր կը դնէք և չէք ձգեր որ խօսիմ, կը պահանջեմ որ չանցաւորները պատժուին և անմ/ջապէս նպատա գրկուին։

Այս հիման վրայ վճռաբանութիւնը քիչ մըն ալ չա-

բունակուեցաւ և ի վերջոյ ժողովը ընդունելով Զօհրապ էֆ. ի առաջարկն, որչեց 20,000 ոսկի նպատա գրկել, Պոլսէն պատերազմական առաձան գրկել, և չարաչարը պատժել բոլոր պատասխանատուները։

(28 Ապրիլ 1909)

Կարդացուեցաւ ներքին գործոց նախարարութեան (Ճէրիա վաչա) մէկ պաչտօնագիրը, որով կը չայտնուէր թէ Երեսի. ժողովոյ մէջ Առանցի չարդերուն նկատմամբ վիճաբանութեան առին թէև երեսփոխան մը չայտնեց թէ 25—30,000 հայ չարդուած է, բայց կուսակալէն հարցուելով պատասխան առնուած է թէ ճիչտ հաչիւը քննել ժամանակի կարօտ է, սակայն ընդհանրապէս խլամներէն 1924 ոսկանեալ և 533 վիրաւորեալ, իսկ աչխլամներէն ալ 1455 (?.?...) ոսկանեալ և 382 վիրաւորեալ կան...։

Այս դիրքը միայն իրր տեղեկութիւն կարդացուեցաւ։

(30 Ապրիլ 1909)

Վարչապետը գրով մը տեղեկութիւն կ'ուտար թէ Ներքին Գործոց Նախարարին անօրինութեամբ որոչուած է Առանա չորս հոգինոց յանձնաժողով մը դրկել, երկուքը Հայ և երկուքը Խլամ։ Առանցմէ երկուքը պաչտօնեայ պիտի ըլլան, երկուքը երեսփոխան։ Պէհա պէյ և Մահմէտեան էֆ. այդ յանձնաժողովին անդամ անուանուած էին արդէն, և վարչապետական թէզքերով կը խնդրուէր որ երեսփոխաններն ալ երկու հոգի փութով ընտրեն։ Քննիչներուն համար թոչակ մըն ալ որոչուած էր։

Զեյնելապետին էֆ.— Բողոքից այս կարդադրու-

թեան դէմ, որ կրնայ եղեր ապագային պատասխանատուութիւն բերել Երեսփ. ժողովին վրայ։

Արիֆ խամէթ պէյ.— Դիակ առնուլ թէ՝ պատասխանատուութեան ենթդիր չիկայ, քանի որ յանձնաժողովին պաշտօնը քննութիւն կատարել միայն պիտի ըլլայ։

Հաճիզ Իպրահիմ էֆ.— Պահանջեց որ յանձնաժողովը դրկուի։

Տաղաւարեան էֆ.— Առաջարկեց որ փոխանակ այս յանձնաժողովին, հինգ հոգինոց զոյգ խորհրդարանական յանձնաժողով մը դրկուի։

Իսմայիլ փաշա.— Երեսփ. ժողովը առիթ երեք օր առաջ հրամանատարին մէկ զեկուցման վրայ երկու Երեսփոխաններ դրկելոյ ընդառիւթեանց վրայ հրատկելու համար։ Այսպէս ալ ամենեւին ապօրինի բան չէ յանձնաժողով մը դրկել Սամսոն։

Վեհիպ էֆ.— Քանի մը օր առաջ ալ այս տեսակ առաջարկ մը ընդառ. բայց մերժուեցաւ, հիմակ այդ առաջարկը ի՞նչպէս կրնայ կրկնուիլ, եթէ գործադիր իշխանութեան վրայ վստահութիւն ունինք, անոր գործերուն վրայ զօնդրօլ ընել աւելորդ է։

Մուսթաֆա էֆ.— Ուժ առաւ Տաղաւարեան էֆ.ի առաջարկին և պահանջեց որ օրինադիր իշխանութեան դրկելիք յանձնաժողովին անկախապար խորհրդարանական յանձնաժողով մը դրկուի։

Եուսուֆ Քեմալ պէյ.— Ինչ ընտ կրնայ ունենալ այս յանձնաժողովը։ Գործադիր իշխանութեան գործին միջամտելու անպատեհութիւնը կայ միայն, որուն չատ լաւ պատասխանեց Մուսթաֆա էֆ.։ Անցեալ օր Առաջնայի կռւտակալէն հեռագիր մը եկած էր, որուն պարու-

նակութեան չի հաւատացին մինչ չտեսեր։ Եթէ կռւտակալի մը հեռագիրներուն չենք հաւատար, ո՞րկէ տեղեկութիւն պիտի առնենք, եթէ ոչ մեր կողմէն քննիչ յանձնաժողով մը դրկելով (ծափեր)։

Զօհրապ էֆ.— Յանձնաժողովին ձեւին մասին կարգ մը դիտողութիւններ եղան, որոնց չատ լաւ պատասխանեցին Մուսթաֆա էֆ. և նուսուֆ Քեմալ պէյ։ Վէհպի պէյ կ'ըսէ որ այս առաջարկը մերժուեցաւ և չի կրնար կրկնուիլ։ Սակայն խնդիրը տարբեր կերպով կը ներկայանայ, հիմա գործադիր իշխանութեան մէկ պահանջման վրայ է որ կրկին անգամ կ'ըզաղինք այս խնդրով։ Պաշտօնակից մը դիտել տուաւ որ եթէ գործադիր իշխանութեան վրայ վստահութիւն ունինք, պէտք չէ խառնուինք անոր գործերուն։ Գործադիր իշխանութեան մը վստահութիւն յայտնել ետք այլևս անոր վրայ հակողութիւն ընելու, մեր կողմէն քննութիւններ ընելու իրաւունք պիտի չ'ունենանք։ Սակէ քանի մը ամիս առաջ երբ ամէն կողմէ կ'իսուէր թէ՝ գաւառներու մէջ սով կայ, Ներքին Գործոց Նախարարը կը պնդէր թէ՝ սով չիկայ, այլ սղութիւն։ Հիմայ այս միևնոյն Ներքին Գործոց Նախարարը, որ այսօր վարչապետ է, քննիչ յանձնաժողովի մը պէտքը ցոյց կ'ուտայ, ի՞նչպէս կրնանք իր խօսքին չի հաւատալ։

Վարդգես էֆ.— Նահանգի մը մէջ երկու տարբեր միտք կը չարչռեն, և մենք հոս օրինական է, օրինական չէ ըսելով ժամանակ կ'անցնենք։ Մենք այս յանձնաժողովը երեք չաբաթ առաջ պէտք էր դրկէինք, և հիմայ գործադիր իշխանութիւնն է որ մեր պարտքը մեզի կը յիշեցնէ, օրէնքի խնդիր կը հանենք։ Այս տեսակ բազմաւիկ պարագաներու մէջ օրէնքը ի՞նչ կարևորութիւն

ուն։ Այս խնդիրը Սասնայի խնդիր չէ, այլ Օսմանցիութեան յատուկ վէրք մը, որուն սկզբնապատճառները խորհրդարանական յանձնաժողով մը պէտք է քննէ եւ անոր անհետացումին համաձայն բացառիկ միջոցներ ձեռք պէտք է առնենք։ Վանէն, Մուշէն, Էրզրումէն հեռագիրներ կ'ուզան ամէն օր...

Ձայն մը.— Խնդիր մի՛ հանէք։

Վարդգես էֆ.— (Բարկանալով) Ես խնդիր չեմ հաներ կոր, խնդիր չի հանուիր, իրարու հետ պէչ մարդ չ'ըլլանք ըսելով, մինչեւ հիմայ չի խօսեցանք։ Ամէն կողմ զիրար կը կոտրեն, եւ մենք հոս մամուլի օրէնքով, Սահմանադրութեան վերաքննութեամբ կ'զբաղինք։ Ես կ'առաջարկեմ որ յանձնաժողով անմիջապէս ընտրուի եւ այսօր վաղը զրկուի։

Թալեաթ պէյ.— Յանձնաժողովին առաքման դէմ խօսեցաւ։

Էմրուլլահ էֆ. եւ Խոճեոս էֆէնտիները յանձնաժողովին պէտքը ցոյց տուին, բայց ուզին չարժար տեսան որ զուտ խորհրդարանական քննիչ յանձնաժողով մը զրկուի։

Ալի Միւնիֆ պէյ. (Սասնա).—Սասնայի խնդիրը չատ կենսական է, ամենքս ալ սկզբունքով համամիտ ենք որ այս խնդիրը քննուելով բուն էութիւնը երեւան հանուի։ Ես ուզին չարմար կը տեսնեմ որ խառն յանձնաժողով մը զրկուի։

Ի վերջոյ ձեռնարկ քուէարկութեամբ որոշուեցաւ Վարչապետական Թեզքիրեին համաձայն խառն յանձնաժողով մը կազմել, եւ եռնախոհան անդամները զազանիքուէարկութեամբ ընտրել։

Ժողովը անմիջապէս ձեռնարկեց քուէարկութեան եւ Նախագահը յանձնեց թէ՝ Սասնա երթալիք քննիչ յանձնաժողովին համար երեսփ. ժողովին կողմէ անդամ ընտրուած են՝ Յակոբ էֆ. Պապիկեան եւ Շէֆիք պէյ։

(10 Մայիս 1909)

Կարդացուեցաւ վարչապետին մէկ պաշտօնագիրը, որով կը խնդրէր ստիպողաբար վերցնել Սասնայի քննիչ յանձնաժողովին անդամակցելու համար երեսփոխանի մը ընտրութիւնը, որովհետեւ Շէֆիք պէյ հրաժարած էր։

Էօմեր Ֆեհմի էֆ.— Այս քննութեան կարեւորութիւնը բացատրելով առաջարկեց որ ժողովին Ս. Դեր Նախագահ Թալեաթ պէյն ընտրել։ Թալեաթ պէյ չնորհակալութիւն յայտնեց եւ ըսելով որ իրեն համար անկարելի է ընդունիլ այս պատիւը, մերժեց։ Այն ատեն առաջարկեցին փոստաարանական կառավարն նախագահ և Գաթիէմուհիի երեսփոխան Եուսուֆ Քէմալ պէյը զրկել։ Նախագահ Սմմլա Րիզա պէյ յայտարարեց թէ՝ ՍՏԱՆԱՅԻ ԽՆԴԻՐՆ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՏԻՐՈՒԹԵԱՆՑ ՀԵՏ ՎԻՃԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՏԵՂԻ ՏՈՒԱԾ Է և թէ Սրտաբոլն Դռան Նախարարն՝ այս մասին ամէն օր տեսակցութիւններ կ'ունենայ օտար դեսպաններուն հետ, և որովհետեւ Սասնայի և Հալէպի մէջ օտար հիւպատոսներ կան, հարկ է որ ընտրուելիք երեսփոխանը կայսերական իրավակ ըլլայ և Ֆրանսերէն գիտնայ։ Գաղանի քուէարկութեամբ ընտրուեցաւ Եուսուֆ Քէմալ պէյ։

(11 Մայիս 1909)

ՎԱՐՉԱՊԵՏ ՀԻՒՍԻՑԻՆ ՀԻԼՄԻ ՓԱՇԱՅԻ ԿՈՂՄԷ ԿԱՐԴԱՅՈՒԱԾ ԴԱՀԼԻՃԻ ԾԲԱԳՐԻՆ՝ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՄԱՍԸ

«Կ. Պոլսոյ յետադիմական չարժուժէն օր մը ետքը ակսած ըլլալէն հետեւցնելով միւնոյն ապգեցութենէն առաջ եկած ըլլալը կարծուող Ատանայի խռովութիւնն ալ մեզի ցաւ պատճառող դէպքերէն է։ Ատանայի խռովութենէն Հալէպի նահանգին պատկանող Մարաշ և Անթաքիա գաւառներուն հետ մի քանի պիւղեր եւս ազդուած և վնասուած են։»

«Նախորդ դահլիճին կողմէ՝ Իչէլ սանճագին բացառութիւն ըլլալով, Ատանայի նահանգին մէջ հրատարակուած պաշարման վիճակը, վերջերս Նախարարաց Խորհուրդին կողմէ Մարաշ և Անթաքիա գաւառներուն մէջ եւս հրատարակուած է և այն տեղերն ալ մէյմէկ Պատ. Առեան կազմուեցաւ։ Այս խռովութեան կատարումին յանդգնող ոճրագործները ով կ՚ուզէ ըլլայ ամենուն օրինակ ըլլալու կերպով ամենախիստ պատիժի պիտի ենթարկուին։»

«Ատանա և Մարաշ վերջերս տասը վաչտ կանոնաւոր զինուոր ղրկուելով խաղաղութիւնը կատարելապէս վերահաստատուեցաւ։ Հոն եւս Պատերազմական Ատեանը պաշտօնին ձեռնարկեց։ Խռովութեանց միջոցին թալանուած ապրանքները մաս առ մաս ետ առնուելով տէրերուն կը յանձնուի։ Վիրաւորներուն դարմանումին համար բժիշկներ և դեղեր ղրկուեցան։ Կարօտեալներուն օգնելու համար երեսփ. ժողովից հաստատելովը 30,000 ոսկի յատկացուեցաւ և հողագործներէն կարօտեալներուն

Կիլիկիոյ ապէտին միջոցին Օամ. Դանիլեանի վարչապետը

ՀԻՒՍԻՑԻՆ ՀԻԼՄԻ ՓԱՇԱ.

Որ տարիներ առաջ Ատանայի կուսակալ եղած ըլլալով մօտէն տեղեակ էր Ատանայի եւ շրջակայից վիճակին:

օգնելու համար կրկրադարձական դրամատուներէն միոմ տրուելու պայմանաւ 30,000 ոսկի յատկացուեցաւ։»

«Խաղաղեան միջոցին պարապմունքներէն մէջ թեքացած ըլլալուն համար պաշտօնեաներէն Սասունի կուսակալն ու Ձէյթունի Պէրլքէմի միաբետարբին պաշտօնանկ եղան և ընդհակառակը լաւ ծառայութիւններ ընելը անոնուած Մէրզիֆոնի միւթեսարիֆը պարգեւատրուեցաւ։»

«Խաղաղութեան պատճառներն ու ինչ կերպով սկսիլը քննելու և պաշտօնանկ եղած կուսակալին ու միւթեսարիֆին և Սասունի նախորդ գինուորական հրամանատար (Մուսթաֆա Բէյմի փաշա)ին պատասխանատուութեան ամբաստանութիւնը քննելու և կարօտեալներու յատկացուած դրամներուն բաժանումին հսկելու և ժողովուրդին ամէն կարգերուն մէջ Օսմանեան եղբայրութիւնը զօրացնելու նպատակով մէջոցներ ձեռք առնել և կարօտեալներուն մէկ ու կարօտութեան աստիճանը քննելու և դարմանին համար և կառավարութեան կողմէ պէտք եղած չափերն իրարմէ զատ դնելու և կարօտութեան տեսակները քննելու համար երկուքը երեսփոխան և երկուքը երեւելի պաշտօնեաներէն բաղկացեալ յանձնաժողով մը պաշտօնի կոչուեցաւ։ Այս յանձնաժողովին քննութեան արդիւնքովը դեռ ինչ որ պէտք տեսնուի, անմիջապէս պիտի գործադրուի։»

«Սասունի համար մեր որոշած այս միջոցները՝ յաւալի դէպքէն առաջ եկած ազդեցութեան և կորուստին ցաւերն բառական պիտի թեթեւցնեն և ոճրապարտները պիտի պատժուին։ Սակայն մեր կողմէ ամենէն աւելի կարեւորութեան և ուշադրութեան առնուելիք կէտն է՝

ասկէ առաքը այսպիսի յաւալի դէպքերուն ոչ Սասունի մէջ և ոչ ալ ուրիշ նահանգներու մէջ տեղի չտուննալը։»

(7 Յուլիս 1909)

Ելեւմտապետի յանձնաժողովին Սասունի մասին տեղեկագիրը կարդացուեցաւ։ Յանձնաժողովը կը հաւատէր կառավարութեան աւելորդին թէ՝ Սասունի մէջ քանդուած ու այրուած տուներուն վերաշինութեանը համար 100,000 ոսկի և Հալէպի նահանգին համար նոյն նպատակով 20,000 ոսկիի նպաստ բաշխուի։ Յանձնաժողովը կ՚առաջարկէր նաև 50,000 ոսկի փոխ տալ Սասունի վճռացած վաճառականներուն և խանութպաններուն իրր դրամագլուխ ծառայելու համար։ Ելեւմտապետի յանձնաժողովի նախագահ Էմրուլլահ էֆ. բայատրութիւն տալով ըսաւ թէ՝ Սասունէն վերադարձող Եուսուֆ Բէյմակ պէյի տեղեկութենէն վրայ յայտնի եղաւ որ նպաստի դրամներէն այրած վարժարանները ալ վերաշինուին և 50,000 ոսկիի դրամը միայն Սասունի վաճառականներուն։

Միւնիֆ պէյ. (Սասուն). — կ՚առաջարկեմ այդ դրամը 100,000ի բարձրացնել, որովհետև Սասունի մէջ վաճառականներ կան որոնք 50,000 ոսկիէն աւելի հարստութիւն մը կորնցուցին։

Եուսուֆ Բէյմակ պէյ.— Որ Սասունէն վերադարձած ըլլալով ներկայ էր նիստին, յայտնեց թէ մէկ քանի օրէն քննութեանց տեղեկագիրը պիտի ներկայացնէ ժողովին, բայց նպաստի խնդիրը ամենէն աւելի տարակոյսի կարիք ունի։ Սասունի և չրջակայից մէջ չատ մը արձակ և այրուած տուներ նպաստներուն կ՚սպասեն և ժողովը պարտաւոր է պատկել՝ Սասունցիներուն Սասուն

նպաստութեան վրայ դրած յոյսերն և անոնց լնականալու ու ապրուստի միջոցներ հայթայթել։ Պէտք չէ նայն իսկ վիճաբանութեան դնել 120,000 ոսկիի նպաստը, որուն վճարումը պարտականութիւն մ'է և Միւնիֆ պէյի առաջարկին համաձայն, պէտք է դնել 100,000 ոսկի փոխատալ, որովհետև Սասնոյ այնպիսի նահանգ մ'է որ վաստակաբեր մէկ երկու տարիէն պիտի հատուցանէ այդ գումարը։

Ասիլ պէյ.— Ըսաւ՞ թէ կառավարութիւնը սիրով պիտի ընդունի ժողովին որոշումներն, և թէ կառավարութիւնը անզկութիւն չ'ունենալով, Եուսուֆ Ջէմալ պէյի անզկութեան վրայ 50,000 ոսկի վարկ միայն խնդրած էր փոխատուութեան համար։

Ջարմանք յայտնելեմ թէ՝ կառավարութիւնը ինչպէս անզկութիւն չ'ունենար Սասնոյ իսկական վիճակին վրայ։

Վարդգես էֆ.—Ըսաւ թէ՝ ասոնք երկու տարի առաջ ժողովին մէջ յայտնած էր, բայց մարկ ընող չ'էր եղած։

Ժողովը միաձայնութեամբ ընդունելով յանձնաժողովին առաջարկը որուկոյ 120,000 ոսկի նպաստ տալ վաճառականներուն, իրր դրամագլուխ, այս վերջին գումարին համար կառավարութիւնը օրինագիծ մը պիտի բերէ։

(8 Յուլիս 1909)

Իսմայիլ Հագգը պէյ. (Կիւմիւլճինէ).— Թագրիրով մը բացատրութիւն կ'ուզէր Ներքին Գործոց Նախարարէն թէ՝ ինչո՞ւ համար առանց ձերբակալման հրամանագրի և միմիայն նախարարաց խորհուրդի որոշմամբ Սասնոյ մէջ ձերբակալուեցան Իրխտալ լծորդի խմբապետ Իհսան Ֆիքրին և անդամ երեւելիներէն Պալտասարի զաւակ Ասիլ Գասիրը։

Պուճօ էֆ.— Դիտել տուաւ թէ՝ փոխանակ պարզ հարցում մ'ուղղելու՝ հարկ էր հարցապնդում ներկայացնել։

Իսմայիլ պէյ.— Բացատրութիւն տուաւ, և նախադասն ալ յայտնեց թէ հարցումին ու հարցապնդումին միջև տարբերութիւն չկայ։

(13 Յուլիս 1909)

Սասնոյ մէջ Իհսան Ֆիքրիի և Ասիլ Գասիրի ձերբակալման մասին Իսմայիլ Հագգը պէյի (Կիւմիւլճինէ), հարցումին վարչապետը դրաւոր պատասխանելով ըսած էր թէ Սասնոյ մէջ քաղաքային օրէնքները գործադրած են, որովհետև պատերազմական վիճակ կը տիրէ այնտեղ և պատուարժան ատեանն ու քննիչ յանձնաժողովը իրենց տեղեկագիրներով կ'ապացուցանէին թէ այս մարդիկն ալ Ջարդին մէջ մասնակցութիւն ունեցած են, որով նախարարաց խորհուրդն որոչեց որ ուրիշներու հետ անոնք ալ ձերբակալուին։

Իսմայիլ Հագգը.— Բաւական համարեց այս բացատրութիւնները, բայց քիչ վերջ միտքը փոխելով նոր հարցապնդում ուղղեց վարչապետին, որով անդրադարձական կը դառնէր վարչապետին բացատրութիւնները Իհսան Ֆիքրիի և Ասիլ Գասիրի ձերբակալութեանց մասին, ըսելով թէ՝ պատերազմական վիճակի ատեն ալ նախարարաց խորհուրդն իրաւունք չ'ունի ձերբակալութիւններ հրամայելու։ Նախագահը վարանեցաւ ընդունիլ այս հարցապնդումը, բայց Իսմայիլ Հագգը պնդեց և ուրիշ երեսփոխաններ ալ ոյժ տալով անոր, ըսին թէ դանդիճը

տր Պալոյ Պատ. Սահանի գործերուն չի խառնուիր, ինչպէս կը միջամտէ Սահանայի Սահանին գործերուն։ Ժողովը մեծամասնութեամբ չ'ուզեց ընդունիլ տարցապընդումը, բայց Իսմայիլ Հապգը և իր համախոհները պընդեցին որ յականէ անուանէ քուէարկութիւն կատարուի։ Նախագահը ձեռամբարձ քուէարկութիւն կատարելով երբ տեսաւ որ տարցապնդումն ընդունողներուն և չընդունողներուն թիւերը հաւասար են, կանչել տուաւ նրբանցքներուն մէջ գտնուող երեսփոխաններն ալ և անգամ մ'ալ կարգայաւեցաւ վարչապետին պատասխանագիրը։

Իսմայիլ Հապգը պէյ.— *Լսեցք ասնելով յայտարարեց թէ՝ պատասխանը հակառակ է սահմանադրութեան, Պոլսոյ մէջ ալ պատերազմական վիճակ կը տիրէ, բայց սահմանադրութիւնը չի բռնատիրութիւր, ինչպէս տեսնուեցաւ երկու երեսփոխաններու դէմ եղած ամբաստանութեան գործին մէջ։ Վարչապետը քաղաքային պատերազմական Սահանին կը պատկանի։ Մինչ իրաւունք ունի՞ Նախարարաց Խորհուրդն ըստ կամս ձերբակալման հրամաններ տալու։ Պէտք է նկատի առնել որ այս միջամտութեան պատճառաւ Պատերազմական Սահանն ալ հրաժարեցաւ։(*)*

Յակոբ Էֆ. Պապիկեան.— *Սահանայի մէջ 21,000 մարդ ապահովեցաւ և հիմայ եղեր երկու մարդ կը պաշտպանէք։*

(*) Երանի՛ թէ այս բծախնդրութեան մեկ վտրիկ մասն ալ խուժանապետներն օրինական պատիժի ենթարկել տալու համար ցոյց տարիմ, ինչ որ յայտնի նպատակով զլացած միջնէ վերջը եւ բնդհակառակը աշխատեցած ազատել արիւնարբու ճիւաղները...։ (Ծ. Յ. Թ.)

Իսմայիլ Հապգը.— *Այսչափ մարդ ջարդուած լլլալը Պալկանեան էֆ.-ի երեսակայութեան արդիւնքն է։*

Վարդգես էֆ.— Եավուզ խրտրզ մալ սահապրսրնը «ասպրար» (*ազմուկ*)։

Բանկի Օսմ. էֆ.— *Մինչեւ վերջ տալ այս խնդրոյն և Սահանայի ջարդերուն մասին տարցապնդում չի ներկայացնել։*

Նախագահը յայտնեց թէ՝ ինք ալ համամիտ է բայց լրեն մարկ ընող չիկայ։

Թալեաթ պէյ. (Էնկիւրի).— *Լսաւ թէ՝ պէտք է խնդիրը լուսաբանել։*

Իսմայիլ Հապգը պէյ.— *Պատասխանեց թէ՝ ինք ալ տարցապնդում կ'ուզէ միայն այն պատճառով որ 21,000 հոգի ջարդուած են։*

Մեհմետ Ալի պէյ.— *Միայն ձերբակալման հրաման արուած է և ոչ թէ բանտարկութեան։ Իրաւ է որ Պատերազմական Սահանը բանտարկելու իրաւունք ունի, բայց կառավարութիւնն ալ իրաւունք ունի ձերբակալման առաջարկներ ընելու։ Ես ալ թէև կառավարութեան համակիր չեմ, բայց տարցապնդումն անտեղի կը գտնեմ։*

Հասան Ֆեհմի պէյ.— *Սահանայի ջարդերուն նման դէպքի մը մէջ եթէ երկու մարդոց ձերբակալման համար վարչապետը պարտաւոր, ո՛չ ոք պիտի համարձակի վարչապետի պաշտօն ընդունիլ։*

Իսմայիլ Հապգը.— *Պատասխանեց թէ՝ սկզբունքի խնդիր է, որովհետև այս ընթացքով առանց դատական իշխանութեանց որոշման, ուրիշ ձերբակալութիւններ ալ կրնան կատարուիլ։ Թալեաթ պէյ յայտնեց թէ՝ Սահանայի ջարդերուն մասին առաջ տեղեկութիւն մը չիկայ և թէ*

Պապիկեան Էֆ. կ'ըսէ թէ՝ 21,000 հոգի մեռած են, կ'ըսուի։

Յակոբ Էֆ. Պապիկեան.— Ոռւսաց թէ՝ «կ'ըսուի» չէ, այլ ինք կ'ըսէ։

Թահսիլ պէյ.— Յայտնեց թէ՝ պէտք է բացատրութիւն ուզել կառավարութենէն։

Բահրի պէյ.— Դիտել տուաւ թէ՝ ժողովին կողմէ ղրկուած երեսփոխանները տակաւին չի ներկայացուցին իրենց տեղեկագիրը, ուստի տեղեկագիրին ընթերցումէն յետոյ պէտք է նկատողութեան առնել այս հարցապնդումը. նթէ հարկ է։

Վարդգես Էֆ.— Ջարմանք յայտնեց թէ՝ այսչափ աղմուկ կը յարուցուի, որովհետեւ ձերբակալման հրաման արուած է երկու անձերու համար, որոնք տակաւին ամբաստանուած են թէ՝ Աստանայի Ջարդերուն դրդիչները եղած են։ Այս աղմուկին պատճառը այն է որ այս երկու մարդիկը իսլամ են, ուրիշ պատճառի վերագրել անկարելի է (բողոքներ)։

Նախագահը սպառնալիք ըրաւ Վարդգես Էֆէնդիի նկատմամբ ներքին կանոնագրին տրամադրութիւնները գործադրել։

Վարդգես Էֆ.— Հարցուց թէ՝ ուրիշներու պէս ինք ալ իրաւունք չ'ունի՞ խօսելու։

Նախագահը պատասխանեց թէ իր խօսքերը խիստ են և դմնդակ տպաւորութիւն մը կ'ընեն ընկերներուն վրայ։ Վերջապէս վիճաբանութիւնը փակուեցաւ։

Առաջարկ մը ներկայացուեցաւ, որպէս զի հարցապընդումը յետաձգուի, մինչև որ Աստանա գացող երեսփոխանները իրենց տեղեկագիրը ներկայացնեն։

Այս առաջարկն ստուար մեծամասնութեամբ ընդ-

դունուեցաւ. միայն 30 երեսփոխաններ հակառակ քուէ տուին, ուզելով որ հարցապնդումն անմիջապէս ուղղուի կառավարութեան։

Նախագահը յաւ յայտնեց թէ՝ ժողովը ժամավաճառ կ'ըլլայ պարապ հարցապնդումներու վրայ վիճաբանելով։

(23 Յուլիս 1909)

Էսիրեւի Երեսփոխան Յակոբ Էֆ. Պապիկեանի յանկարծական մահուան առթիւ ցաւ յայտնուեցաւ։

Նախագահը.— Յայտնեց թէ՝ Նուսրէտ Բէյմալ պէյ ներկայացուց իր տեղեկագիրը Աստանայի դէպքերուն մասին և թէ յաջորդ նիստին մէջ պիտի կարդացուի։

Վարդգես Էֆ.— Պահանջեց որ սղագրեալ Յակոբ Էֆ. Պապիկեանի տեղեկագիրն ալ կարդացուի։

Նախագահը.— Հարցուց թէ՝ տեղեկագիրին մէջ յայտնուած կարծիքները ո՞վ պիտի պաշտպանէ։

Վարդգես Էֆ.— Պատասխանեց թէ՝ թող կարդացուի և նթէ դիտողութիւններ տեղի ունենան, այն ատեն կարծեաց փոխանակութիւն կը կատարուի։

Նուսրէտ Բեհմալ պէյ.— Ինք ևս փափաք յայտնեց որ Յակոբ Էֆ. Պապիկեանի տեղեկագիրն ալ կարդացուի, որովհետև անցեալ չաբաթ օր արդէն ներկայացուելիք ամէն կէտերու մասին համաձայնութիւն ունեցած էին։

Ժողովը որոշեց չաբաթ օր կարդալ երկու տեղեկագիրն ալ։

(25 Յուլիս 1909)

Կարդացուեցաւ Թօզմիսի, Նուսրէտ Բէյմալ, Տօքթ. Սրիճ Իսմէթ և Ալի Միւնիճ պէյերու մէկ գիրը,

որով Ռուսոսթոյի ողբագեալ Երեսփոխան Յակոբ էֆ. Պապիկեանի հայրենասիրական ծառայութիւնները թուելէ յետոյ, կը յայտնէին թէ՝ հայրենակից փրկութեան համար ազատասիրաբար աշխատող հանգուցեալն ապրուստի միջոց մը չէ ձգած իր որբերուն և կ'առաջարկէին որ՝ եթէ կառավարական քննութեամբ ևս այս կէտն հաստատուի, հանգուցեալին զաւակներուն յարմար թոշակ մը յատկացուի և 10 տարեկան որդին փոքրիկ Պապիկն ալ Կալաթա-Սէրայի լիսէն ընդունուի:

Առաջարկին ընթերցումէն յետոյ, Երեսփոխաններէն չատերն հաւանութիւն յայտնեցին անոր, և մանաւանդ Ասլամ պէյ ըսաւ թէ ժողովը միաձայնութեամբ կ'ընդունի զայն:

Նաֆի փաշա.— Բողոքեց, ըսելով թէ՝ երեսփոխանք պետական դանձին չահերը պաշտպանելու եկած են և ո՛չ թէ աւելորդ դրամ ծախսելու:

Իսմայիլ Հազգը պէյ (Սիւմիւլճինէ).— Պատասխանեց թէ՝ ասիկայ պատուոյ խնդիր մ'է, և թէ ամենքն ալ դիտեն պետական դանձին չահերը նկատի առնել: Այս կերպով վէճ մը ծագեցաւ Նաֆի փաշայի և Իսմայիլ պէյի միջև, որոնք ծանր բառեր փոխանակեցին:

Հօճա Շիւքրի էֆ.— Բարկացաւ չէչտով մ'ըսաւ թէ՝ Ապտիւլ Համիտի չրջանն անցաւ, ա՛լ անկարելի է ասոր անոր ամսական յատկացնել:

Երբ քիչ մը հանդարտութիւն տիրեց, նախագահը դարձեալ ըսաւ թէ՝ կ'առաջարկուի կառավարութենէն գրել թէ՝ ողբագեալ Պապիկեան էֆ.ի որբերուն ամսական յատկացնէ, եթէ յարմար դատէ:

Նաֆի փաշա.— Նորէն կրկնեց թէ՝ ազգին դրամը անկարելի է այս տեսակ բաներու վատնել:

Իսմայիլ Հազգը պէյ.— Աստուց ըսելով, «լռէ՛»:

Մուսթաֆա պէյ. (Հալէպ).— Բարկութեան թափով մը Իսմայիլ պէյի կողմը վազելով բաւ. «Տիմա բերանդ կը պատռեմ, ի՞նչ իրաւունք ունիս մարդ լռեցնելու և ատանելու, նախագա՞հ ես, ի՞նչ ես:»

Իսմայիլ պէյ.— Չարցուց «դուն ո՞վ ես:»

Մուսթաֆա պէյ.— Դարձեալ պրպտուած պատասխանից ըսելով թէ՝ եղածը խայտառակութիւն է և թէ նախագահը միայն իրաւունք ունի ժողովին կարգապահութիւն հսկելու:

Երեսփոխաններէն չատերը չկրնալին հանդուրժեցնել Մուսթաֆա պէյը, որմէ Սէյիտ պէյ խնդրեց վերջացնել և քիչ մը դադար ևլլել:

Մուսթաֆա պէյ.— Համակերպեցաւ և «խնդրը տեսէք Ձեր ժողովին» ըսելով դադար եղաւ:

Նախագահը.— Ըսաւ թէ՝ ինչպէս արդէն բեւեռած էր, ալ այսուհետև բարբիր չի կարղացնելու սոիպուած է:

(26 Յուլիս 1909)

Նախագահը յայտնեց թէ՝ Աստանայի դէպքին մասին Եուսուֆ Քէմալ պէյի տեղեկագիրը թէև եղեմատոյցի քուէարկութենէն յետոյ պիտի կարդացուի, բայց աւելի յարմար պիտի ըլլայ այժմէն յանձնաժողովի մը քննութեան ենթարկել զայն: Ժողովը հաւանեցաւ և յանձնաժողովին անդամ ընտրուեցան, Մուֆիթ (Էրկեթի), Սէյիտ, Հիւսէյին Ձահիտ, Շէֆիք-էլ-Մուայատ, Եուսուֆ Քէմալ, Արմի Սարիտ, Անդէա Նէսիմի, Նէճիպ Թրակա, ու Մուֆիտ (Իզմիտ) պէյերը, և Գօզմիսի, Բան էֆ Տօրէֆ, Ծարաճի ու Մամարուլօ էֆէնտիները:

Այս նիստեն եսէր կիլիկիոյ ազէտին խնդիրը փակուեցաւ եւ անգամ մ'ալ չի յիշուեցաւ Օսմ. Երեսփ. Ժողովին մէջ...:

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ
ՖՐԱՆՍ. ԵՐԵՍՓ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵԻ

Նախագահ Մ. Հաճէի Պէյտոն.— *Մ. Տքնի քոչէն խօսք ունի ուզելու համար Ազատքին Գործոց Նախարարին, որ ընդունած է զայն։*

Մ. Տքնի Քօճեն.— *Կառավարութեան հարցապնդում չ'եմ ուզեր, այլ պարզապէս քանի մը որոշ հարցումներ պիտի ընեմ. նոյնպէս ճառ մըն ալ չպիտի խօսիմ ժողովիս մէջ, այլ պարզապէս, եթէ ժողովը կը թոյլատրէ, անոր պիտի ծանօթացնեմ քանի մը վաւերաթղթեր։* (Խօսեցէ՛ք, Խօսեցէ՛ք)

Ամբողջ մամուլին նկարագրութիւնները ժողովը պիտի թէ Սերեվլքի մէջ նոր գայթակղութիւններ ծագեցան, նոր ոճիրներ գործուեցան։ Բոլոր գիտցողները, ասանկերուս տարի առաջ, այս լեռէն նմանօրինակ խժդժութիւններ կը ծանուցանէինք։ Անտարակոյս, չէինք կասկածեր թէ քանի մը տարուան ժամանակամիջոցի մը ցետոյ միևնոյն արնաւէրքները պիտի կրկնուէին։ Սակայն ժողովս Ֆրանսական քաղաքակրթութեան թէ նոր չարդեր պատահեցան որոնք տնձեցին 20,000 կեանքեր։ Թոյլատուութիւն կը խնդրեմ որ ժողովին առած տեղեկութիւնից աւելցնեմ նաև ականատես վկաներու հետեւեալ նամակները, պատմութիւնները։

«Իսկենտրուն», 1909 Ապրիլ 24.— *Պատիւ ունիմ ձեզ ծանուցանել թէ Ատանայի նահանգին մէջ յաւէտ եկած Հայոց Չարդերն արձագանգ գտան մեր քաղաքին և անոր չրջակայից մէջ, ուր և խուճապ կը տիրէ տան*

գրէ ի վեր։ Տէօրթ-նալ, Զարք- Մարզուան, եւն. գիւղաքաղաքները, որոնք այստեղէն վեց ժամ հեռու կը գտնուին և 5,000է աւելի Հայ բնակիչներ ունէին, պատերազմած են յոտից ցգլուխ զինուած հարիւրաւոր Զէյթէքցիներու և 15,000է աւելի քուրդ լեռնականներու կողմէ, որոնք կ'ապատան փախչիլ փորձով անխտիրները։ Գայսոի բանակին 460 բանտարկեալները անզէն Իսլամայ կողմէ արձակուեցան և Հայոց գիւղերը կը չրջին ագարակներն աւարի տալով և հրկիզել ու չարդելով բոլոր իրենց հանդիպողները։ Հալէպի ճամբուն վրայ, 37 քիլօմէդր հեռուն Գըրրք-Խան գիւղն աւարի և հրկիզի տրուեցաւ։ արու բնակիչները, թիւով 56, սպանուեցան, կիները լկտուեցան և չարպուեցան և 18 դեռահաս պոյ՛ներ լեռ տարուեցան։ Ի մէջ այլոց, բռլորովին խնդացած կին մը վախնալով որ իր ուժն ամառան տաք թուրքերուն ձեռքը կ'իյնայ, նախամեծար համարեց գետին մէջ խզդել զայն։ Ատիոք քաղաքին մէջ Հայ այրերը՝ թիւով 358, ամբողջովին չարպուեցան։ Միայն կիներ և մանուկներ կը մնան։ Այս առաւօտ, Ապրիլ 24, լսեցաք հետեւեալ մը կը ծանուցանէ թէ Ատիոքի մօտ գիւղաքաղաքը թալանելով հիմնայատակ կործանած են։ Քէնայի մէջ Ֆրանչիսկեաններու վանքը աւարի տալէ յետոյ կրակի տուած են։ Իսկէնտէրունի չրջակայ գիւղերէն Արչայ, Նարկիալիք, Սօուք-Օլուք, Կիւզլլի, եւն. բոլորու ամառնած են և անոնց Հայ բնակչութիւնը սպաննուեցաւ։ Երեք վրանապատ յաձանաւեր, որոց մէկը՝ Ֆրանսական Լա Վէրիթէ, մէկը՝ անգլ. Իրիմեն և միւսը՝ իտալական՝ Ֆերուչիօ, մեր նաւատնպիտսը կը գրանուին։ Տեղական իշխանութիւնք քաղաքին բնակիչնե-

քուն ապահովութիւն խոստացան, բայց պատասխանատուութիւն չեն տանձներ այն պարագային երբ արշաւանք մը տեղի ունենայ, որովհետև քաղաքին պահպանման այժը 225 զինուորներէ միայն բազկացած է։ Մարտանաւերը կ'սպասեն իւրաքանչիւրին իր հատուկտները պաշտպանելու համար, բայց ցամաք զօրք հանելու կամ չրջակայքը ոստիկանութեան պաշտօն կատարելու ո՛ և է հրաման չունին, որովհետև այս վերջին գործը Օսմ. իշխանութեան կը վերաբերի։ Երէկ առաւօտ, Իսկէնտէրունէն 4 քիլօմէտր հեռուն երեք Հայեր խոշտանգուեցան։ Ժողովուրդը՝ խելայեղ, քաղաքին չրջակայքը տուներն ձգելով եւրոպացիներուն բնակած թաղն ապաստանեցաւ։ Կ'բսուի թէ կարմիգեան կրօնաւորաց եկեղեցիին և վանքին մէջ 2,000է աւելի կիներ, տղաքներ և մարդիք կան. արչաւանքի մը վախէն և անարեւութենէն անդամալուծուած բազմութիւն մը լեցուած է նաև Ֆրանչիսկեան կրօնաւորաց վանքը, վաճառատուները, մթերանոցները և խաները. մարտանաւերուն ներկայութիւնն ամենուին չ'ապահովեր Իսկէնտէրունի բնակիչները, որոնք մրջիւնի պէս կուտակուած են վերոգրեալ տեղերը և բնդհատ յաւաչ գալիք թշուառութեան և սովին ենթակայ կը գտնուին. որովհետև անհրաժեշտ ննդեղէններուն գիները չափազանց կը բարձրանան, աչխատութիւն չկայ և ներսերէն ժամանումն ալ դադրած է։» — «Ապրիլ 25.— Ֆրանսական կառավարութիւնն՝ ապաստանողներուն ուտելիք տալու համար արտօնութիւն տուաւ Ֆրանս. հիւպատոսին։ Անգլիական և Իտալական մարտանաւերը հաց, միս և բրինձ պարունակող լեցուն կողովներ ու պարկեր կը ղրկեն։ Այս առաւօտ Անգլիական Տրիւմֆ յածանաւը Սիւէչյան

գնաց Ֆէռասլի և չրջակայից Չարպերէն ոչ մնացողները նաւին մէջ առնելու համար։ Օսմ. 560 կանոնաւոր զօրքով այս առաւօտ հոս ժամանեց Օսմ. չոզնաւ մը։ Այս զօրքերն անմիջապէս ծովախորչին ամենէն հեռաւոր տեղը տարուեցան Տէօրթ Եօլ ղրկուելու և Հայերուն ու Թուրքերուն մէջև բարեկարգութիւն վերահաստատելու համար։ Պէտք է յուսալ որ ամենքն ալ չի պիտի միաբանին, միանգամ ընդ միչտ բնաջինջ ընելու համար հայկական դժբախտ ցեղը։»—26.— Այս առաւօտ Ֆրանս. Ժիւլ Միւլրի մարտանաւը ժամանեց։ Այս տեղ գտնուող մարտանաւերուն ներկայութեան պատճառաւ մեր քաղաքն համեմատաբար հանդարտ է, բայց զօրք չ'բլլար. ամէն մարդ իրեն վերապահակ ապագային մտահոգութիւն ունի և ամենուին ապահով չէ վաղուան համար։ Դեսպաններուն ընթացքը Չեզ պիտի տեղեկացնեմ։»

Անատոլիկ նաև ուրիչ նամակ մը որ Ապրիլ 26ին Մէթրինէն գրուած է. «Իմ կարգադրութենէս վեր է մեր նահանգին վերջին դէպքերը նկարագրել։ Պատմութիւնն ամենասև գոյներով պիտի ներկայէ այդ դէպքերը։ Արդարև, մարդուն միտքը չի կրնար ճչգրիտ կերպով պատկերացնել տեղի ունեցած անհատաւալի վայրենութեան և վայրագութեան դէպքերը։ Ներուն պիտի նայիմ...»— Արեւելեան երեւակայութեան գտած բացատրութիւններն են ասոնք — «... եւ տխրահռչակ Թիմուրլէնկ չի պիտի համարձակէր քաղաքակիրթ աչխարհին աչքին առջև նմանօրինակ խժդժութիւններ գործել։ Սահմանադրութեան հրատարակութենէն ի վեր դրգռութիւն սկսաւ, ամսոյ 1/14ին պայթեցաւ։ Թուրքն ինքզինք ազատ զգալով, կարծեց թէ օտար տարրին վրայ գերակչռութեան իրաւունք ունի։ Եղբայրութեան

և հաւատարութեան իրենց բոլոր պարտաւորութիւններուն հակառակ, ամէնէն սոսկալի և ամէնէն անօրէն արարքները գործեցին։ Տարսոն և Ադանա, երկու քաղաքներն ալ ամէնէն քաղաքակիրթ տեսարանները կը պարզեն։ Ամսոյս 14, Դ. օրէն մինչև 17 Շբ. օրը, երեք օր չարունակ ամենասոսկալի տեսարաններ իրարու յաջորդեցին, ջարդ, աւարառութիւն, հրդեհ, կոյսերու անպատուութիւններ։ Մարդկայնութիւնը կը զարհուրի այս տեսարաններէն։ Ադանայի չրջակայքը (Հաճըն, Տէօրթ-Եօլ, Եւայլն), ինչպէս նաև Տարսոնի չուրջը լեցուն են քրիստոնեայ այր, կին և տղայ դոներու դիակներով. անոնց մնացեալին լուսթիւնը կը մատնանչէ ահաւոր ազէտը։ Տարսոն և Ադանա քաղաքները կրակի տուեցան։ Ջարդուղնեղուն մէջ կան նաև 500 Յոյներ և 2 ամերիկացի միսիոնարներ։ Օտար հաստատութիւնք լեցուն են Հայ վախստականներով։ Իրաց այս վիճակը մինչև Կիրակի իրիկուն չարունակեց, երբ Կ. Պոլսոյ գերման դեսպանատան Լորիյ պահականատը ժամանեց։ Անմէնքն ալ սիրտնեք մը զգացին։ Ամսոյս 19ի Բ. օրն ուրիշ նաւեր հասան. Ֆրանս. Վիքթօ-Հիւկօ, Անգլիական Սուիֆթչըր, և յետոյ Համպուրկ գերման յածանաւը։ Երբ այս յածանաւերը, ժամանեցին թիչ մը հանդարտութիւն հաստատուեցաւ, բայց յանկարծ, երկու, Կիրակի իրիկուն, իբր թէ մեզ պաշտպանելու համար Սելանիկէն եկած 2,000ի չափ զինուորները վրիժոյն կատաղութեամբ հայոց թաղին վրայ յարձակեցան, հրթիռներով և կատրաճով սոսկում սփռեցին։ Նորէն յուզումը չատ մեծ է։ Առաւօտուն բոլոր հիւպատոսները գումարում մ'ունենան և նոյնգրաւիր մ'ուղղեցին Ֆրանս. Վիքթօր-Հիւկօ մարտանաւի հրամանատարին, որպէսզի անթիվ

հեռագրի մէջտեղ նաև դեսպանատուններէն որ արտօնութիւն տրուի բոլոր մարտանաւերուն ցամաք զօրք հանել, որովհետև Մէրսինի մէջ ալ կացութիւնը կը ծանրանայ։ Անդլ. հիւպատոսը ձեռքէն վիրաւորուած Ադանա կը մնայ տակաւին։ Հրէշները՝ խնդճ դժբախտները սպաննելէ առաջ, կը չարչարէին, կը խոչտանգէին ու նեղքինիի կը վերածէին զանոնք։ Ադանայի առջև գետը նետուած բազմաթիւ դիակներ մինչև Մէրսին հասան և ծովուն երեսը ծածկեցին։ Ուրիշներ գաչատուն մէջ ձգուած են և չունենալուն ու ազատներուն կողմէ կը պիչատուին։ Ահա ամփոփումն այն դէպքերուն որոնք տեղի ունեցան քսանչորսրդ գարուն մէջ։ Մտիքելի է որ քաղաքակրթեալ Եւրոպա նկատողութեան առնէ պատմութեան մէջ անօրինակ այս դէպքերն և ըստ այնմ գործէ։»

Տեա՛ք, թերևս պիտի ըսէք թէ այս նամակները հինցած են թէ Ապրիլ 25 թուականը կը կրնան և թէ անկէ ի վեր ամէն բան հանդարտած է։ Անտեսիկ երկու խօսք գաչուած հեռագիր մը, որուն մէջ գրուած է. «Եւրոպական մամուլին առած տեղեկութիւններուն նման մեր տեղեկութիւններն ալ կը հաստատեն Ադանայի և ամբողջ նահանգին անօրէն սպանդին մէջ զօրաց մասնակցութիւնը։ Ապրիլ 25ի երկրորդ չարքը կատարուեցաւ նոյն խոկ այն զօրքերուն կողմէ որոնք անկարգութիւնները զսպելու համար Տէրէճաճէն զրկուած էին։ Վայրագութեան անպատմելի տեսարաններ պարզուեցան։ Սոսկ և թշուառութեան որս եղած ամբողջ կիլիկիա կործանած է։ Եւրոպական Նաւերու ներկայութիւնը Ջարդերուն արգելք չեղաւ։ Կատղածներուն հեղինակները պատժելու համար Եւրո-

պայ վսեմաշխատութիւնն անդրաժեշտ է։ Ամէն տեղ, Կարին, Վան, Մուշ, կառավարութիւնն ու զօրքը հայատեաց և համիտական են։ Այս պայմաններուն մէջ Եւրոպարաններուն կողմէ արուած բոլոր ազդարարութիւն մը միայն կրնայ արգիլել այս զոհարերութիւնները։ Յանուն մարդկութեան կը պաղատինք որ այս եղերական վայրկենին մէջ պէտք եղածն ընէք։ Ամենէն ազդու միջոցը պիտի ըլլայ հայկական նահանգներու կառավարիչներն ու զինուորական պետերը պատասխանատու բռնել։

Անշուշտ կոտորածները նոյնը չէ ինչպէս որ առաներկու տարի առաջ ժողովրդական մէջ ամէն կողմէն կը պայդեղինք կոմս որ Մէօն, և ես, ինչպէս նաև Մ. Ժոաէբ, Մ. Բրէանսէ և Մ. Գլէմանսօ։ Այն առեն աւելի պարզ էր, համրեան գարչելի ոճիրները միայն կը յայտնէինք։ Այն առեն ջարդերը ժողովրդական ըմբոստութեան հետեւանքը չէին, մանաւանդ այն զզուելի հանգամանքն ունէին որ կառավարութեան կողմէ, զանազան հրամայողներուն կամքովը կազմակերպուած էին։ Երբ այն առեն Մ. Գանոթօ զանազատեցաւ և յայտարարեց թէ Սրեւելքի մէջ քրիստոնէից պաշտպան Ֆրանսա կրնար միջամտել պայմանագրութեանց ինչպէս նաև Պերլինի դաշնագրին 62րդ յօդուածին համաձայն. կը յիշէք անոր չափ այն պզտիկ խօսքը զոր Սուլթանն ըսաւ. «Ինչո՞ւ համար կը դանդաղիք, կ'ըսէր Սուլթանը, ձեր հպատակներէն և պաշտպանեալներէն մէկուն քիթն իսկ չէ արիւնած։» Իրաւ է, ջարդերը պարզուած էին միայն Օսմ. հպատակներուն վրայ, այսինքն անոնց վրայ որոնք ո՛չ մեր ազգէն են և ո՛չ մեր դաւանութենէն։ Մէկ քանի բացառութեամբ Ֆրանսայի պաշ-

պանեալներուն խնայած էին։ Բայց այսօր կացութիւնը նոյնը չէ։ Փութամ յիշել որ ամենաբին չեմ ամբաստաներ Օսմ. նոր կառավարութիւնը, որ ամենադժուարին պարագաներու մէջ փորձեց այն երկիրն ապանութեան, մասնութեան և տարաշարութեան ոչխարին փրկել։ (Ծափեր)։ Այս նոր կառավարութեան վրայ պէտք է վստահութիւն ունենալ և յուսալ որ պիտի յաջողի այս գժուարին կացութենէն ազատիլ և բարեկարգութիւնը հաստատել, բայց և այնպէս մեր վրայ ալ կարեւոր պարտականութիւններ կը ծանրանան և այս պարտականութեանց բերմամբ է որ կ'ուզեմ երկու տարցում ուղղել Արտաքին Գործոց Նախարարին։ Առաջին տարցումս է թէ՝ պէտք եղածին պէս որոշած ենք օգնել երիտասարդ-թուրքերու ոչխարին, ո՛չ միայն օգնել անոր այլ և քաջալերել զայն։ Այսուհետ մտադրութիւն և վախ չ'ունենալով թէ այդ նոր կառավարութեան ո՛և է մէկ անդամը կը վիրաւորեմ, ազատօրէն և պարզ կերպով կը խօսիմ, բայց վերջապէս տակաւին ակար այդ կառավարութիւնն ալ վտանգաւոր թելադրութեանց ենթակայ կրնայ ըլլալ. կարելի է որ պատաճառներն աւելի նախոզութեան կ'առնէ կարգ մը ազդեցութիւններ։ Պէտք է գիտնայ թէ քաղաքակիրթ ազգերու աջակցութիւնը պիտի վայելէ, այն պարագային միայն, երբ իրր քաղաքակրթուած կառավարութիւն մը ինքզինքը վարէ և հաստատ մտադրութեամբ յառաջանայ նոր ճամբուն մէջ։ Պէտք է որ այս մասին մեր կողմէն եղած ազդեցութիւններն ու թելադրութիւնները ապարդիւն չի ձգեն։ Այս նկատմամբ մէկ կէտի մը համար միայն ցաւ կը յայտնեմ մեր կառավարութեան. չեմ կարծեր որ Ֆրանսական դիւանագիտութիւնը մինչև հիմա պէտք

եղածին պէս գործած է։ Վատահալի անվնաս թիւններ աւ, որոնք վիս վչացուցին։ Յայտնի է որ մեր գործերուն համար նկատողութեան պէտք է առնենք միայն մեր կարծիքը, բայց վերջապէս Արեւելեան խնդիրներուն մէջ մրցակ չենք մնացած. առաջներու պէս առաջ անգլիական կարծիքն ալ համաձայնած էր մեզ, սկիզբէն ի վեր մեզ կ'աջակցէր։ Ի պատիւ Անգլիոյ ինչպէս նաև Ֆրանսայի, կրնանք ըսել թէ սիրալիր համաձայնութեան առաջին օգակները կազմուեցան և հաստատուեցան ճիշդ այն պարագային երբ Հայաստանի մէջ գործած սոսկալի ոճիրներուն դէմ Արեւելքի մէջ մրահաղոյն գործողութիւն մը կատարուեցաւ։ Անգլիական կարծիքն ինչ կը մտածէ մեր վրայ։ ԿԸ ՏԵՄՆԵՄ ՈՐ ՀԱՅԵՐՈՒՆ ԴԻՄ ՁԱՓԱԶԱՆՑ ՄԵԾ ԹԻՒՈՎ ԴԱՏԵՐ ԿԸ ԲԱՑՈՒԻՆ ԱՏԱՆԱՅԻ ՄԷՋ. ԿՈՒԶԵՆ ՁՄԵԶ ՀԱՄՈԶԵԼ ԹԷ ՇԱՐԺՈՒՄԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՆ ԱՆՈՒՐ ԷԻՆ։ ԱՅԻԿԱ ԲԱՑԱՐՁԱԿԱՊԻՍ ՀԱԿԱՌԱԿԱԿ Է ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ։ Նախ առևտրական պզտիկ կռիւ մը եղած է որուն նմանները յաճախադէպ են մեծ քաղաքներու մէջ։ Այս կռիւը առիթ տեղլով 20,000 հոգի ջարդելին. ամէն համեմատութիւնէ վեր է սարսափ։ Հայերն ամբաստանելին թէ Թուրքիոյ մէջ տեղի ունեցած խառնաշփոթութիւններէն օգտուելով կ'ուզէին վերջապէս կանգնել իրենց նախկին հարստութիւնը և բամնուել կայսրութեան միացորդ մասին։ Այս ամբաստանութիւնը հաստատելու համար ո՛չ մէկ իրողութիւն, ո՛չ մէկ վաստակ կրնային ցոյց տալ։ Զանոնք ամբաստանելու համար, միայն այս գաղտ, թէ թաւերախտակը ներկայացուցին, որոնք իրենց հնադարեան ցեղին, Հայաստանի նախկին թագաւորութեան յիշատակները կը պահպանէին։ Այս ներկայացումներն Օսմ. կայսրութեան արդի կազմութեան

Կիլիկիոյ ազատիչ մեծագոյն Ֆրանգուլի Կարապետ Ծերոց Ղալաբաճեան

Կիլիկիոյ ազատիչ առաջին զօրավարներէն մէկը Հայոց պատերազմի ժամանակ Ֆրանսայի Ներսէս Ղալաբաճեան

դէմ պատճանութիւն մը համարելու յատկութիւնը սուտ և յիմարական է, ինչպէս որ Ֆրանսայի մէջ, թէատր-Ֆրանսէի մէջ Լուի ԺԴ-ի ժամանակին թատերախաղի մը ներկայացման միջոցին տեսարանին վրայ կը դէմէին. «Պարտասիկի (յեղափոխութեան) թշնամի թատերասրի մը սանրը կ'ապրինք», և այս խօսքը նմանօրինակ ներկայացման մը միջոցին Հանրապետութեան դէմ դատճանութիւն մը նկատել սուտ և յիմարական պիտի ըլլար։ Այս է Հայրենասիրայ ծանրացող ամբաստանութիւնը։ Միւս ամբաստանութիւններն ալ սուտ պէտ են։ Ուրեմն կը փափաքիմ որ ֆրանսական դիւանագիտութիւնը քաղաքակրթութեան և մարդկութեան համապատասխան կերպով աւելի անյողդողդ ըլլայ և աւելի բացորոշ գործէ (Ծափեր)։ Նախարարին ուրիշ հարցում մըն ալ պիտի ընեմ։ Ի՞նչ պիտի ընեն մեր դատերը։ Այնտեղ ղրկեցիք զանոնք, կը չնորհաւորեմ, բայց վերջապէս իրենց ներկայութիւնը բաւական չեզոք ջարդերը զգրգռելու համար։ Եթէ ջարդերը վերսկսին, զէնքերնիս վար պրած պարզ հանդիսատեսնե՞ր պիտի մնանք դարձեալ։ Վայրկեանը ծանրակչիռ է նկատի ունենալու էք թէ ուրիշ ապատամրութիւններ ալ պիտի ծագին։ Ադեատալի վախճաններ կան. օրինակի համար, խոստացած էք քանի մը տարիէն կրնաչն զրաւոր զօրքը վերջնել այնտեղէն, այն ատեն կարելի՞ է յոյսերէն մտածել թէ Յունաստանի այնչափ կապուած կրնաչ չի պիտի պահանջէ իր անկախութիւնը։ Եւ ի՞նչ պիտի ընէք եթէ չարժուձիներ յառաջ գան նաև Փոքր-Ասիոյ յատկական մասին մէջ։ Դարձեալ պարզ դիտողնե՞ր պիտի ըլլաք։ Կարծեմ աւելին պէտք է ընել և կրնաք ընել սուտնց զպչելու ո՛չ ոքի իրաւունքին։ Պերլինի դաշնագրին մէջ յօդուած

մը կայ. 62րդ յօդուածը, զոր կը յատատ թէ ո՛չ մէկ դեսպանախորհուրդ պիտի ջնջէ, եթէ դեսպանախորհուրդ մը գումարուի։ Երբոր կրնակի մէջ պատահին աւելնան կանխատեսած դէպքերը, պատճառներ ունիմ վախնալու թէ նոր ապստամբութիւններ պոռթկան և ոճիրներ յառաջ գան։ Ուրեմն կը փափաքիմ որ այժմէն իսկ չատ բաւական զգուշութեան մը ձեռնարկէք։ Կը կրկնեմ, ո՛վ է որ ձեզ կը վարանեցնէ։ Պերլինի դաշնագրին 62րդ յօդուածն իրաւունքներ կուտայ ձեզ։ Երբ, կ'ըսէ այս յօդուածը, Օսմ. կայսրութեան մէջ բարենորոգումներ կատարել հարկ ըլլայ, եւրոպական ազգութիւնք պիտի կրնան կատարել։ Աւելի հին իրաւունքներ ալ ունինք, այն իրաւունքները որոնք ձեզ վերապահած են հին դաշնագիրներով (քափիթիւլասիօն) և պաշտպան Պետութեան ձեր տիտղոսով։ Ի պահու երբ սասարդ — Թուրքերու կառավարութեան կ'ըսեմ թէ այս անգամ ջարդերը վարչական հրամաններով տեղի չ'ունենան, ինչպէս կ'ըլլային Սալտ-իւլ-Համիտի ատեն։ Ամէն մարդ անխափ ապահովին, առանց նայելու պետութեան տղայութեան։ Այստեղ յարմանք կ'ընծայեմ մեր Ֆրանսացի ժէզուիթ, Ֆրանչիսկեան միսիոնարներուն, որոնք իրենց եկեղեցիներն ու վանքերը բացին հալածեալ Հայ փախստականներուն։ Բայց այս անգամ, առաջին անգամուան պէս Ֆրանսական դրօշը չի կրցաւ փրկել զոհերը. վանքերը, եկեղեցիները բռնաբարութեան և ջարդեր գործուեցան անոնց մէջ։ Պաշտպանելու էք անոնք զոր պաշտպանելու իրաւունքը տուած են ձեզ հին դաշնագիրները։ (Ծափեր)։

Փոխանակ ձգելու որ ձեր զօրքերն ու ձեր սպաները սիրօրէն ներկայ գտնուին այս խժդժութեանց,

զանոնք ցամաք հանելու պէտք չէ վարանիք: Ինծի հաղորդուած վաւերագիրներուն մէջ ուրիշ նամակ մ՚ալ կայ, ձեր թանկագին վայրկեանները չարաչար չի գործածելու համար չի պիտի կարգամ: (Ըսէ՛ք, ըսէ՛ք): Այս նամակը չատ նշանակալից է: Անոր մէջ կը կարդամ թէ ֆրանսական մարտանաւերն նաւազ ու ապաններն այս վշտալից դէպքերու միջոցին, լուսանկարներ կը հանէին, զոր ֆրանսական պատկերազարդ թերթեր նաբէն հրատարակեցին: Անկարող ըլլալով, վիշտով համակուած ներկայ կը գտնուէին այս ոճիրներուն և գեաւրներուն խաբեպատ իրենց նաւերուն չուրջը գետն քչուելով մինչև ծով հասած դիակները կը դիտէին: Թերևս ամէն առիթ աւելի հոն գործելու իրաւունք ունենք, որովհետև Սամսոն քաղաքը Կիլիկիոյ մէջ՝ Փոքր-Ասիա կոչուած մասին ծայրը և Սուրիոյ սահմանին վրայ կը գտնուի: Սուրիա ալ կ՚ակամ խլրտիլ: Այս առտուան լրագիրներն իսկ կը ծանուցանէին թէ համիտեան ոխժմին արբանեակներէն, մանաւակիցներէն մին եղող Իզզէթ փաշա բարեկամներ գտած և քօմիթէներ կազմած է Դամասկոսի և Անտիոքի մէջ, թէ չարժում մը, անկարգութիւններ կը պատրաստէր և թէ, սովորական գործած կերպով, պիտի փորձէր այնպէս կարծեցնել թէ չարժումը չատաչ լերած են քրիստոնեաններն, այսինքն նոյնիսկ անոնք որ զոհուելու միայն պատրաստուած են: Եթէ այս ոճիրները Սուրիոյ և Կիլիկիոյ մէջ գործուին ի՞նչ պիտի ընէք: Նորէն չի պիտի՞ յիշէք ֆրանսական հին միջամտութիւնները:

Միաքերնիդ չի պիտի բերէ՞ք թէ ժամանակաւ Ֆրանսա իր դրօշակը բարձրացուց, թէ իր զաւակներն արիւն թափեցին Սուրիոյ մէջ: Գարձեալ պատրաստ չէ՞ք միջամտութեան, եթէ պէտք ըլլայ: Հիմայ այլաւանդի վրայ չեմ խօսիր այլ, եթէ պէտք է, զօրք ցամաք հանելու համար միայն կը խօսիմ: Անգլ. հիւպատոսն ալ, անգլ. ծովային զօրքերը Մէրսինի մէջ ցամաք չի հանեց, բայց անձամբ Ատանա գնաց, փորձեց Օամ. զօրքերուն ղէմն անցնիլ և ապնուօրէն վերաւորուեցաւ: Ասկէ զատ վատահիլ կարելի՞ է Օամ. զօրքերուն վրայ: Երիտասարդ Թուրքերու կառավարութեան ի պատիւ կ՚ըսեմ որ Կ. Պոլսոյ մէջ չատ չ՚ունի վատահելի զօրք, այն «ազատատար» պինուորներէն, որոնք Սէլանիկէն Պոլիս կանչ: Այսուհանդերձ անոնցմէ 2,000ը Ատանա դրկեց բարեկարգութիւնը վերահաստատելու համար: Գիտե՞ք թէ ինչ պատահեցաւ: Այդ 2,000 «ազատատար»ներն երբ ցամաք ելան, անմիջապէս Քուրդերուն հետ միացան և Յարդին ու աւարառութեան մասնակցեցան: Այս վտանգի օրինակը յիշեցի, ապացուցանելու համար թէ եւրոպական ազգերը ճակատագրային կերպով ստիպուած են միջամտել և քանի որ պիտի միջամտեն, կը փափաքիմ որ առաջին միջամտողները մենք ըլլանք ո՛չ միայն չանուն մարդկութեան, այլ նաև չանուն Ֆրանսայի, Ֆրանսական պատուոյն և չահերուն:

Կը յիշե՞ք քանի մը տարի առաջ մեր մեծ դիանագէտներն և մեծ հայհոյաբերին Մ. Պլեթըլոյի գրած նամակը զոր չատեր ստորագրեցին և մենք ալ Մ. Ժոռէսի հետ ստորագրեցինք. սակայն իմ մասիս կը ցաւիմ որ ստորագրեցի: Ցանուն մարդասիրութեան եղած կոչ մը մանաւանդ պարտականութիւն և հաճոյք է ինծի համար, բայց կը ցաւիմ ստորագրելուս, որովհետև կոչը նախագահ Բօղվէլիի ուղղուած էր, մինչդեռ կը վախնայի որ ֆրանսական կառավարութեան ուղղուէր այն

կոչը։ Նախագահ Բօղվէլթի գրուեցաւ. «Ձեզ համար բարերախտութիւն մ'է որ եւրոպական քաղաքականութեան եւրոպական մեծ ատրուեստներէն պատճառած բոլոր դժուարութիւններէն եւ վարանումներէն վերծ էք։ Միանգամայն ամչնալէն ալ սիրուած եւ յարգուած էք, ուստի ձեզ անկ է առաջին անգամ միջամտել։» Այսօր այս հրաւէրը պիտի գործադրուի։ Երկու ամերիկացի միսիոնարներ Մր. Բոճըրս եւ Մաւրլը Չարդուեցան։ Կը կարծէ՞ք թէ ամերիկեան կառավարութիւնն անպարծ պիտի կենայ եւ իր հպատակներուն պաշտպանութեան չի պիտի ձեռնարկէ։ Պիտի միջամտէ ուրիչներու հետ, եւ կը կրկնեմ, ձեզ կը պատկանի օրինակ հանդիսանալ։ Կրնաք ընել պարզապէս ձեր իրաւունքը գործածելով, առանց պահանջելու այն վատահութիւնը զոր պարտաւոր ենք ընծայել Երիտասարդ Թուրք կառավարութեան եւ օգնելով անոր ակարութեան։ Զրպարտութիւն մը պիտի ըլլար իրր մանակից ամբաստանել զայն, բայց եւ այնպէս ակնարկե՞լ անոր անկարողութիւնը հանդէպ մոլեռանդութեան, զոր չի կրնար զսպել այնչափ քիչ ատեն կառավարելէ ետք։ Այս պայմաններուն ակ, երիտասարդ Թուրք կառավարութիւնը դէչ աչքով չի կրնար նայիլ մեզ, երբ միջամտենք պաշտպանելու համար մեր հպատակները, մեր հայրենակիցներն ու կրօնակիցները եւ անոնք զոր պաշտպանելու պարտականութիւնն ունինք դարաւոր գաղնագիրներու զօրութեամբ։ Երբ այս որոշումը ատենք պէտք է որ գործօն կերպով միջամտենք։ Ինչ որ կը խնդրեմ, մարդասիրութեան ունեցած զարգացման համապատասխան աւելի ազատ, աւելի կոթողի եւ աւելի լաւ կերպով ուղղուած դիւանագիտութիւն մըն է, ինչպէս նաեւ ուղղակի գործողութիւն մը, որ ցամաք ջրբ հանելով սկսի, երբ պէտք էլլայ։

Մ. Ժօռէս.— *Առաջին միջամտութիւնը բաւական է։*

Մ. Տրնի Բօհեն.— *Բաւական չէ Մ. Ժօռէս եւ այս մասին ձեզի համամիտ չեմ ալեւս։*

Մ. Ժօռէս.— *Ես կատարելապէս համամիտ եմ ձեզ. մաղթելու համար որ Միացեալ Գահերէն մին ազդեցիկ կերպով գաչտպանէ Հայերը։ Տարակոյս չունիք. բայց համոզուած եմ որ ցամաք ջրբ հանելով կարելի չէ այս նպատակին հասնիլ, որովհետեւ այն ատեն խլամահերուն կրօնամոլութիւնն ընդհակառակն աւելի պիտի գրգռուի Հայոց դէմ։*

Նախագահ Մ. Հանրի Պոխոն.— *Մ. Ժօռէս խօսք չունիք։*

Մ. Ժօռէս.— *Ձեմ պնդեր*, (խօսեցի՛ր, խօսեցի՛ր)։

Նախագահ.— *Կրնաք պահանջել որ հարցումը հարցապնդումի վերածուի։*

Մ. Ժօռէս.— *Մ. Տրնի Բոչէն երեք անգամ անուանուեաւ։* (խօսեցի՛ր, խօսեցի՛ր)։

Նախագահ.— *Տեարք, նախագահը ստիպուած է յարգել կանոնագիրն եւ անոր արամադրութիւնները խստիւ գործադրել։ Երբ Ժողովը կ'արտօնէ որ քանի մը երեսփոխաններ միանգամայն հարցումի մը միջամտեն, ուրեմն հարցապնդման կը վերածուի գայն։*

Մ. Ժօռէս.— *Կ'զգուշանամ կանոնագրին դէմ վարուելէ, բայց քանի որ առնախօսն երեք անգամ իմ գործերուս յիշեց, իրաւունք ունիմ ձշմարիտ գաղափարս յայտնելու։*

Մ. Տրնի Բօհեն.— *Կ'ափսո՛ս նախագահին որ Մ. Ժօռէսի արտօնութիւն տայ խօսելու եւ Ժողովս ալ հաճի լսել։*

Մ. Ժօռէս.— *Մ. Քոչէն չի տարակուսիր, այն խան-*
գարին վախէն զոր կը տածենք քաղեկամներս և ես . . .

Մ. Ֆռանսուա Տլոճիլլ.— *Եւ ամենքս ալ։*

Մ. Ժօռէս.— *. . . որպէս զի վերջ տրուի Հայաստանի*
պժգալի ջարդերուն որոնք պիտի անպատուեն և կոր-
ծանեցնեն նոր ռէժիմը, ինչպէս արդէն անպատուեցին և
տապալեցին հինը։ Մ. Քոչէնի և մեր միջև միակ տար-
բերութիւնը գործածելի միջոցներուն մասին է։ Ձեմ
կարծեր որ Փոքր Ասիոյ մէջ պինդել միջամտութիւն մը
աղդեցիկ ըլլայ, տասով ընդհակառակը վտանգ կայ որ
Իսլամ մոլեռանդութիւնը վառուի Հայերուն դէմ, զոր
պիտի ամբաստանեն թէ օտարն օգնութեան կանչեցին։
Բայց որչափ որ կը կարծեմ թէ պինդել միջամտութիւն
մը վնասակար պիտի ըլլայ, նոյնչափ ալ համոզուած եմ
թէ կ. Պոլսոյ մէջ աւելի հաստատուն և աւելի բացորոշ
քաղաքականութիւն մը պէտք է և անհրաժեշտ։ Թէ
Ֆրանսայի համար և թէ Թուրքիոյ համար դժբախտու-
թիւն մըն է որ այս տագնապի միջոցին Ֆրանսա իրեն
ներկայացուցիչ ունի այնպիսի մարդիկ, որոնք մեծ չա-
փով մը բռնուած էին Համիտեան ռէժիմին մէջ։ (Ծա-
*փեր ձայրայեղ ձախակողմեն)։ *Հիմա նոր դարապլուխ*
մը կը բացուի և պէտք է որ Ֆրանսայի նոր ներկայա-
ցուցիչները Թուրքիոյ հասկցնեն թէ իր իսկ չահուն, ինչ-
պէս նաև մարդկութեան չահերուն համար, պարտաւոր
է Հայերը պաշտպանել (Ծափեր ձայրայեղ ձախակողմեն)։

Մ. Տրնի Քօհեն.— *Երկու խօսքով պատասխանեմ*
որ իմ գաղափարս չի չափազանցուի։ Թէև Սուրիոյ ար-
շաւանքը յիշեցի, բայց այս միջոցիս նմանօրինակ ար-
շաւանք մ'ընելու չեմ յորդորած Ֆրանսական կառա-
վարութիւնը։ Միայն ըսի որ եթէ նման պարագաներ

ներկայանան, պէտք է պատրաստ ըլլալ կրակ ընելու
անմիջապէս և առանց խնայելու։ Ըսի որ Ատանայի մէջ
20,000 *հոգի ջարդուած միջոցին Մէրսինի նաւահան-*
գիստը մարտանաւեր միայն զրկել պետական պիտի ըլ-
լար, որովհետև Ֆիւրաները կրնային մտածել թէ այն
մարտանաւերուն պաշտօնն է միայն պղտտոնական ցոյց
մը կատարել և թէ ինչ որ ալ պատահի, իրենց զօրու-
թիւնը չի պիտի գործածեն խաղաղութիւնը վերահաս-
տատելու համար։ Եթէ ընդունինք Մ. Ժօռէսի կարծիքը
և միջամտութեան ամէն կարելիութիւն մերժենք, այն
ատեն այս անհատ վտանգաւոր գաղափար մը պիտի
ներշնչենք։ Ինչ, մեր հպատակները, մեր կրօնակից-
ները պաշտպանելու համար եթէ միջամտենք, կարելի
պիտի ըլլա՞յ ուրիշ համար լսել թէ Հայաստանը Օսմ. կա-
ռավարութենէն բաժնելու ձեռնարկի մը մեզ հակառակիլներն
ենք։ Ո՛չ, նմանօրինակ անհեթեթ անուանութիւն մը ար-
տայայտել երբէք կարելի չէ։ Միայն թէ կարելի է որ
ուրիշ տերութեանց մէջ կարգ մը դիւանագործութիւններ
յուզուին։ Թերևս ան է որ վախ կը պատճառէ։ Ըսա
խա, այն նկատումներուն ամենևին չեմ հետևիր, երբ
քայլերէ կերպով մեր առջևը կը պահենք Ֆրանսայի չահն
ու պատուականութիւնը (Ծափեր աջակողմեն)։ *Ապագան*
ի՞նչ դէպքեր ալ վերապահէ մեզ Արևելքի ծալերուն
մէջ, կը վստահինք որ առանց վարանելու մեր զօրու-
թիւնն ու իշխանութիւնը գործածենք բարեկարգութիւնը
վերահաստատելու և բոլոքելու համար Արևելքի մէջ
գործուած ջարդերուն և խայտառակութիւններուն դէմ։
Պէտք է որ այսպէս ըլլայ, նոյն իսկ եթէ մեր միջա-
մտութիւնը նեղութիւն պատճառէ այն դիւանագործնե-
րուն որք մեր չահերուն ներհակ չահեր ունին Օսմ.

կայսրութեան մէջ։ Ամենքն ալ պէտք է գիտնան թէ յարմար առնելին տրամադիր ենք գործելու այնպէս, ինչպէս որ պարտականութիւնն ու գաղնագիրները մեզ կը հրամայեն։ (Ծափեր աջակողմեն եւ կեդրոնեն)։

Մ. Սթեֆեն Բիւօճ— նախարար արտաքին գործոց.— Համակարծիք եմ Մ. Տընի Բօչէնի և համոզուած եմ որ ամբողջ Ժողովն ալ այն կարծիքն ունի թէ կ. Պոլսոյ վերջին դէպքերուն հետեւանօք Փոքր-Ասիոյ մէջ պատահած խռովութիւնները ծանրակչիռ են։ Ինչպէս Մ. Քօչէն ցոյց տուաւ արդէն, այս խռովութիւնք Իսկէնտէրունի ծովախորշին մերձակայ Ատանա քաղաքին մէջ սկսան Ապրիլ 14ին, չուտով տարածուեցան ամբողջ նահանգին մէջ և յաջորդաբար տեղի ունեցան նաև նահանգին ամենակարեւոր տեղերուն մէջ, Տարսոն, Փայաս, Լաթաքիէ, Անթիոք, Մարաչ։ Դժուար է գոնէ բուն թիւը ճշդել, նախարարութեանս առած տեղեկութեանց համաձայն՝ հազարաւորներ, թերեւս քսան հազար անձեր զոհուեցան։ Այս զոհերուն մէջ մեր հպատակակիցներէն ո՛չ ոք կայ, սակայն Ֆրանսական առաջնուածքներն ալ չի յարգուեցան։ Ատանայի Ժէզուիթներու վանքն և Սէն-Ժոզէֆի մայրապետներու հաստատութիւնը քանդուեցան։ Խելայեղ ժողովուրդը ապստամբեցաւ ծովեզերքը, օտար հիւպատոսարանաց և հաստատութեանց մէջ։ Ի՞նչ ըլաւ Ֆրանս. կառավարութիւնը։ Այս դէպքերուն վրայ լուր առաձնուս պէս՝ մեր դրամապատ երկու յածանաւերուն հրաման ըրինք երթալ և կ. Պոլսոյ մեր դեսպանատան տրամադրութեան տակ գտնուիլ։ Վիքտոր-Հիւկօ և Ժիւլ-Միշլէ Իսկէնտէրուն և Մէրսին դրկուեցան։ Քիչ մ'առաջ ըսուեցաւ թէ ամենէն վերջ հասան, մինչդեռ ընդհակառակն ամենէն առաջ հասան, մեկը՝ Ապրիլ 2ին և միւսը՝ 24ին ժամանակ։ Այս առաջին մէջոցներն ամբողջացուցինք ուրիշ մէջոցներով ալ։ Երկու ուրիշ մարտանաւեր, Լավէռիէ և Ժիւլ-Ֆէռի հրաման ստացան Արեւելք երթալու և Ապրիլ 24ին Իսկէնտէրուն ժամանեցին։ Լավէռիէ Օրնոդոյի դեսպանութեանը մնաց և Ժիւլ-Ֆէռի Պէյրութ գնաց, ուր գրգռութիւն կը տիրէր։ Ապրիլ 30ին Պէյրութէն մեկնեցաւ և Սուրիական Տրիպոլիս, Լաթաքիէ և Իսկէնտէրուն գնաց։ Ի՞նչ հրահանգ առինք մեր մարտանաւերուս հրամանատարներուն։ Հրահանգ ստացան որ մեր հիւպատոսներուն հետ համախորհուրդ, պէտք եղած տեղ ապստամբներուն դիմացին ֆրանսացւոց, օտարհպատակներուն, քրիստոնեայ կամ ոչ-քրիստոնեայ բնիկներուն, որոց կեանքը վտանգի մէջ պիտի գտնուէր։ Սակէ զատ տեղական իշխանութեանց տրամադրութեան ներքև պիտի գտնուէին, անոնց հետ համաձայնելով ի հարկին բարեկարգութիւնն ապահովելու համար։ Այս մասին համաձայնութիւն յառաջ պիտի բերէ այն տերութեանց հետ, որոնք նոյնպէս մարտանաւեր ունէին այն կողմերը։ (Շատ լա՛ւ, շատ լա՛ւ, ձայրայեղ ձախակողմեն)։ Որովհետեւ ամէն բանէ առաջ, ինչպէս ըսաւ Մ. Ժօռէս, հարկ էր որ տերութեանց ներկայացուցիչներն և անոնց Արեւելքի մէջ ունեցած ոյժերը միաբան գործակցութիւն մը կատարէին։ Նոյնպէս Մ. Ժօռէսի հետ համակարծիք եմ թէ մեծ կարեւորութիւն ունէր եւս կրնալ նախաձեռնութիւններէ՝ որոնք անհրաժեշտ չէին, ցամաք զօրք հանելէ, որ կրնար գրգռութեան պատճառ մը համարուիլ և որ կրնար նոր խռովութիւններ յառաջ բերել։

Մ. Լեոտար Վալլան.— Անտարակո՛յս։

Մ. Բիւռն. — Երբ մեր ազանները ազեսեանդրուն գանուած տեղերը հասան. անմիջապէս համաձայնեցան մեր հիւպատոսներուն հետ, զանոնք պաշտպանելու և անոնց օգնութիւն բաշխելու մրջոյներուն վրայ: Անմիջապէս 10,000 ֆր. մեր Պոլսոյ դեսպանին տրամադրելի ըրի և այնուհետև եվմսական նախարարին հետ համաձայնութեամբ նոյն գումարին վրայ աւելցուցի նաև 30,000 ֆր.ի վարկ մը: Մասնաւորներ ալ մասնակցեցան կառավարութեանս ջանքերուն: Արեւելքի վարժարանաց ընկերութենէն 7000 ֆր. և Ցերանս. դրամական հաստատութիւններէն ալ 15,000 ֆր. ստացանք: Բոլոր այս գումարները ղրկուեցան մեր դեսպանատան, հիւպատոսարաններուն և մեր մարտանաւերու հրամանատարաց, որպէսզի ամէն միջոցներէ ղրկուած փախստականներն ու դժբախտները ազատին: Միևնոյն ժամանակ հայրենիք վերադարձուցինք Սէն-Ժոզէֆի միաբանութենէն քան և ութ մայրապետներ, որոնց հաստատութիւնն Ատանայի հրդեհին ճարակ եղած էր: Մտածեցի նաև որ օգտակար պիտի ըլլար կոչում ընել կարմիր Խաչի ընկերութեան, որ անխոնջ անձնուիրութեամբ մը վերջերս մեծ ծառայութիւններ մատոյց Մարոքի մէջ և Մէքսիկայի երկրաշարժին հետեւանօք Իտալիոյ մէջ: Կարմիր Խաչի ընկերութիւնը փութայ ընդունիլ կառավարութեանս հրաւէրը: Մինչև հիմա պէտք չեղաւ անոր գործակցութեան դիմում ընել, բայց պիտի թէ իւրաքանչիւր անոր գործակցութիւնը կրնամ վաստիլ: Մ. Տրնի Քօչէնի մէկ քննադատութեան պատասխանելով կ'ըսեմ թէ մեր դեսպանատունն և մեր հիւպատոսները գործօն և հաստատ կերպով, առաջին վայրկեանէն իսկ դիմեցին Օսմ. կառավարութեան և տեղական իշխանութեանց:

Ատանա, Հալէպ, Իսկէնտէրուն, Տէօրթ-Եօլ, Ազպէս զօրք ղրկուեցաւ: Օսմ. կառավարութեան կողմէ ընդունուեցաւ որ Հալէպի մեր հիւպատոսն ընկերակցի զօրավարին որ կ'երթար ազատելու կեանքերնին վտանգի մէջ գտնուած ազէսեանները: Օսմ. Ներքին գործոց նախարարութեան 30,000 Օսմ. ոսկի, այսինքն 75,000 ֆր. քաւէարկեց խռովութեանց զոհերուն բաշխելու համար: Ասկէ զատ, թուրք կառավարութեան վերջին տարիներու պատմութեան մէջ նոր իրողութիւն մըն էր որ հրամայեց Պատերազմական Ատեան մը կազմել, քննելու, դատելու և ի հարկին պատժելու համար տեղական իշխանութիւնները, որոնց մէջ կը գտնուի, կ'ըսեն, Ատանայի կուսակալն ալ, սուլթանին նախկին մէկ քարտուղարը: (Ցաս լա՛ւ, ցաս լա՛ւ): Դժբախտաբար ոճիրները զսպելու և արգիլելու համար ղրկուած զօրքերն ընդհակառակն իրենք ալ անոնց մասնակցեցան: Իրողութիւնը ճիշդ է և տեղի ունեցաւ Ապրիլի 25ին, այսինքն խռովութեանց սկզբնաւորութեան առեն իսկ, ինչ որ կը հետեւի քիչ մը առաջ կարդացուած հեռագիրէն: Բայց այս իրողութիւնն անջատ մնաց, և անկէ ի վեր զօրքերն ընդհակառակն ազդեցիկ կերպով գործակցեցան զսպելու չարագործութիւնները, զորս պատժելու պաշտօնն ունէին: (Ցաս լա՛ւ, ցաս լա՛ւ): Հայերն իրենք ալ այնչափ համոզուած են Օսմ. կառավարութեան աջակցութեան և օգնութեան տզդեցիկ հանգամանքին վրայ որ ինչպէս երէկ Թերթերուն մէջ լուրը կարդացիք, պատգամաւորութիւն մը ղրկելով Սուլթանին ետև, խնդրեցին իրաւէ մը հրատարակել չարգները զսպելու համար: Կայսրը խոստացաւ միջոցներ անօրինել, որպէս զի գաւառներուն մէջ բարեկարգութիւնը

վերահաստատուի, ինչպէս նաև խոստացաւ իրատէ մը հանել որով քրիստոնեայ ազգաստող խլամները կախել պիտի հրամայէր։ Յետոյ պատգամաւորութիւնը գնաց իր յիշատակագրին պատճէնները ներկայել վարչապետին, Երեսփոխանական նախագահին և Շէվքէթ փաշայի։ Զեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ համար Մ. Տըլնի Բօչէն խնդրոյ առարկայ բրաւ Յորանսկան դիւանագիտութեան հաստատակամութիւնը, որ կը վստահեցնէ ձեզ թէ այս խնդրոյն մէջ վայրկեան մը իսկ չի դադրեցաւ։ Այս խնդիրն յաջողացնելով, Մ. Տըլնի Բօչէն ինձի կը հարցնէ թէ որո՞շած ենք մեր պաշտպանութեան իրաւունքը գործադրել։ Անշուշտ պիտի գործադրենք և պայս առանց դժուարութեան կրնայ կրկին յայտարարել։ Մեր պաշտպանութիւնն հաստատուած է թէ՛ առանդութեան և թէ իրաւունքի վրայ, թէ Պերլինի դաշնադիրներու (Բարիւդիւլասիօն), 1802ի Բարիզի դաշնադիրին և թէ 1878ի դաշնագիրին ու 1901ի Փրանքեւ-Թուրք համաձայնութեան վրայ։ Պարտաւոր ենք պահպանել Յորանս. հարիւրաւոր հաստատութիւններ, ապահովել Սրեւելքի մէջ գտնուող մեր զրամատան գերակշռութիւնը, երաշխաւորել մեր առանձնաշնորհեալ դիրքը, մեր մարդասիրական և քաղաքական չահերը։ Կը վստահեցնեմ ձեզ թէ մեր այս պարտականութեան մէջ կրթէք չի պիտի թերանանք։ (Շատ լա՛ւ, շատ լա՛ւ)։ Ձիշդը խօսելով, այլևս կրօնական պաշտպանութեան իրաւունք մըն է որ կը գործադրենք, հիմա կրօնական գաղափարը, կաթոլիկութեան գաղափարն ըսել կ՛ուզեմ։ Թուրքիա կը գտնուի այն պատմական և սովմնային վիճակին մէջ, որուն չորրը ձկեցան, ծաղկեցան, վարժարաններ և հիւանդանոցներ, որոնք պատիւ կը բերեն

Յորանսայի և որոնցմէ կ՛օգտուի ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը։ (Ծափեր)։ Հիմա պարտականութիւնն ունինք պաշտպանելու մեր պարգացման այս գարաւոր արդիւնքները։ (Շատ լա՛ւ, շատ լա՛ւ)։ Ինչպէս արդէն ըմբռնեցիք, չենք կրնար առանց նկատողութեան ձգել մեր այս պարտականութիւնը գործադրութեան մէջ, նաև այն հիմնական փոփոխութիւնը որ յառաջ եկաւ Թուրքիոյ մէջ։ Ինչպէս իրաւամբ ըսիք, այլևս չենք գըտնուիր այնպիսի կառավարութեան մը հանդէպ, որ յամառօրէն իր աչքերը կը փակէր Եւրոպայի քաղաքակրթող չարժուձին դէմ, զայրակի ջարդերու կը մատնակից, եթէ երբէք անոնց նախաձեռնարկը չէր (Ծափեր)։ Հայերը ջնջելով կը փորձէր Հայկական խնդիրը լուծել։ Հիմա կը գտնուինք սահմանադրական կառավարութեան մը հանդէպ որ նոր կը հիմնուի, ժողովուրդի մը հանդէպ որ կը զարթնուի, ազգի մը հանդէպ որ դէպի ազատութիւն կը դիմէ։ Պատչառ է որ վստահութիւն ունենանք Երիտասարդ Թուրքիոյ վրայ։ Ո՛չ միայն պէտք չէ որ զայն իր թափչքին մէջ նեղենք, այլ նաև պարտաւոր ենք ջանալ որ իր յեղաշրջումը քաջալերենք և դիւրացնենք, և չի թերանանք այս մասին (Ծափեր)։ Այս գաղափարէն պիտի ներշնչուի միշտ մեր քաղաքականութիւնը, որ պարտաւոր է չրջանայուց գտնուիլ դաշնադիրներուն և սահմանութեանց իրեն չնորհած իրաւունքները գործադրելու մասին։ Երիտասարդ-Թուրք կառավարութիւնն ալ իր կողմէն պարտաւոր է համոզուիլ թէ իր չանը կը պահանջէ և պարտականութիւն ունի իր գործունէութեամբը, իր անկեղծութեամբն և ի հարկին զըսպողական միջոցներու մէջ իր կորովիութեամբը մեր քաղաքակրթութեան գործադրութիւնը դիւրացնել և ար-

դիլել որ անդամ մ՚ալ չի պատահին այն արիւնալի խառնվռիւնները, որոնք թէ մեր և թէ իր ոչխին հանդէպ, իրաւունքի և քաղաքակրթութեան համար ամօթ են (Ծափեր)։ Ձենք տարակուսիր թէ այս մասին իր պարտականութիւնը պիտի կատարէ, իրեն համար լաւագոյն միջոցը պիտի ըլլայ հաւկնալ և ընդունել այն վրտահութիւնը, այն բարեկամութիւնը զոր իրեն կը ցոյցնենք և վստահ ենք թէ միշտ պիտի ցոյցնենք (Բուռն ծափեր)։

Մ. Տրեի Բօհեն.— Նախարարին բացատրութեանց համար չնորհակալութիւնս կը յայտնեմ։

Նախագահ.— Ինդիրը վախուեցաւ։

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԸ
ԱՆԳԼԻՈՅ ԵՐԵՍ. ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌՋԵՒ

Անգլիոյ խորհրդարանի անդամ Մր. Լինչ Արտաքին գործոց Նախարարին հարցուց թէ՝ Ատանայի դէպքին մէջ ո՞րքան մարդ ջարդուեցաւ, անոնցմէ ո՞րչափ հայ և ո՞րչափ թուրք են, կառավարութիւնը այս խնդրին նկատմամբ իր հիւպատոսներէն ստացած տեղեկագիրները երբ. ժողովին պիտի հաղորդէ թէ ոչ։

Արտաքին գործոց Նախարարը պատասխանեց որ ջարդուողներու մասին ներկայիս հաշիւ միայն կրնայ ըլլալ։ Մէբաինի Անգլիական դեր հիւպատոսին Նպրիլ 21 թուակիր տեղեկագրին մէջ ըսուած է թէ՝ 20,000 հոգի ջարդուած են, որոնցմէ 600ը Իսլամ են։ Շրջականերն ալ առնելով ընդամէնը 20-25,000 հոգի ջարդուած ըլլալու

Կիլիկիոյ եւ Սուրիոյ աղետեալ հայութեան համար Եգիպտահայ գաղութէն հաւաքուած գումարներն ի ձեռս Ամերիկեան հիւպատոսին Ատանա հասնելու պատրաստութեան մէջ։

են։ Առայժմ չ'ևմ կրնար բանլ թէ գեր-հիւպատոսին առղեկագիրները Թուրքիոյ գործերուն նկատմամբ հրատարակուելիք կապոյտ տետրակին մէջ պիտի աւելցնան թէ ոչ։

Դիքախտաբար երեսփ. ժողովներու բողոքներն ու վիճաբանութիւնները ո՛եւ է արդիւնք չ'ունեցան եւ իրերը մնացին միեւ նոյնպես օրուան կառավարութեան հմահանոյին ենթակայ...։

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ

ԿԻԼԻԿԻՈՅ ԱՂԷՏԻՆ ՄԱՍԻՆ ԱԶԳ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ Ա. ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ, ՀԻՒՊԱՏՈՍՆԵՐՈՒ, ՕՏԱՐ ԹՂԹԱԿՑՆԵՐՈՒ, ՄԻՍԻՕՆԱՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԼԱՏԻՆ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐՆ ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ

«Ներկայ 1909 տարւոյ Ապրիլ 1ին սկսելով, կարճ ժամանակի մը մէջ Ատանա և Հալէպ նահանգներուն, առաջնոյն գրեթէ ամբողջութեամբ, իսկ վերջնոյն քանի մը կարեւոր հայաբնակ և չէն վայրերը աւերակ և գերեզմանի դարձնող ջարդը, իր տեսակին մէջ աննախընթաց և ամենէն սոսկալին եղած է, գործուած այլեւայլ խժդժութիւններով և առաջ եկած բազմատեսակ թշուառութիւններով։»

«Այս պատմական և անօրինակ եղեռնագործութիւնը, կանխապատրաստուած և ըստ այնմ գործադրուած ըլլալը ապացուցուած է յայտնի երեւոյթներով և ամիսներ առաջ սեղի ունեցող կարգ մը իրողութիւններով և դէպքե-

րու չարքերով, որոնց թուումը ընելէ առաջ, հակիրճ տեսութեամբ մը պարզենք իսկամ տարբին ազէտէն առաջ ունեցած հոգեբանական այն վիճակը, որ տրամադիր և պատրաստ դարձուցած է ղինքը և մղած այս անլուր և կործանարար վայրագութեանց։»

«Իսլամներու տգէտ դասակարգին մէջ, իրենց պատկանած ընկերական խաւերուն համաձայն, ոմանց քով յայտնի և բերտ, ոմանց քով ալ նուրբ և ծածուկ, անվերոյ ոգի մը կայ դէպի ոչ-իսլամ տարրը։ Այդ ոգւով չի տանիր անոնց և ոչ մէկ ազատ չարժումը և ոևէ վայելքը, ըլլայ իրենց չարաչար աշխատութեան արդիւնքը։»

«Այս անհաչա ոգիին հետեւանքն է.»

«Ա.— Կրօնական մոլեռանդ դաստիարակութիւն։»

«Բ.— Բազդատմամբ քրիստոնէից, ընկերական ամէն ասպարէզի և պայքարի մէջ անընդունակութիւններ առաջ եկած նախանձին։»

«Գ.—Որպէս տիրող տարր ամէն ինչ իրենց պէտք է վերաբերի ի խորհուրդ համոզումին։»

«Այսպէս իսլամ տարրը, բնականաբար չուզեր որ ոչ-իսլամը իրմէ աւելի յառաջդիմէ և զարգանայ։ Ու այդ տրայան երբ իսլամէն՝ մօտաւորապէս աւելի զարգացած, նիւթապէս աւելի բարեկեցիկ կը դառնայ և կուգայ հաւասարիլ իրեն օրէնքի առջեւ ալ, ինքը այսպէսով կը դադրի ոչ-իսլամին կեանքը, պատիւն ու ինչքը ազատօրէն և առանց պատասխանատուութեան իր քմահաճոյքին ենթարկելէ, արդէն իսկ պատրաստուած կ'ըլլայ տկարացնելու և ջնջելու զայն, կը բաւէ որ ղինքը մղող և պաշտպանող ոյժ մը ըլլայ։»

«Իսլամ տարրին հոգեբանական այս դրութիւնն է որ

չարաչահելով վինքը մղած է սարսռեցուցիչ եղեռնագործութեանց, որոնցմէ մին է Սասնոյ չարաչուք դէպքը։»

«Թէ ի՞նչ էր Հայոց դրութիւնը ազգային առաջ, Սահմանադրութեան հրատարակութենէն ետքը։ Հայը հնուց ի վեր իր վիճակած ազատութիւնն ու Արդարութիւնը, և իր մարդկային անվիճելի իրաւունքները պատճառ կտրելով, այդպիսի չրջանի մը համար բնական եղող զուարթ գինովութիւն մը ունեցած է ու Աւետարաններու և Գաւրանները վրայ երդումով պահպանումը խոստացուած Արդարութիւնը, Հաւասարութիւնը Ազատութիւնը համբոյրներով ուխտուած Եղբայրակցութիւնը ահռելի հաւատալով, գործնական արդիւնքին սպասած և ի տարիին պահանջած է զայն համարձակօրէն։ Եւ յետոյ սկսած է իր նիւթական ու կրթական զարդացմանը համար՝ աւելի ազատ գործել և ձեռնարկներ ընել։

Սակայն Հայոց այս ընթացքը իսկամ սարսին վերը ցոյց տուած հոգեբանական դրութիւնը ա՛լ աւելի դրդած է և չարաչահները յարմարագոյն առիթ մը սպասելով իսլամներու այս վիճակը՝ «հուրրիյէթ կեավրըար իչիւն տիր» — ազատութիւնը Հայոց համար է բսխլով դրդած ու մղած են այս ազէտին գործադրութեանը։»

«Կառավարութիւնը ի՛տես երկու սարսրուս այս վիճակին, հաւասարակշռութիւնը պահելու, ընդհանրութեան մը առաջքը առնելու համար՝ ո՛և է ձեռնարկ չէ ըրած։ Նոյնիսկ Սահմանադրութեան հռչակումէն մէկ երկու ամիս ետքը սկսած են այնպիսի երեւոյթներ առաջ գալ ու դէպքեր պատահիլ, որոնք յստակօրէն ցոյց կուսային թէ ազէտ մը պատրաստուելու վրայ է, ու արիւնի կրակի ժոմորիկ մը մօտալուտ և անխուսափելի կը դառնայ։»

«Պաշտօնական չրջանակներու այս գատապարտելի անտարբերութիւնը քաջալերած է ոճրին դրդիչները, ու ազէտի պատուն կառավարութեան ըսնած դիրքը մեղսակցութեան մը ամբաստանութեան տակ կը ձգէ վինքը։»

«Մինչեռոյն սահն Սասնոյ՝ չարդերու չրջանին՝ ազէտալի հարուածներէ ազատ մնացած հայաբնակ գաւառներէն մին էր և չ'ն հարուսալ։ Շէյն «օճախ» մ'ըն էր, ուր կը դիմէին ուրիչ գաւառներու կարօտ Ազգայիններու ապրուստի համար։ Թէպէտ անցկոյն մէջ Սասնան պարհներու քանի մը փորձեր ու թնդադրութիւններ եղած են, սակայն օրուան սեղական կառավարութիւնը միջոց և առիթ չէր տուած։ Վերջին անգամ պիտուած է, թէ՛ պաշտօնական և թէ՛ անպաշտօն չրջանակներէ, որ մօտաւորապէս Հայր սիրող տարրը պիտի գառնայ մտաւորապէս և անաւասպէս։ Իրիստոնեայ տարրին այս ընթացքին առաջքը կ'առնուէր հարուածով մը, որ եղածը քանդէր, բլլալիքը կասեցնէր, դէպի Սասնա գաղթը դադրեցնէր, արդիլէր անձի ու հարստութեան աճումը և անա այդ հարուածը տրուեցաւ։»

(Ջարդէն առաջ պատահած նախընթաց դէպքերէն կարեւորները գրուած էր Ս. հատորին սկիզբը. հոս կը դնենք մի քանի կարեւորները)։

«Բամազանի մէջ Հօճա մը Միան ու չրջակաները պտրտելով մզկիթներու մէջ կը քարոզէ թէ՝ «մենք կեսվրներու հետ եղբայր չենք կրնար բլալ, անոնց հետ միութիւնը անկարելի է, Շէրիաթը բացարձակապէս կարդիլէ, չենք կրնար մեր ծոցը պահել օձերը, որոնց խայթոց բլալնուն կասկած չկայ։ Մզկիթին մէջ գլուխուղներուն մէկ մասը այս քարոզէն ազդուած, դուրս կ'ելլեն, իրենց հետ կը գառնուին նաև քանի մը քրիստոն-

եաներ ալ որոնք իսլամ բարեկամներու հետ մզկիթ գացեր են։ Այս քարոզին քնական արդիւնքն եղող յուզումը ծայր կուտայ քրիստոնէից մէջ ու անմիջապէս դիմում կ'ըլլայ կառավարութեան որ լսել անգամ չ'ուզեր։»

«— Յաջորդ օրերուն Սիսէն Ստանա մեկնող կառավանին հետ կը գտնուին Հաճընի Առաջնորդ Ներսէս վարդ., Հայ բողոքական քարոզիչը և Հաճնոյ իւղէմանուկէն և քօմիթէի անդամ Գայթանճը գատէ Մօլլան։ Կարաւանը Սիսէն հաղիւ թէ կէս ժամ հեռացած, չորկայ դիւղացի Թուրքերու բազմութիւն մը՝ «ո՞ւր կերթաք կեավուրներ, դեռ կրնաք դուրս ելլել, մենք Սիս կերթանք ջարդելու և թալլելու» ըսելով կարգիլեն կառաւանը, կը ծեծեն ճամբորդները և նախատէն Ներսէս վարդապետը։ Ճամբորդները չեն կրնար չարունակել իրենց ճամբան, և կը վերադառնան Սիս, ուրկէ Ս. կաթողիկոսը հեռագիրով կը դիմէ թէ Պոլիս և թէ նահանգային իշխանութեան, քննութիւն և կարգադրութիւն կը խնդրէ, յայտարարելով որ Կիլիկիոյ ամէն կողմերը ջարդի սարսափը կը տիրէ։»

«Պոլիսէն կը հրամայուի կուսակալ ձէվատ պէյի—որ դեռ 2-3 օր առաջ Ստանա հասած էր—քննութիւն կատարել, յանցաւորները գտնել, պատժել և տեղեկագրել։ Ի պատասխանի կուսակալը կը յայտարարէ թէ կաթողիկոսին ըսածը իրականութիւն չէ ու անհոգ կը մնայ։»

«Ուշադրութեան արժանի է նաև Ստանայի Առաջնորդ Մուշեղ Եպիսկոպոսի կողմէ թրքական թուականով 1324 Յունվար 10 թուակիր՝ կուսակալութեան տրուած թագրիրը որով Տէօրթ-Եօլի մէջ և նահանգին զանազան կողմերը թէ՛ կառավարական պաշտօնէից և թէ իսլամ

երեւելիներու կողմէ տեղի ունեցած զեղծումները իշլաա երկրին և հայերուն, ի գործ դրուած չանատակութիւնները և բռնապետական կարգ մը արարքներ յիշուած, և ամէն կողմ ջարդի և թալանի ղրոյցներ մէջտեղ նետուած ըլլալը յայտնելով քննութիւն և կարգադրութիւն կը խնդրէր։ Կուսակալ ձէվատ պէյ ոչ միայն նկատի չէ առած այս կարևոր դիմումը, այլ ընդհակառակը Ներքին Գործոց նախարարութեան գրած է թէ Տ. Մուշեղ Եպիսկոպոսը պէտք է հեռացուի Ստանայէն։ Ստանայի առաջնորդարանէն այդ թագրիրին օրինակները ժամանակին ղրկուած են Պատրիարքարանի, Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանին, Ծերակոյտի և Երեսփոխանական Ժողովոյ նախագահներուն, Եպարգոսին և Սրդարութեան ու Ներքին Գործոց նախարարութեանց։»

«Ստանայի Տեվիրճիլիէ կամ Բէչէնիլիէ ըսուած տեղը Մէսրէսէն և եաղ ճամին իրենց կեդրոն ընտրած է. «Իթթիհատ Մուհամմեդիյէ» անունին տակ ժողովներ կ'ըլլան, և քրիստոնէից դէմ ճառեր կը խօսուին։ Ոստիկանութիւնը հակողութեան ներքև կ'առնէ այդ կողմերը, միևնոյն ժամանակ կը տեղեկագրէ կուսակալութեան, որ նոր ոեւէ մէջտեղ ձեռք չառնեն և անտարբերութեամբ կը լսէ և հակողութիւնն ալ կը վերցնէ։»

«Մարտ 27 ի Ուրբաթ օրը, Ստանայի Սալճըլար ըսուած տեղը, Իթիհատի խմբագրատան մօտ, Ինանճիքըի և ընկերք մեծ մրմինդ մը կը գումարեն, խմբագիրները և կառավարական պաշտօնեաներէն ոմանք իսլամները քրիստոնէից դէմ ջղագոչ ճառեր կը խօսին, և խմբագրութեան ու մրմինդը կազմողներուն միջև որոշումներ կը տրուին, ու կառավարութիւնը միայն հանդիսատես կ'ըլլայ։»

«Մարտ 31 ի պիչերաւան ժամը 3ին, ապառնալիք խուժան մը հօձանեաւ առաջնորդութեամբ կը դիմէ կառավարական պաշտօնատունը ուրիկ խորտուբտ կը արուի իրենց, որպէս զի ուզուրնին երթան: Ամբոխը հետզհետէ կ'առատանայ և հարցքուներ կ'լլլան Իթիսալի խմբագրատան մէջ, Տէմիրճիէրի Մէտրէսէն Եաղ-Ճամի և Հօձա-Վէզիր, Եաւրատան, Սալճըլար թաղերը: «Փասիւանիմ չօղ հաւա» պօռացող ձայներ կը լսուին, ցոյցեր կ'լլլան, և նոյն դիչերն է որ՝ Սաալթանէի մօտերը կը ապտնուի Կնատրայի առաղձապարծ Լուիճիի անուն երեսնամեայ հայ երիտասարդ մը: Այս ամենուն հանդէպ կառավարութիւնը կը չարունակէ իր անտարբերութիւնը:

— Դէպքէն քիչ առաջ, Թօսպաղը Մանալէհան Հայ երիտասարդի մը կողմէ երկու ծանօթ թուրք սրիկաներ վիրաւորուած են և ապտնոզը փախած է: Այս պարագան ամանոյ կողմէ կը նկատուի որպէս զի չարժուելիք ջարդին, մինչդեռ այս ազէտին ամիսներ առաջ կազմակերպուած բլլալը կը տեսնուի: Իսկ այս դէպքը տեղի ունեցած է հետեւեալ պարագաներուն մէջ.—Իսոիլըր կը վերաբերի պատուոյ բռնաբարութիւն մը: Հայ երիտասարդը օրեր առաջ պրատրպակս կը բողոքէ կառավարութեան և կը խնդրէ իր և իրենեներուն անձին և պատուոյն պաչպանութիւնը սրիկաներու խուժդուժ մը յարձակումին դէմ: Կառավարութիւնը կը ձերբակալէ այս սրիկաները, սակայն օրինական և զոզոզական պատիժի մը ենթարկելու փոխարէն, կը հազորդէ անոնց թէ բողոք տեղի ունեցած է ձեզի դէմ, և զանոնք ազատ կը ձգէ: Այս պարագան ա՛լ աւելի կը քաջալերէ թուրք սրիկաները, որոնք կը կրկնեն իրենց չանատակութիւնները.

վերաբերեալ լուր կը սրուի կառավարութեան, որ ներողութիւն չատներ: Վերջ ի վերջոյ այս առանձնակը զինքը կը յարձակին հայ երիտասարդին վրայ, որ զինքը կը պատսպարանէ ինքզինքը փրկելու համար, և կը յաջողի փախչիլ:» (Ատանայի ջարդերուն նկարագրութիւնը կարդալ Ա. հատորին մէջ:

«ԿԱՐԵՒՈՐ ԿԷՏԵՐ 1.—Իսոամ և Քրիստոնեայ վաճառատուններու իրարմէ զանազանելու համար ամէն խանութի վրայ «իսոամ տիւքեանը տըր» պրատած էր, որ մինչև պատերազմին Ատանա հատած ատաններ իսկ կը մնային այդ նչաններով:»

«2.— Ազէտին սկիզբէն ամբողջ աւերածութեան միջոցին տասնոյ բոյսուտութեան բոլոր խանութները և կառավարութեան պաչտօնէութեան ամէն գրասկրզի պաչտօնեայք պլոխներն ձիրմակ փոխիոց կապած էին:»

«3.— Դէպքին եւրոպական միջոցին Հօձանեարէն և իսոամ երեւելիներէն չատերը չարունակ կառավարչին մօտ խորհրդակցութեան մէջ գտնուած են:»

«4.— Ջարդի միջոցին «փասիւանիմ չօղ հաւա, «հաւասրն իսրիստաս, ա՛լ ասլան ինւերիյեր, ա՛լ կեավուր, վուռավար» պռատով յարձակած և ապտնուիներ սպաննած են:»

«Սպտնութիւնք և խոտանք Ապրիլ 1 Զատիկ ժամը 4 ին սկսելով տեւած են մինչև Ապրիլ 3 ի ըրեքի ժամը 6, այսինքն 50 ժամ անդադար:»

«Առաչին օրը տասնոյ տեղի խորտուբտ, բոլոր Քրիստոնեաները զարկած էին, իսկ երկրորդ օրը խոտան հրամանի մը արդիւնք է Յատնոյ գալէն, և իրաքանչիւր Յոյնի տան վրայ իրրև նչան պարզուած է դրօչակ մը: Սակայն այս հրամանը մինչև նահանգին ամէն կողմը հաս-

նիլը բաւական մեծ յոյս գոներ կաձ, զոր պիտի յոյց տանք իր կարգին։»

«Բրիտանիոյ աշխատաւորական ազատասիրած են օտար հասարակութիւններու, եկեղեցիներու, դպրոցներու և հասարակաչէն և ազատասիրութեան յարմար տուներու մէջ։ Առաջին օրը միմիայն փողոցի մէջ գանուող քրիստոնեայք ազատուած են, և երկրորդ օրն է որ ժողովուրդին ազատասիրած անդերը յարձակում գործած է։ Որովհետև հետևեալ պարագաները վերին աստիճանի հայցուցած է խուժանին դրգռութիւնն ու բարկութիւնը։ Նախորդ օրը փողոցներու մէջ ազատուած Հայերուն գլուխը ճերմակներ փաթթուած և երբեմն խաչեր ունենալ, նոր յոյց արուած են խուժանին։ Այդ միջոցին ծայր առած է նաև հրդեհը։ Ուշագրաւ է սա պարագան, որ պատմուած է մեզ վստահելի և ծանօթ անձերու կողմէ, թէ վերնաւորական պաշտօնատան մէջ Առաջնորդ յատակագծին վրայ մանուածոյ նշաններով որոշուած թաղերն են՝ ուր հասարակ հրդեհուածները։»

«Հրդեհին ծաւալած վայրերուն մէջ գանուող ժողովուրդը կ'սկսի փախչիլ հոս ու հոն, որոնց վրայ մինաթլիներն, ժամապետի աշտարակէն և բարձր դիրք ունեցող մեքենայի Սեճայի ի պատուհաններէն անզադար գնդակ կը պարպուի։ Հայերը տեսնելով որ կառավարութեան կողմէ զիրենք պաշտպանելու ոևէ քայլ չ'առնուիր և պետութիւնն ալ ընդհանրապէս խուժանին հետ կը գործակցի, յուսահատ ինքնապաշտպանութեան բնական և օրինական միջոցին կը դիմեն։ Երկրորդ օրը զօրաւոր թաղով մը կը չարունակուին ջարդն ու թալանը և Հայերը գերմարդկային ճիգով մը կը ջանան պաշտպանել իրենց թաղերն ու ապաստանարանները, և հոս է որ բա-

ւական արիւնահեղ ընդհարումներ տեղի կունենան։ Զօրքերն ալ խուժանին կը միզակցի և անոր պաշտպան կ'ըլլայ։»

«Ինդիայի Մէլբոռնի հիւպատոսը՝ Տաքթ. Մ. Տաթթի Ռուսլի, որ նախորդ երեկոյ Առաջնորդ հասած էր, իրեն տեսուղ ունենալով թուրք սպաներ և պետուրներ ամբողջ քաղաքը կը պարսի և կը յորդորէ որ խռամնիները՝ յարձակումը դադրեցնեն և Հայերն ալ կը վստահեցնէ թէ այլեւս վտանգ տեղի և ինքնապաշտպանութեան չարունակութեան տարկ չկայ։ Թէպէտ քանի մը ժամ տրացանաձգութիւնը կը դադրի, սակայն կողմնակի փողոցներու մէջ լուսցան կը չարունակուին թալանը և երբեմն ալ սպանութիւնք։ Անկիւններէն որպէս պահակ կեցած պետուրները փողոցներու մէջ գործող խուժանին իսկ կուտան հիւպատոսին ժամանումը և խուժանը կը պահպանի, հիւպատոսէն չի նշմարուելու համար։ Հիւպատոսին հետևանքէն ետք խուժանը իր գործը կը չարունակէ։ Այս չջլագայութեան ժամանակ է որ գնդակէ մը կը վիրաւորուի հիւպատոսը և դարմանուելու համար կը քաշուի իր թարգմանին տունը։ Այնուհետև տրացանաձգութիւնները և յարձակումները կը վերսկսին աւելի ուժգին։ Հիւպատոսին վիրաւորութիւնը թէպէտ Հայերուն վերագրուած է, սակայն հաստատուած չէ, բան մը որ Հայոց կողմէ ալ պիտանդ գիտակցաբար եղած չէր կրնար ըլլալ։»

«Հայերուն յուսահատութիւնը երրորդ օրը ծայր աստիճանի հասած, կը գիմեն իրենց թաղը բնակող Թէքելի գաւազ Հաճի Օսման պէյի, որուն հանդէպ միշտ յարգանք վարուած էին, և կը խնդրեն որպէսզի երթայ և հրաւիրէ ու յորդորէ խռամնիները դադրեցնելու համար

իրենց յարձակումները, յայտարարելով թէ Հայերուն ըրածը ինքնապաշտպանութիւն է։ Օսման պէյ սիրով կընդունի առաջարկը, և Գէլոզ Ֆիլբրի էֆէնտիի ընկերակցութեամբ կերթայ և կը յաջողի խռովիները հանդարտեցնել, որուն վրայ ամէն ինչ կը խաղաղի նոյն օրը։ Բազաբերն ամէն կողմը, իրաքանչիւր 50 քայլափոխի պինուարական պահակներ կը դրուին, և խիստ հսկողութիւն կ'ըլլայ, և այս հանդարտութիւնը կը չարունակուի մինչև Ապրիլ 12։ Ապրիլ 12 ի գիշերը ալեվի չափաւ ուշ նեննար հասնողար, նէթ Իւսան Ֆիլբրի իր խիտալ թիւրքմէն չ'սիրեր վերոյիշեալ բրիտանիայի դէմ պրպտիչ յօդուածներուն տպագրութիւնը։ Իւսան Ֆիլբրի Հայերը պետութեան և խռովութեան մէջտեղի և անջատողական ցոյց ոտքով, գրած է նաև «Լրմեցնիլեր եվին օլսունլար ի պու պիր միւթարեֆի մուվազգաթտըր...», Իւսանի այս արարքը զօրեղ ապացոյցներէն մին է իր յանցագործութեանը և կրկրտը մեծ և փճացուցիչ ազանդին ծագներէն ալ մին ըլլալուն։»

«Այս չարդին զոհուած է Մանտատ Ֆաքիզ պէյ անուն քաջը երիտասարդ մը, անգամ Աէրար կառավարութեան և Թղթակից Օսմանցիը Թերթին, հետեւեալ պարագաներով։ Շրջակայ վայրերէն Սասունի վրայ խուժող զինուցայի խռովիներուն մէջ մտնելով «մի՛ ընէք, մեղք է, ասանք մեր հայրենակիցներն են, ձեր այս ընթացքը հայրենիքը կը վտանգէ» ըսելով արդիւնք ուզած է զանոնք. սակայն խնդիրը ապահոված են և այդ ապահովութեան հանդիսաւոր երդած են խիտալ ի խմբագիրները։ Իւսան Ֆիլբրի այս ապահովութեան մասին խօսելով իր Թերթին մէջ ըսած է թէ՝ «Պոլիսէն նոր եկած և խռովոյ հետ ալ չաս յարաբերութիւն ըրած չըլլալուն համար հայ կարծուելով ապահոված է»։

«Ապրիլ 4 ին կառավարութեան կողմէ կը պահանջուի որ Հայերը իրենց զէնքերը յանձնեն։ Անդրիանի Հիւպատոսին յանձնարարութեան համաձայն ժողովուրդը որոշ հրացաններէ, զանազան բեվոլվէրներէ և անոնց քանակութեամբ կրակներէ բազկացած զէնքերը կը յանձնէ։ Սակայն այս չափով չի գոհանար կառավարութիւնը, այլ կը պահանջէ որ Մամզէրը և Մարթին հրացաններ ալ յանձնուին, որոնցմէ սակայն երբէք ոչնչացած չկին Հայերը։ Բայց կառավարութիւնը միշտ կսկածոտ, կրկին զէպքերէն առաջ, մինչև երկու ամիս վերջ, ակնկռկիելնելէն ախտած աւետիսը, նոյն իսկ պետիմանատուններուն խուզարկած, ա՛յ Մարթին ու Մամզէր և ոչ ալ տիճամիր և ասմր գտած է։»

«Հայոց զէնքերը առնուած պահուն, հիւպատոսները կառավարիչն կառավարութեան որպէսզի խռովիներուն զէնքերն ալ հաւաքուին։ Կը պատասխանուի իրենց մէկ խռովիներէն զէնք ունեցողներուն ցանկը կառավարութեան մօտ կը գտնուի և չի հաւաքուիր։ Միեւնոյն ժամանակ կառավարութիւնը կը պահանջէ որպէսզի Հայ հետեւիները յատուկ մուրհակով մը խոստանան և երաշխաւորին թէ Հայ ազգը ոչ է խռովութեան անգի պիտի չի ազ, հակառակ պարագային իրենք պատասխանատու պիտի ճանչցուին։ Հայերն ալ փոխադարձաբար կը պահանջեն որ խռովիներն ալ նոյն խոստումով երաշխաւորագիր մը ստորագրեն։ Հայոց այս պահանջին Հիւպատոսական թարգմաններն ալ օգնական։ Ասոր վրայ կառավարն ու հրամանատար Բէյմլի փաշա բռնական վարանումի հաքն, չ'ն պու կիպի պիր fեպրps ալմադա լիւգիւմ եօզ կրանն ու խնդիրը կը փակեն։»

«Երկրորդ զէպքն քանի մը օր առաջ, բրիտանիայ

թաղը բնակող Յաթիկ էֆ. և Պօշնագ-զատէ Ապտուլ-
բահման, իրենց առնը թողլով կը փախչըտնին իսլամոյ
թաղը, ինչպէս նաև Հայկական թաղերու մէջ բնակող
իսլամներն ալ: Ապրիլ 12 ի երեկոյեան դէմ «վաստիւա-
հիմ չօգ եաշա» ազազակները կը լսուին և տրացանաձգ-
ութիւն մը կ'ակսի: Բրիտանիայ ժողովուրդը ապրա-
վառար պատճառը կը հարցնէ, կ'բանն մէ՝ «գօմիչ մը
կատղելով փախած է, անոգ եղէք»: Սակայն կացութիւ-
նը հետզհետէ կը ծանրանայ, և կ'սկսին նկատուիլն,
վարժարաններէն գաբա թաթուիլ 1080 հոգւոյ չափ,
որոնց վրայ անձրեւի նման Մալթէի և Մարթինի գըն-
դակներ կը թափուին: Առնուազն 50 հոգի հազիւ կրնան ապա-
սիլ և անոնց մէ ապաստանիլ: Միևնոյն ժամանակ հրդեհը
նորէն կ'սկսի բազմաթիւ տեղերէ: Այս անգամ հրդեհն
առաջ 10-15 վայրկեան անընդհատ տրացանաձգութիւն
տեղի կունենայ կէսի մը վրայ, որպէսզի հոն ապաստա-
նածները գաբա կրկին, և մարդ չմնայ, տրացանաձգու-
թիւն տեղի կունենայ վերահաս ու կեանք կը պահպի քա-
նի մը հոգի կը մօտենան, բէմթոլով կը բանկինեն այդ
տեղը, կրակը հազիւ թէ սկսած մինչև ծուխին և մա-
րելու անկարելիութիւնն հանիլը նորէն տրացանաձգու-
թիւն կ'ըլլայ, որպէսզի ոչ ոք մօտենայ մարելու կամ
ապահովելը արգիլելու համար: Ծիշդ այդ դրութեամբ
հրդեհած են քրիստոնէից թաղերը: Հրդեհը որ չափ մը
կէսերէ մեկէն սկսած է, արագօրէն կը տարածուի և
հետզհետէ կ'ապահայ, քրիստոնէից ապահովարանները
լայ ու կամ կ'սկսին և օդնութիւն կը պահան. ծնողք,
զաւակ, եղբայր, այր, կին ալ իրար կը ձգեն և կը թա-
փին գաբա: Այս տեղ է որ տեսարանը իր ամենէն սար-
սափելի և անտրկու երեսոյթը կ'առնէ: Ժողովուրդը եր-

կու կրակի մէջ, նահանջն հրդեհը, դիմացէն գնդակը,
իրեն ապահովարան կը մնայ: Խուժանը իր դիրքին
մէջէն է կատարեալ կանոնաւորութեամբ, մեկ կողմէն կը
հրդեհէ, միւս կողմէ թալանն ու ջարդը կը չարունակէ:
Ցաւալի է խոստովանիլ թէ այս խուժանը իր սև գործին
գործակից և պաշտպան գինուորը ունեցած է, ըլլայ
նախորդ գինուորը, ըլլայ նորը:»

«Հրդեհը կարճ ժամանակի մէջ աւերակի վերածած է
քրիստոնէական, մանաւանդ Հայոց թաղը: Անգլիական
Հիւպատոսը՝ և Յիսուսեանք՝ անոնցով այս չուսաստա-
տական վիճակը, կը հանգին և իրենց պաշտպանութեան
տակ, այրերնին գրեթէ անխտիր ասիկլի գործած ժողո-
վուրդը կը փոխադրեն Թրիփանիի և Փերմանոսներու գոր-
ծարանը, և կատարեալ պաշտօնատան դէմի թա-
զաւորական պարէկը: Նախորդ դէպքին վերաբերեալ
նորը պատահած էին Մուչղեան Ապդ. Վարժարա-
նին և Յ. Շատրիկեանի տան մէջ, առնոց թիւը 1-200
էն պակաս չէր: Առնուազն 40 հոգի փոխադրուած են կա-
ռավարական հիւանդանոցը և հիւանդանոցի վերածուած
Մէքթէպը Սէնայիի: Շատրիկեանի տունը և Մուչղեան
վարժարանը մնացած հիւանդներուն մեկ մասը միայն
կրցած է ազատիլ հրդեհէն, նեղոը պատգամները պրած են
իսկ կառավարական հիւանդանոցն և Մէքթէպը Սէնայիի
փոխադրուած 40 հիւանդները անյայտ են, առնոց մասին
ո և է տեղեկութիւն չկրցինք քաղել, նոյն իսկ իրենց
ամենէն մօտաւորներէն, թէ ինչ եղած էին:»

«Թաղական պարէկը փոխադրուած ժողովուրդը
հոն տեսուչ տեսարանի մը հանդիսատեսը կ'ըլլայ, ի պա-
տիւ Սահմանադրութեան Ջինուորական պաշտօնատան
առջև կանգնուած յաղթական կամարը կայլիններով կը

քանդած մզկիթն խաչ մը կայ», «եւ ասոնք իսլիպատս, գաւիր օղուն ինչերիկեր» ազազակելով, ամբոխը արարողութեան հանդիսասեաս կղզին Բազաք. և Զինուոր. պաշտօնեաներուն, կառավար ծէվատ պէյը և զինուորական հրամանատար Մուսթաֆա Բէյմլի վարչական իրենց գլուխ ունենալով։»

«ՏԱՐՈՆ.— Ապրիլ 2 ին. Առաձայն հանդոյ առաւօտեան կառավարիչը Տարոն Հանրկուն, իրարանցում մը ունի կանոնաւոր քաղաքին մէջ։ Կառավարիչն կրկին քանի մը իրարանցներ կը պատճառ «Աստուայր մանիլ իրտիլիր, ին տուրույորումուզ»։ Առաջ հետեւանքը, ամբողջ բազմութիւնն մը կը խուժէ գօրանոցին վրայ, աստիճանապետութեամբ Մ. և Յ. Քոմիթէի անդամներ նոյնպէս նախագահ Շէվքէթի, Արտակ քէօպրի նախագահ վաճառական Համիտի և Կեռաբացի Եաղճը Ապիկի։ Հազարաւոր ի՛ուզէ զինք ազատներուն անունները արձանագրել, Շէվքէթի կը պատայ «ենրի կեօրմիյորումուզ, իհիմ գայս իսկնէ վազգը տէիլ։»

Ապրիլ 3 ի Ուրբաթ օրը քանիմը իւրը սրճիանոց կը պատրաստ ու կը պատան իրէ «բրեզի կելիրսե պաբայացաղրզ, ռումկարա պիր շեյ իրմէյին, ակլերին մալին, ճանըն բոզըն եսիրէյին։»

«Գրգռուած ամբոխը քաղաք կը վազէ, որ այս անգամ բոլոր պատրաստ զէնքերը կը բաժնուին հանդիպող խաղինեներուն, որոնք կը գրաւեն քաղաքին ամէն կողմը, իրը թէ դէմ դնելու համար այն 1500 ձիաւոր Հայ գէղացիներուն, որոնք որպէս թէ պիտի գան Տարոնը գրաւելու և խաղինները չարդելու։ Ինչպէս կը տեսնուի, հոս ալ ամբոխը գրգռելու նպատակաւ ստոպիի լուրեր յօրինուած են Առաձայի և ուրիշ տեղերու մէջ եղածին պէս։»

Տարոնի պատմական տեղերէն մին հոս

«Աւաժանը կը դիմէ Լ'Ն կարեւոր մէջտղին, այսինքն քարէզով հրդեհելու։ Կրակը կ'ակռի քանի մը տեղէ միաձեռն առնել և սրազօրէն կը սարքածաբ ամէն կողմ։ Քանի ժամուան մէջ ամբողջովին աւերակ կը դառնայ Հայոց Թաղը՝ նախապէս թալանելէ ետքը։»

«Հրդեհէն բնական հետեւանքովը ժողովուրդը առանձին դարս կը մտածէ, իրեն ապաստանարան գտնելու հնարաւոր, կը վազէ Ամերիկեան վարժարան և ժէզուիթներու մօտ։ Սակայն դնդակ, բոր, կտրէն իրենց աւերը կը գործեն բանտերու հայերու կատարեալով։»

«ՕՍՄԱՆԻԷ.— Առանձնապրութեան հրաժարակութենէն առաջ Օսմանիէի մէջ Հայերը չատ ճնշուած վիճակ մը ունեցած են, այնպէս որ չէին կրնար եկեղեցւոյ զանգակը զարնել, միայն ամէն օրեր կը զարնէին, այն ալ մանուկ թոյլատրութեամբ և չատ ուշ կերպով։ Առանձնապրութեան հաստատած են ամէն օր զարնել եկեղեցւոյ զանգակը, համարձակօրէն ձի նամիլ ինչ որ կարելի չէ եղեր նոյն ըմբոստ առեն, լսարան-ընթերցարան հաստատած են, «իրրիկաս վէ բեռագըլ» ի աւետարէն անդամակցած և բանախօսած են Հայը։ Այս մէջտղին Թաղը ժողովուրդին մէջ ապրեցնութիւն մը եղած է թէ «երկիրը կեանքը կ'ըլլայ, և քրիստոնեանները զինուոր պիտի ըլլան։» Օսմանիէի իշխամ երեւելիներէն Հաճի Հիւսէին էֆ. յայտնապէս մէկէ աւելի անգամներ յայտարարած է քրիստոնէից թէ՝ «պիզ սիզին իլէ զարտաճ օլամազըզ, միւսաւաթ միլլիւն տէյիլ, էլինիզտէ ճէր բարմաղարընըզ պիր մի տիր, եակի վուզուրտա սիզի պըրագտըզ եանլըճ իրտիֆ, եապըտա ճիւրիւյէճի կէօրիւնիւֆիւ, սիզ ասքէր օլմաք իսթիյորումուզ, սիզի կէօրէրիւճի, սիզին պէլինիզտէ իմ գուճազտան պուզգա պիր

ձեյ պատուիրամաղը տըր»։ Այս և նմանօրինակ յայտարարութեանց նկատմամբ, տեղական կառավարութեան ուշադրութիւնը հրաւիրուած է, սակայն յայտարարողները չեն լսեցուցած, ինչպէս նաեւ ո և է լուրջ վտանգ մը չէ եղած, քրիստոնէից դէմ հետզհետէ աստիճանաբար գրգռութիւն առնելու համար։»

«Ապրիլ 2 ին գիշեր մը կը պայթի, և այս նշան մը կ'ըլլայ, որուն վրայ Հայոց Թաղը անմիջապէս կը պաշարուի և կը հրդեհուի։ Հայոց եկեղեցին ապաստանած 200ի չափ այր, կին և ազգ այրած են մեծ մասամբ, ինչպէս նաեւ Հայ-բողոքականաց եկեղեցին մէջ 14 քարոզիչներ այրած և սպաննուած են, որոնք հաւաքուած էին այդ տեղ Աստուա երթալու համար, ուր տեղի պիտի ունենար իրենց տարեկան համաժողովը։»

«Յարդը մինչեւ Ապրիլ 13 կը տեւէ, ապրին անկէն գտնուողները և իրենց առները ապաստանողներէն մեծ մասը դուրս հանելով, յօշոտելով կ'սպաննուին։ Բազմաթիւ բնակիչներ իրենց տուները, բանտարաուններ և առեւտրական տեղ ունեցած են։»

«ՀԱՄԻՏԻԷ.— Յարդի առաջին հրաւէրը եղած է Մէհմէտի խաղէն անդամ Հաճի Հիւսնիի կողմէ թէ՝ «միւսլիւման օլան տուրմասըն, կեավուրլարը էհանի, անլապ գապանըն, պագալըմ սանիպլէրի բի՛մ իսկ կելսին գուրթարսըն»։ Իսկ միւֆթին ալ խուժանին առաջնորդելով պատասխան է թէ՝ «երկու տարեկանէն վեր մի՛ խնայէք, մնզք է դնդակին, կայմնով զարկէք»։ Յետոյ մէկմէկ դրուագ խմդած է հետեւորդներուն որպէսզի Հայոց դիմադրութիւնը գետը նետեն։ Ամէնէն առաջ սպաննած են Տ. Կարապետ քահանան, և կառավարական պաշտօնատունը սպաստանած Հայոց երեւելիներէն 15 հոգի։»

«Հոս ալ Հայոց առևնները հրդեհուած են, հապիւ քանի մը հատ մնացած է, հրդեհին մէջ բաւականաչափ մարդ ալ սպանած է։»

«Վերոյիշեալներէն զատ ջարդուած և հրկիզուած են հետեւեալ գիւղերը։»

«1. ՄԻՍԻՄ, 2. ՀԱՅ-ԳԻՒՂ, 3. ԻՆՃԻՐԼԻՔ, 4. ՇԷՅԽ-ՄՈՒՐԱՏ, 5. ԿԷՄԻ ՍԻՒՐԷՆ, 6. ՄԻՀՄԱՆՏԱՐ 7. ԱՊՏՕՂԼՈՒ, 8. ՍԱՅ ԿԷՉԻՏ, 9. ԳԱՐԱ ԻՍԱՂԻՔ, 10. ԳԱՐԱՓՈՒՇ, (*) 11. ՆԱՂԴՈՒԼԱՔ, 12. ԻՄԱՆԱՃՂԼԸ, 13. ՕՃԱԳԼԸ, 14. ԼՕՋԿԼԻ, 15. ՆԱՃԱՐԼԸ, 16. ԵԱՐՓՈՒՋ, 17. ԳԱՁՓԱՔ, 18. ՔԻՇՆԻՇ, 19. ԼՔՊԼԻՋ, 20. ԼՅՐԻ ՊՈՒՃԱՔ, 21. ՀԱՃԼԼԱՐ, 22. ՔԻՏԼՃԻ, 23. ՏԼՕՄՐԼԿ, 24. ԹԼՅԼՔ, 25 ԳԱՁԱ ՊԱՇՂ, 26. ՊԱՂՋԼ, 27. ԳՈՒՇՃՈՒ ՄՈՒՍՔԱՖԱ, 28. ԳԸՋԼԱՃ, 29. ՀԱՍԱՆ ՊԼՅԼԻ, 30. ՍԱՖՐԱՆԼԸ, 31. ԼԱՓԱՃԼԸ, 32. ԽԱՌՆԸ, 33. ԿԼՕՔ-ՋԱՅՐԸ, 34. ԳՈՒԽՐՏԼԱՐ։»

«Առանցմէ զատ կան նաև ԹԱՆԸՐ ՎԼՐՏԻ և չրջապատ 11 ագարակներն, ու ՓԱՇԱ-ՉԻՖԹԼԻՔ և ՊՕՍՐԱՆ ՉԻՖԹԼԻԿԻ ագարակները։»

«(*) Գարա-Թաղի ջարդը միւսիրեն նուաճուելէն երկար ատեն ետքը՝ Առանցի «տիվանը նարպին» առջեւ վկայած են յոյն Սարաճի Սիմեոն օղլու, երկու հօցա եւ հանի մը իսլամ գիւղացիներ, որոնք անմիջապես բանտարկուած են, հօցաները եւ իսլամները 10-12 օր բանտը մնալէ ետք իրենց առջի վկայութեան հակառակը խօսել տալով արձակած են, իսկ յոյները՝ Սիմեոն օղլու Սարաճի բանտը մնացած է։»

«Վկերը լիչուած վայրերուն մեծ մասը ամբողջովին հրդեհուած և աւերուած են։ Աւերումները սկզբ ունեցած են Ապրիլ 1էն մինչև 12 և մեծ մասամբ միեւնոյն օրն ու միեւնոյն ժամը։»

ԽԺԴԺՈՒՔԻՆՔ

«Առանցի կառավարչին գործուած բազմաթիւ և անեւրեւակայելի խժդժութիւնց մասին գաղափար մը տալու համար, անոնցմէ քանի մը կերպերը աւելի քան բաւական կ'ըլլայ ապէսին որ աւարառու բլլալը ցոյց տալու։»

«ԱՏԱՆԱՅԻ ՄԻՋ.— Պօյաճեան ընտանիքին ամբողջ այրերը սպաննելէ ետք, անոնց արիւնով ստեղ արուեստքին և ներքին պատերուն վրայ խաչեր կը գծեն, յետոյ այդ աւանէն կին ու աղջիկ կը բռնաբարեն, և անոնց արիւնոտ ներքնազգեստները պատուհաններէն կախելով, բնակարաններն ալ կիսամերկ վիճակի մէջ փողոցը կը հանեն և կը ցուցադրեն խուժանին, հրաւիրելով անոնք ալ որ այդպէս ընեն։»

«— Ագճա - մէճիթա խաղը Եափուճի Գէորգին աւունը գտնուող 15 այր մարդիկը միացուցած են հետեւեալ կերպով։ — Պատկերացուցած կուրծքերնին բանալով խաչերնին հանած և այնպէս միացուցած են, ու այնուհետև այդ խաչերը նետած են անոնց կիներուն, մայրերուն և զաւակներուն առջեւը։»

«— Նոյնպէս Առանցի մէջ է որ բաւական խուռով անձեր երկու տեսէ մինչև իսկ մանուկներ յօշոտելով բանտարկած են, այրերուն մեծ մասամբ ծննդական գոր-

ծառաններըը կարուած, ամանց կոկոզը, ամանց թևևբուն և ապրանքն յօդուածներըը կորած, հոգերը նուաած և վրանին ալ քար լցնելով ժանգոտած են: Բաւական թուով ալ աուներու մէջ այս ձևերով յօդուածը առքը կոյանոցներըը նեաուած են:

«— Կիներն ալ առ հասարակ յօդուուած են իրենց ծիծերը կարուելով:»

«— Նոյնպէս Աառանցի և չէջականներու մէջ պղպիկ աղաքներըը լալով պօռալով վախած աաին, հաւէն պղնդակահար ըլած են: Այս պարագան քանիցս պատմուած է մեզի օսար կարեւոր անձնաւորութիւններէ ալ: Պղպիկ աղայոց մէջ բաւական թուով թրփաուածներ կան, որոնցմէ քանի մը հաս ալ ունինք որբանոցներու մէջ:»

«ՄԻՍԻՍ ՄԷՋ.— Մխախ մէջ քիչերը դանակով կամ հրազէնով սպաննուած են, այլ մեծ մասամբ կացինով և այրուելով մեռած են: Ջօրօրլնակ, 10-15 հոգի իրարու կապկով, որոնց մէջ 7-8 սարևկան մանուկներ ալ գտնուած են, գլուխնուն վար քարիւղ թափելով իրենք զիրենքնուցած, և այսպէս ողջ ողջ այրած են: Այս խնդձերը այրած միջոցին քնական եղող կածի ու գալարումներու սաին, իրենք ալ ասդին «Հիւրիյէր շարգիսի սեօյէյորլար, օյուն օյնայորլար» ըսկով տեղ զարկած են:»

«— Մխախ մէջ Յակոբ Գասպարեանի որդի Սահլպէր անունով 21 սարևկան երիտասարդին կուրծքէն մինչև որովայնը կացինով կը բանան, «տուր շու հիւրիյէրի առայալըմ վէ պուլալըմ» ըսկով ներքին գործոտանները դուրս կը քաշեն: Սահլպէրի 23 սարևկան Իսկենաէր անուն եղբայրն ալ կացինով բազմաթիւ կտորներու կը բաժնեն և յօդուածը կ'ակսին այնպիսի տեղերէ որ կարելի եղածին չափ ուշ մեռնի:»

«— Մխախ մէջ Թէրզեան Յովհաննէսի աունը ապատանած են 25 հոգիի չափ այր ու կին: Գօլ-ազասիր հրամանով աունը կը պաչարեն, Գօլ-ազասին ինք իր ձեռքով կրակ կուտայ աանը, որուն մէջ պանուղներուն մինչև մօտիր գաանալը կիրզէ և կը պարէ խուժանը:»

«— Մխախ մէջ Մինաս Տէր Գրիգորեանի չղի կնոջ արգանդը բացած և մանուկը դուրս քաշել և կատր կըտոր ընելէ ետք մօրը արգանդին մէջ գրած են կրկին:»

«— Մխախ մէջ Ակտասեանց 30 սարևկան Մխքայէլ վարդապետը ապրանած են հետեւեալ կերպով.— Սոսկալի տանջանքներէ ետքը գլուխը կտրելով հրացանէր մը ծայրը կ'անցնեն, և բաւական կը պատչնեն, և «Հիւրիւէր ապագընա պագրն» պօռալով կը նետուին ուրիշներու վրայ «Տուր պագալըմ իչինէ ևէ վար» ըսկով գլուխն ասկորը կը կտրեն:»

«ԳՕՁ ՕԼՈՒԳԻ ՄԷՋ.— Ամենէն սեւրի խմբ ժողովուրդը գործուած վայրագութիւններուն ալ մին եղած է Գօլ-օլուգ, ուր և ուրիշ տեղեր պատահածները կ'ամփոփենք:»

«Գօլ-օլուգ գիւղին մէջ մուֆթիին հրամանով Հայ երկսեռ բնակչութիւնը կը ժողվեն հրապարակը, և կը պահանջեն որ իրենց գէնքերը յանձնեն, մինչդեռ խնդձ գիւղացւոց մօտ իրենց ուղած գէնքերը չկային, եղածներն ալ քանի մը խնդձուկ սրոի հինցած հրացաններ են եղեր: Այս գէնքերը ժողվելէ ետք, մուֆթիին հրամանին վրայ ջարդը կսկսի, մէկ կողմէ այրերը կ'սպաննեն, մեւս կողմէ կիներն անմիջապէս ցիւեաւ կ'ընեն, և հոս է որ տեղի կունենայ աչխարհս մէջ նմանը չի լսուած վայրագութիւն մը:»

«— Աղջիկը՝ իր հօրը, քոյրը եղբօրը, կիներ իր ամուսնոյն աչքին առջև ցիւեաւ ընելէ ետք, այրերը կը

զարնեն, և անոնց կխառնվի դիակներուն վրայ կը բըռնատարեն այդ կիները։ Այս վայրապատճառնոց մէջտեղն լայդ և իրենց մօրմէն բնականօրէն բաժնուիլ չուզող երախաներն ալ սարքերէն բռնելով և դուրսերնէն քարկոծ զարնելով կ'սպաննեն։»

«— Յղի կանանց վրայ գործադրուած վայրագութեանց մէկ ահռելի տեսակն ալ սա է որ՝ անոնց ծննդական գործողութեանց մէջ սոսկալի պարտած են «ազգին ներսը սպաննելը» լսելով, սոսկալ վատօրէն բանկրցուցած են։»

«— Իրենց ծնողացը, մանաւանդ մօրերնուն դիրկը սպաննած են ազգականներ, մտերիմներ, ինչպէս նաև իրենց զաւկին, մտերմուհւոյն ազգիկ զաւկին թեւերն վրայ եղբայրը, հիւղ քոյր ամուսինը։»

«Բռնատարաւորներուն մէջ կան մինչև 9 տարեկան աղջիկներ, որոնցմէ ոմանք հակարնական կերպով ալ նեղարկուած են լլկուած։ Ինչպէս նաև մանչ տարիքներ, որոնցմէ ամենէն պզտիկն է 4–5 տարեկան։ Այս վայրագութեանց մէջտեղն գտնուած են այնպիսիներ, որոնք մնացած են յանկարծ, կան նաև խնդացածներ և տարտարներ, կան ոմանք ալ որ իրենք մտերմած են։»

«ԱՆՁՆԱԶՈՀՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Ապրիլ 13 ին Մխոխի մէջ Պէրպէր Թարբիկի կինը Մարիամ 12—18 տարեկան 5 աղջիկ զաւկի մայր, ջարդն ու հրդեհը տեսածին պէս իր մօտ գտնուողներուն կըսէ թէ «ես պիտի պրէխտ պաիրը, ամուսինս սիրտ մնացեր, կեցէք դուք ու աղջիկներս սիրտ տրեւանգեն, ոտկայն անոնց աղջիկ չեմ տար»։ Այս մայրը իր աղջիկներուն մօտերը իր ձեռքով իրարու կապկպով կրակին մէջ կը ձգէ և երբ կը տեսնէ որ անոնք այրեցան, ինքն ալ կը նետուի կրակը և կ'այրի։»

«ԴՕՀ-ՕԼՈՒՊԻ ՄԷՋ.— Սարաճ Սարդիսի տղան Անաստաս 22 տարեկան որ երկու ամսուան ամուսնացած էր Խաչեր քէհեայի Պերճուհի անուն 17 տարեկան աղջկան հետ։ Կինը՝ Պերճուհի տեսնելով ջարդն ու բռնարարութիւնները, կ'աւաջարկէ իր ամուսնոյն որ պինդը սպաննէ որպէսզի խուժանին ձեռքը չիյնայ։ Ամուսինը բաւական վարանելէ ետք, խուժանին իրենց վրայ գալը տեսնելով, իր ձեռքով նախ կ'սպաննէ կինը և յետոյ անձնասպան կ'ըլլայ։»

«Խժդժութեանց բաժինը չը վիճակած, սկսաք կը տեսնենք նաև աւելցնել հետեւեալ վայրագութիւնն ալ։ Ինչպէս ըսինք, սպաննուածներէն մաս մ'ալ պնդակով կամ դաշոյնով մեռցուցած չեն, այլ յօշոտելով կիսամեռ վիճակի մէջ ձգուած են, այսպիսիները անասնական տանջանքներով իրենց վերջին շունչը փչած են, այս կարգէն են հետեւեալները։»

«— Հայ մը կը բռնեն և կը հրամայեն խաչակնքել, մարդը խաչի նշանը ընելէ ետք, աջ ձեռքը կը կտրեն, յետոյ կ'սպրեն որ ձախ ձեռքով խաչակնքէ, խեղճը կը գործադրէ, ձախ ձեռքն ալ կը կտրեն, հիմա ոտքերով խաչ հանէ կ'ըսեն, երբ չկրնար ընել, որովհետև կարելի չէ, ուրիշն ոտքերդ քեզի օգտակար չեն ըսելով անոնք ալ կը կտրեն, և այդ վիճակին մէջ կը նետեն հոր մը կամ կոյանոցը։ Յետոյ այսպիսիներուն դիակները հօտերէն և կոյանոցներէն հանել տալով, խաղաղած են գերեզմանատան մէջ։»

«Ինքզինքին ազատելու համար Աներվնան Մխոնար Մըսաբը Զէյտպոսի դիրկը ապաստանած Հայ լսելու քարոզիչներ խուժանին կողմէ պրկէն քաշուելով փողոցին մէջ սչխարի պէս մորթուած են։»

«— Տաճկահներով կը համրուին այր, կին, ծեր, և աղայ, որոնց ոտքն ու ձեռքը կապելով ողջ ողջ գետը նետած են, որոնցմէ՝ յետոյ լաւական մեծով ժողվելով թաղել սրուեցան։»

«— Սամսոյի մէջ կոյր էֆպապեի մը չարքի տանէն չարուհնակ կը խնդրէ որ իրեն ալ կեավուր մը սպաննել տան, որպէսզի երկնային վարձքի արժանանայ։ Վերջ ի վերջոյ ազու մը առաջնորդութեամբ փողոցը վռուած կիսամեռ հայու մը քով կը տանին, էֆպապեին միս կրծելու յատուկ դանակովը վրան կ'իյնայ այդ հայուն վրայ, և կաղ կաղ ընելու չափ կը զարնէ և «օֆ» ըմխի սեվապը գազանիս» ըսելով կը գոհանայ։»

«—12 տարեկան աղեկ մը բռնելով, գլուխը ձեռքին կտաւ կը փաթթեն և «ա՛լ դուն խլամ եղար, գնա՛, մենք քեզ արքայութիւն կը պրկենք» ըսելով կը ձգեն։ Տղեկը հազիւ թէ քանի մը քայլ յառաջացած, նաեւէն գնաս կանար կ'ընեն, փոքրիկը արիւնլուայ կ'իյնայ գլոտալով, ելլելու և վախչելու փորձ կ'ընէ «ամա՛ն, ամա՛ն» գոչելով, նորէն կը զարնեն, այս անգամ ալ վերջնականապէս կ'իյնայ և տանջանքներով կը մեռնի, այս դէպքը կը պատմէ Իտալացի Տիկին Պրատֆօլի։»

«— Սամսոյի չրջակայ գիւղաքաղաքներու և գիւղերու մէջ գետնափոր փուռեր կան (թոնիր)։ Մխիթ մէջ այդ տեսակ փուռ մը տաքցնելով, մէջը կը լեցնեն քանի մը տասնակներով մանուկներ իրենց մօրը և հօրը ներկայութեան, չիւռը կախարիչով խփած մը կը գոցեն. տղաքը կ'սկսին պոռալ, իսկ խուժանը «տէյ» կը զարնէ մինչև անոնց այրիլն ու մեռնիլը, և ձայներուն դադարումը։ Յետոյ այդ ազգ հայրերը կ'սպաննեն և մայրերը կ'առևանգեն։»

«—Մխիթ մէջ 60 տարեայ կին մը 40 տնձէ յաջորդարար կը բռնաբարուի, կինը չի դիմանար և կը մեռնի, սակայն դահանօրէն լկտիմը կը չարաչարուի։»

«— Նոյնպէս Մխիթ մէջ ծերունի մը արիւնը առնելով պատին վրայ այդ արիւնով խաչ կը չինեն ու յետոյ այդ ծերունին վրան կը խաչեն։»

«—Ծոզոյց ներկայութեան իրենց զաւակները յօշոտելով կ'սպրեն որ անոնց միսը ծնողքն ուտէ։ Ոմանք կը մերժեն, ոմանք ալ խելայեղօրէն մինչև իսկ կ'ուտեն, սակայն ուտողն ալ չուտողն ալ կ'սպաննեն։ (*)»

* * *

«ԿԱԲԵՒՈՐ ԿԻՏԵՐ.—Հրդեհները նախապէս կազմակերպուած են կատարեալ կարգապահութեամբ և որոշեալ ծրագրի մը համաձայն։ Սամսոյի մէջ հրձիգները աւազնորդած են պէլէմիէի ճարտարապետ Հիւսէյին և Սալճըլար թաղէն հանրածանօթ Գըպրըզլը օղլու Միւէյմանի։ Հրձիգները օրեր առաջ կազմակերպուած են ամբողջ նահանգին մէջ, մօտ 500 հոգիներէ ճեմիյեթը մուհամմեդիի նախաձեռնութեամբ։ Այս մասին մեր ունեցած տեղեկութիւններէն զատ լսուած է նաև Ամասիա Արնաւուտներու գործարանին մեքենավար Ռիզայի յայտարարութիւնը, զոր ըրած է Եղիա Տէմիրճեանի և Ռեստա Մանուկին։ Ռիզայի յայտնութիւնը կը հաստատէ նախապէս մեր ունած և վերը յիշած տեղեկութիւնը։»

«— Նոյնպէս առաջին դէպքը սկսաւ պէլէմիէի

(*) Չի կարծուի թէ պատմուած դէպքերը միմիայն յիշուած անձերուն վրայ կատարուած են, այլ ընդհանրապէս այս վայրագ կերպով եւ միջոցներով մահացուցած են հայ բնակչութիւնը։»

մէջ Աստանայի յատակագիծը ներկայացնող Բարաէսին վրայ մանուածապէս կը նշանակուին այն թաղերը որոնք կարճ ատենի մը մէջ ամբողջովին մոխիր դարձած են։ Ականատես և կենդանի վկաներէ առացած ենք այս տեղեկութիւնները, և արդէն թէ Աստանայի և թէ ուրիշ վայրերու մէջ հրդեհին սկսելուն ձևը, առած ուղղութիւնը և աւերուած թաղերն ալ նոյնը կը հաստատեն։»

ԿՈՏՈՐԱԾԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒՆԵՐԸ

«Ա. Ջարդի բալանի հրդեհի մասնաւոր ծագիր պատասխաններ։ Բ. Վարիչներ։ Գ. Գործադրողներ։»

«Երրորդ դասակարգին պատկանողները գրեթէ ամբողջութեամբ ոգեշ, մոլեռանդ խուժանն է որ Աստանայի նահանգին իսլամ բնակչութեան, չատ սղաթիւ թուով բացառութեամբ, ամենքն ալ կը կազմէ։»

«Այս ազգութեան դասակարգին մոլեռանդութիւնը չահագործած են առաջինները, իսկ երկրորդները վարած։»

«ԱՏԱՆԱ.— Մութֆթին։ Նախկին կուսակալ Ճէվատ պէյի մասին եղած քննութիւններէն սա համոզումը գոյացած է թէ ասկի իր ապիկարութեամբ և ակարութեամբը հետ գործիք մը դառնալով ուրիշներու, քան այնմ գործակից եղած է եղեռնին, քան իր իսկ հնդինակութիւնով։ Ջինուորական հրամանատար Ֆէրիք Մուսթաֆա Բէմզի փաչա՝ որ Մարաշի ջարդը կազմակերպողն է, աղէտը սկսած պահուն «Ջինուորներս չեն բաւեր» ըսելով առաջին առիթիս հանդիսաւոր եղած է կոտորածին, իսկ երբ Հայերը ինքնապաշտպանութեան սկսած են, ջինուորներուն «զարկէք»ի հրամանը տուած է։ (աստիճանը Ֆէրիքի բարձրացած է Մարաշի ջարդեն ետքը)։»

«—Պաղտատի զաւէ Ասպիւլ Գասիր(*).— Ջատկէն չորս օր առաջ Աստանայէն 6 ժամ հեռու, Բարան – Շահ ըսուած ագարակը երթալով կը հրամայէ իր չիփթճի պաչիին օր, իր քաղաք դառնալէն ետք, ագարակը գտնուող 7 Հայերէն չորս այրերը սպաննելով գետը նետեն, իսկ կիներն ալ իսլամացնեն։ Պաղտատի-զաւէ նոյն օրն իսկ կը մեկնի, հետանալէն քիչ յետոյ հրամայելով որ կիները իսլամացնելով վար կը դրուին։ Այս կիները ամէն մը ղերնէք աւետարանչներուն ձեռքը մնալէ ետք բերել տրուած են։»

— «Իթիսալ» լրագրի խմբագիր՝ Ենսան Ֆիւրի(**)— Այս մարդոյ կին ազէտէն առաջ կատարած գործը եղած է խմբագրատան մէջ իր համախոհներով պատրաստել ջարդին անդ ծրագիրը, մերթընդ գումարել, գրգռիչ բանաձևութիւններ և հրատարակութիւններ ընել։ Ապրիլ 1ի Առաջին Ջարդին՝ գլուխը ձերմակ փաթթոց, հրացանը ձեռքը իր տանը պատուհանէն խուժանը քաջալերած և մղած է ըսելով «Հայտ պագալըմ, գարտաշլարըմ, սիզի կեօրեյիմ, երիէ պրագմայըն, եալընըզ կիւզել գարըարը եափրկեյին»։ Ապրիլ 3 էն մինչեւ 12, առաջին Ջարդը դադրելէն մինչեւ երկրորդին սկսելուն անցած՝ 9 օրուան ժամանակամիջոցին հաղիւ քաղաքը հանդարտած, Ենսան Ֆիքրի՝ խլամ խուժանը վերստին գրգռած և մեծապէս տեղ տրուած է երկրորդ դէպքին իր գրգռիչ հրատարակութիւններովը։ Պաղտատի-զաւէ Ասպիւլ Բահմանի՝ Ասպիւլ Գասէրի տղան։ Տապղող Ջաւէ Հաճի Ալի և տղան Ռաշիտ։ Միւտէրրիս Մուսա Քեազիմ։ Կէրկէրլի Ալի, Գօնիալը Սալիհ (Առնք ոչ միայն կազմակերպող, այլ

(*) (**) ապեհեն ետքը բնական մահով մեռած։

վարիչ ալ եղած են)։ Գնչուներու ցեղապետ Ասպիւլ Բէրիմ, կազմակերպող, վարող և դործադրող։ Ժանտարմա Սլայ Թոմանտանին, որ այժմ պաչաճանկ է։ Իսմայիլ Սաֆա (վիլայէթի մայէթ մէմուրը)։ Զօր-Ալի, Փօլիս Ձապպար (թէ կազմակերպող և թէ գործադրող)։ Գասըմ Զաուէ Եուսուֆ։ Խալիլ Իպրահիմ Չօճա։ Տէլի Մէհմէտ օղլու Հիւսէյին։ Սաադէտ Մուհիտտին (կազմակերպող և ջարդող)։ Եաղ ճամիի Խաթիպ Չօճան։ Ձէյթլի Պէրէքէթ ժանտարմա թաղաւր աղասը՝ Հաջարապաշա Մէհմէտ էֆ.։ վերաքննիչ ատենի անդամ միւաէդրիս Խալիլ Իպրահիմ։ վերաքննիչ ատենի նախորդ անդամ Ձէյլալ պէյ։ Պէյլէրիէի անդամ Սիթաուլլահ էֆ.։ Սալճըլարէն պաղալ Համտուն Զաւուշ Սալճըլար Գըպրըլը Սիւլէյման։ Գասապ Հիւսէյին տէլի Մէհմէտ օղլու։ Սաալդ պէրքի պաչը Գաբա Մէհմէտ և պէրպէր Մէհմէտ։ Գարա Թուբան։ Զապթիէ Առապ Սալիա։ Համզա զաուէ Սալիա։ Ֆէթհա ուլլահ, Մահբէմէի չէրիէ մուզապիտի Հասան։ Թահսիլտար Համտի Մուսթաֆա։ Տէֆթէրը խազանի միւտիրի Պահրամի զաուէ Օսման։(*) Պաղրագաար զաուէ Պէքիր։ Վահիը զաուէ Անմէտ և ապան Բրֆգլի։ Պէյլէրիէի բէյս վէքիլի Համտի Մէհմէտ։ Մէճլիսի իտարէ պաչ քեաթիպի Բիզա։ Իսմիհանի ճէզա բէյլիսի Շաքիր։ Պէյլէրիէ գաղֆասը Համի Հիւսէյին (Տրձիգներուն պետ և առաջնորդ)։ Փամպուգճի Միհթիլլի (Մուսթաֆա) թալանը կազմակերպող և վարող, որ կողոպտուած դոյքերուն, մանաւանդ չուկային թալանուածներուն մեծ մասը պէյլէրիէի կառքերով իր առաջնորդութեամբ փոխադրել տուած է իր տունը և անկէ բաժնած է, միևնոյն ատեն թէ ջարդող և թէ ջարդել տուող մ'ալ եղած է։ Հաջարապաշա Սէլիմ էֆ. նախկին անդամ Սասա-

(*) Ալեհեն եէրը բնական մանուլ մեռաւ։

նայի վիճուածրական ապայակոյսին։ Ժանտարմայի Հարիւրապետ Անմէտ ապա։ Արզուհալէի վէճալի։ Էպէնին օղլու Ալի։ Հեռագրատան պաչաճանանէրէն Նուրի։ Խալիլ Իպրահիմ Չօճա։ Գարա Մէհմէտ։ Գարա Հիւսէյին օղլու Մուսթաֆա ու ապան Մէհմէտ։ Ատանք և դեռ ուրիշներ եղած են Ատանայի ազէտին գլխաւոր կազմակերպիչները և վարիչները։»

«Ատանայի բաժինը վակվէ առաջ, պիճուրական հրամանատար Մուսթաֆա Բէյզլի վաչայի մասին՝ ուշադրդ չենք նկատեր տալ նաև հետեւեալ մանրամասնութիւնները, որպէս ապացոյցներ իր տուած դերին կոտորածին մէջ։ Առաջին դէպքին Բէյզլի վաչա հրաման տուած է պիճուրներուն այսպէս րսելով «թալանը միւալիմանլարա գաբը սիլահլրնըզը հավայա պօճասրնըզ, վե պիր իհթիմալ կեօրսիկինիզէ հեմեն գալ իհնիզ»։ Երկրորդ դէպքին հրամանն է «Էրմէնլարըմ ասհէրլեր, իշթէ սկսի 25 կիճեր, եէրլի միւալիմանլարտան գըլավուզ վերիյորում, կեօրսէ գալսն էվլէրէ պիրեր պիրեր կիրհնիէսինիզ, իհթիմալ պուլուրսանըզ հօլտիրիպ, հեպսը բալան եքսիֆհն ասնիրա կազ իլե սրհե վերինիզ։»

«Այս հրամաններէն կը կազմէ յայտարարուած է, և իսանգինել արուած է Հիւպատոսական թարգմաններէն մէկուն ներկայութեան, քանի մը հոգիներու կազմ, որոնք թուրք ձեւանալով այս խստութիւնները առած են յիշեալ պիճուրներուն բերնէն։»

«ՏՄՊՈՆ.—Տարսոնի մէջ ազէտին գլխաւոր կազմակերպող և վարիչները եղած են Իթթիհատ Թէրագգը Ջեմիէթէի նախագահ Շեվգէթ, Արապկիրու պէյլերպէյի նախագահ Համիտ, կեսարացի Նաղմի Ազիզ և պէյլէրիէի բժիշկը Ալի Րէֆիք։»

Պիպլիայի ճանապարհներեն
ՍԱՀԱԿ Ե.Ց. Տ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ
Կաթողիկոս ամենայն հայոց եւ վերջը պատմօթեայ Ներսիսեան վարժարանի գաղափարի
(1885—1909)

Գ. ԱՐՄԱՆԻ ՕՀԱՆԵԱՆ
Ազգային առաջին չարդի վիճակին ներկայացուցիչ եղած համար ամերիկեան բողոքարկ ցոյց տուած եւ ճանապարհին մէջ դէմքին եւ ձեռքին ծանրապես վիրաւորուած
Հանգրվան

— 680 —

«ՀԱՄԻՏԻԷ.— Համիտիէի կազմակերպիչներէն Գայմազամը, Գաստն և Մուֆթին և մէճլիսի խաբէի անդամ Ֆոսթի և Հինաի: Սարը մէհմէտ՝ «Նիյազի և Էնվէր պէյերը կանչեցէք որ զձեզ մեր ձեռքէն ազատեն» ըսելով ապստամբիւններ բրած է: Այս մարդն է որ ի լուսն ամէն չահատակութեանց, իր զոհերէն միոյն՝ տակաւին ողջ եղած միջոցին բերանին մէջ լուսկան պատրոնը կատարելով, կրկնակոք լեցուցեր է և յետոյ ապստամբներ է: Ապստամբած է Գարա-Սիալի անուանուած հայ մը:»

«ՕՍՄԱՆԻԷ.— Օսմանիէի մէջ եղած են՝ Մուլազիմ Բէյմալ, Մուլազիմ Բեհմիլ, Հաճի Հիւսէյին էֆէնտի, Հօճաղասան Ասլանուլլահ, որ Համիտիէի մէջ Բողոքական քարոզիչները ապստամբել տուած է, Զապիթ Սէլիմ, որ Հայոց վարժարանի ուսուցիչ Գալարաս Բէօրէմիճեան (*) էֆէնտին և չատեր ինքը ապստամբած է, Ֆէթթահ զատէ Ահմէտ, Արապաճը Նուրի, Մէհմէտ Ալի պէյլի, Պէյէթիյէի չավուշ քէլէշ Մէմօ, Ինճէ Արապ, Զալըգ Սիւլէյման, Տէրէնտէլի Հաճի Ալի, Ապտուլրահման ախտէ էֆէնտի և ուրիշներ:»

«ԹՈՅՐՈՒՔ ԲԷՕՅ.— Այս անգլուն և չրջականերուն չարդին կազմակերպիչն է 40 տարեկան Արնէմտ անունով Թրքուհի մը, քոյր՝ Ապտալ Քէրիմ ազայի, իրեն համախոհ ունենալով իր հետևեալ ազգքները, Սիւլէյման, Եագուպ և Հիւսէյին: Թիւթիւնճի Եուսուֆ Հաճի Էօմէր, Արապ Խալիտ օղլու, Իսմայիլ և գըզըլպաչ Մէհմէտ: Այս կինն է որ ուրիշ դիւզացիներ ալ իր դէմ ելլելը հաւաքելով Թայըրլըի և չրջականերուն չարդը կազմա-

---

(*) Այս երիտասարդը մեռնելէ առաջ պատիճ վրայ գրած է «վեաճիս հինգ հոգիի ձախեցի»: (Ծ. Յ. Թ. ի)

կերպած, վարած և նոյնիսկ անձամբ իր ձեռքովը չատ թուով անձեր սպաննած է: Սինէմէն է որ իր պլուխը ժոլուած խուժանին հետ ամբողջ այրերը սպաննած և անոնց կիները իր առջեւը տարած է, իր ազգը և իր հետ գանուողներուն գանոնք բռնաբարել տալէ և անոնց ունեցածն ալ կողոպտել տալը, երեստասարդ տղոց և հետը գանուղներուն հետ ելիեան կ'ընէ հաւնածները, իսկ միւսները պղպջկան կառքերու մէջ գետղելով՝ իր ձեռքովը կը սանի գետնքերքը, և հոն ձիհան գետը խեղդամահ կ'ընէ:»

«ԿԷՄԻ-ՍԻՒՐԼԷՆ.— Այս պիւղի կառորածին մէջ իրենց չահատակութիւններով նչանաւոր եղած են Շէյխ Մուսթաֆա, Բիւրա Մէմօ, Փօթլուղ Ալի, Բիւրա Հաւլիա, Զէօլէքէն Սրապ Ահմէտ:»

«ԱՊՏՕՂԼՈՒ.— Այս պիւղի մէջ պատահած դէպքին գլխաւոր կազմակերպիչներն են Բիլալբէն օղլու Մէհմէտ և Իսմայիլ, սոնք են նաև Միսխալ զարնել տուողները:»

«ՊԱՂՃԻ.— Հոս ալ Մուֆթիին է իր հետ ունենալով երեւելիները:»

«ԼՐՃԻՆ.— Հոս ալ գործօն դեր ունեցած է Մուխթէարբէի Ահմէտ, որ չարչին առաջ խլամները Քրիստոնէից դէմ գրգռելու մէջ կարեւոր դեր մը խաղացած է, իսկ ազէտի միջոցին հոս ու հոն հետագիրներ տալով միաքերը չափազանց գրգռած է: Փայտահ բերդին և Էրզինի գանատարկեալները ձգելով գլխը բամնել տալը, պաշտպանութիւն խնդրելու համար իրեն դիմող Հայերուն վրայ գինուոր գրկելը, նայն հետաստուած են:»

«Ամենամէ գոռ ազէտը պատահած գիւղերու հօգնեներն ու մխտարները առանց բացառութեան իրենց հաւը ունենալով քաղաքային և գինուորական պաշտօնեաները,

կանխաւ ծրագրած են ազէտին ծրագիրը և միևնոյն ատեն վարած և գործագրել տուած են: Նահարլը և Լախանճլըի Ջաղլերը՝ առաջնորդած է Մարաչլը Մուսթաֆա Զաւուշ, որ Պաղչէի մէջ Միւֆթիին հաքը էն կարեւոր ախոռը գերը ունեցած է:»

«ԻԹԹԻՀԱՏ ՎԻ ԹԻՐԱԳԻԼ» ԳՕՄԻԹԷՆ.— Ինչպէս երեւցաւ մինչեւ յարդ գլխաւոր վայրերու մէջ, այս գօմիթէին նախագահները և անդամները գործօն դեր մը ունեցած են ազէտին կազմակերպութեան մէջ.— ինչպէս Սատանա՝ Իսաան Ֆիքրի և իր ընկերը Իսմայիլ Սաֆան, նոյնպէս Տարսոնի մէջ քլիսային նախագահը, անձամբ գինք բամնած են խուժանին, Մէրսինի մէջ նոյն գլխաւոր նախագահ և երկաթուղւոյ վարչութեան կառավարական գօմիսէր Օսման պէյ ազէտին առաջ և հաքը, իսլամները չարաչնակ քրիստոնէից դէմ գրգռելու գործին մէջ կարեւոր դեր մը խաղացած է, և նոյնիսկ ուղած է որ Մէրսինի մէջ ալ չարդ ու թալան առաջ բերէ, սակայն միւֆթիին, միւհէսարըֆին, պէլէմիէի նախագահին և երեւելիներէն Հաճի Եաղուպ էֆ-ի չնորհիւ չէ յաջողած:»

«Սակէ գատ Մարտ 19 ին, այսինքն գէպքէն 12 օր առաջ, Ատանայի իրրիհաս վի. թեւֆըզը գօմիթէի քլիսային Մէլանիկի և Պոլսոյ իրրիհատի գեղրոններուն հետեւեալ հետագիրը տուած է.— «Էրմենիներ բեամիեն միւսելլան, գարիսեն իսեան իսենեվեր, Ատանա վի նիվարը շենիս իսլամլարըն նաբը իլե տօղանագ, եէրինիզ»:

«Ատացուած պատասխանն է.»

«Էն գրսա բարիզի գուլլանըն»:

«Այս տեղեկութիւնը արժանահաւատ և Ատանայի իրրիհատին մէջ կարեւոր գերք ունեցող անձերէ մեզի տրուած է:»

«ԲԱՐԵՕՐԻՆԵՐԸ.— Այս ապէսէն փրկուած Հայերը կեանքերնին կը պարտին հետեւեալներուն։»

«ԱՏԱՆԱՍ.—Մէթոտիսի Անգլիական Հիւպատոսը և կինը Մըսթըր և Մատամ Տաթի Ուսայի։ Թօնսթանթին Թրիվանի։ Ամերիկեան Միսիոնար Մըսթըր Զէմպըրս, Միս Վալիա, Միս Վէպ։ Ժէզու իմիներու պետը Փէր Ժիւ, և Փէր Ռիկալ, իրենց մէջ ունենալով ամբողջ Միսրանուէթիւնը։ Պարոնայք Ըլթոնբել և Լիւքս, գերմանացի գործառնատէր։ Սէն Ժօզէֆի քոյրերէն Մէր-Սիւփէրիէօռ Մէլանի։ Րէժիի անօրէն Միւսթ Ապուտ։ Երկրաչափ Միւսթ Շարթիէ։ Ճանգօ Սրթէմ, Ռուսական հիւպատոսարանի թարգման և տասը մայրեր։ Գերմանական հիւպատոսարանի թարգման Պարոն Ոթիս և ուրիշներ։»

«ՏԱՐՍՈՆ.— Ամերիկեան Գօլէժի Տնօրէն Տօքթ. Բրիսթի և Տիկինը, իրենց աղջիկը միսիս Բաճըրս, իննը պէս նաև իրենց կարգին Յիսուսանուններ և Մայրապետներ, որոնց միսիոնութեան պետերուն անունները յիշեցինք։»

«ՀԱՄԻՏԻԻ.— Միսթր-Շարլը Սապաթիէ և որդին։»

«Այս յիշատակութեանց չարքը չվախած, մանաւանդ պէս կը յիշատակենք մինչ Ատանայի 30 տարեկան Պաղչէի բէժիի հաչուակալ Սահակ էֆ. Տէր Սահակեան երիտասարդը։»

«Ապրիլ 1 Դ. օրը Պաղչէէն Համիտիէ եկած միջոցին այս երիտասարդը կ'իմանայ Ջարդը և այգիներուն մէջ կը տեսնէ դիակներ։ Սահակ ետ կը դառնայ և կ'երթայ Հասան պէյի ու հոն կ'իմանայ վտանգը, անկից կը փութայ Մարաշ և ճամբան հանդիպած Հայ գիւղերը վերադառնա ալէտը իմաց տալով կը պատուիրէ արթուն մնալ, այս երիտասարդին շնորհիւ չատ կեանքեր կը փրկուին

խուժանը դեռ չի հասած։ Սահակ վերջ իվերջոյ ինքն ալ կ'ապաստանի խուժանէն։»

«Նոյնպէս ատոնց կարգին կրնանք դասել Էրզինի երկու հօճաները, մին Հանրիկը Հօսէ հօճա, միւսը նախորդ միւճիմի Մուսթաֆա Էֆէնտի, որոնք միմիայնէն Սասի պէյէ հրաւէրով Էրզինի վրայ քալող խուժանը դիմաւորած են, գուրանը բաց ձեռքերնին և համոզելով յաջողած են զանոնք ետ դարձնել, ատոնց հետ է նաեւ Մարաչը Տէրէնտէլիի օղլու Մէհմէտ։»

«ՆԱՃԱՐԼԸի մէջ Մրա օղլու Ահմէտ ապա՝ 35 հոգի իր մօտ պահած, մնուցած և ազատած է։»

«ՀԱՄԻՏԻԷ ի մէջ Մրիմը զաւակ Մուսթաֆա Էֆէնտի բաւական թուով քրիստոնեաներ փրկած լլալուն համար կեանքը խնամի յարգուած է խալամներէ։»

«ԱՏԱՆԱՅԻ մէջ Հայ և օտար քրիստոնեայ հասարակութիւններ վկայած են անպաչտօն Ալայ պէյի Հիւսէյին-Տայիմ պէյի մասին, որ բաւական անձեր մահէ, տուներ հրդեհէ, ինչքեր կողոպտուէ և կիներ ապերանգութենէ աղատած և պատսպարած է։» (Զոհերու ցանկը տես էջ 178)

ՔԻՍԱՊԻ ՋԱՐԻԻՆ ՄԻՋՈՑԻՆ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԱՐՏԱՁԱՄԱՆԻ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ

«Համբեցից հառաս վարդա.— *Փախուստի միջոցին կ'ապաստանի լեռը սչխարներու դոմի մը մէջ, հոն որոշ գաւակ մը կը ծնի, ազատարար չոգենաւներու արձակած թնդանօթի ձայնը առնելուն, մանուկը ուսը նետած կը գիմէ ծովեզերք և կ'ազատի։»*

«Տիկին Տօքթ. Սողուեի.— *Իր ութ զաւակներով և անտիոքցի 2 որբերով ու քրոջ հետ միասին չորս օր չորեքնակ քարայրի մը մէջ անօթի ծարաւ անուս ասրասաւիլ*

մէջ կը մնայ։ Բանի մը սրիկայ թուրքեր կը գտնեն թաքստոցը և զանոնք կոզոպտելէ ետքը՝ անոնց հանդէպ անխոստովանելի արարքներու մէջ կը գտնուին։ Ցանկարծ վրայ կը հասնի Օրտուլի յայտնի չարագործ Սրիճը որն որ ասպետական ոգուվ լեցուած կը մեռցնէ յարձակողներէն մին, և մնայուելք ի փախուստ մատնելով մեռնողն ղազացումով ոգևորուած հայերը կ'առաջնորդէ Օրտու, և կը յանձնէ Ցունայ քահանային տունը։»

«Ղազարեան Սերովբէ կինը.— Փախուստի միջոցին մանչ զաւակ մը կը ծնի, և սպառնացող վտանգին խելայեղ՝ նորածինը լքելով կը փախչի։»

«Սամուել Բէլ-Պօղոսեան. — Բէսապի մօտիկ լեռը կ'ապաստանի հնոչը հետ, խուժանը վրայ հասնելով կը վիրաւորէ կինը ալդբէն որով փախչելու անկարող կ'ըլլայ, ամուսինը չ'ուզելով այս վիճակի մէջ թողուլ և հետանալ, ձեռք կ'ինայ, անօրինակ վայրենիները հնոչ աչքին առջեւ կը մորթեն ամուսինը և մարմինը չար մը մասերու կը բաժնեն, վիրաւոր հնոչ ալ պատիւ բրնատարելէ վերջ, քանի մը տեղերէ դանակով կը վիրաւորեն, որուն վրայ մեռած կարծելով կը ձգեն ու կը հեռանան, վիրաւոր կինը քաշկռտուելով մինչև ՕՀպէլ-Ագբայի բարձունքը կ'երթէ, ուր 6 օր անօթի կը մնայ և ձիւնով յագուրդ կուտայ ծարաւին։»

«Հերոսութիւն մը.— Օր. Յիլիտէ Սրեվեան՝ Բէօրքինէլի կողմը կը պաշարուի տասնեակ մը թուրքերէ, աննկարագրելի քաջութեամբ կը պաշտպանէ իր պատիւը, հուսկ ուրեմն պարտուած անոնց գազանային կիրքերուն զոհ դառնալու վայրկենին՝ վրայ կը հասնի յանկարծ Փանոս Մնդիւեան, որն որ մոլեգնած ազգկան արձակած ալիւղոյմ ճիչերէն եկած ըլլալով, քարի մը նման անցած հրացանովը կը տապկոյնէ անոնցմէ մին։ Մնացեալներն ալ այս 17

ամեայ պատանիի յանդգնութենէն անարեկած կծիկը կ'ընեն, իսկ երկու հերոսները վերստին իրարանցումէն օգտուելով կազատին։»

«Լիզա Բեռվէք Պատմեհան.— Եէտի-տէրէ կոչուած վայրը երբ կը տեսնէ խուժանի մօտենալը և անոնց ձեռքէն այլ ևս ազատելու անկարելութիւնը, կ'աղաչէ ամուսնոյն սպաննել զինքը, որպէս զի ողջ չ'ինայ հրէշներուն ձեռքը, ամուսինը ինք ալ դրգռուած ճգնաժամային վայրկենի ազդեցութենէն, որուն հրացանովը կը կատարէ կնոջ կամքը, հրացանը խիստ մօտէն արձակուած ըլլալուն, մեռնողն ուժգին զգեստն ալ կը բռնկի, և այսպէս կրակ ու բոցի մէջ կը մնանի և իր անպատիկ եռամեայ զաւակն ալ ոտնակոխ կ'ըլլայ։ Գալով ամուսնոյն քանի մը տեղերէ վիրաւորուելէ ետք մեռած կարծելով, անշնչացած կը թողուի, հետեւեալ օրը սթափելով չատ մը տանջանքներով կը հասնի գիւղ մը, անկէ կը փոխադրուի Լախաքիա Ամերիկեան հիւանդանոցը, յիշեալին 80 տարեկան հայրն ալ կ'ապաննուի։»

«Թուրվանեսայ Ղազարեան.— Բէսապ տանը մէջ խուժանի կողմէ կ'ապաննուի։ Պէկիկոյի թուրք մը երբ ղէնքերը կ'առնէ որ ինք ալ չարդի երթայ, կինը կաղաչէ ու կը պաղատի որ այս չար նպատակէն հրաժարի, բայց անօգուտ, անիկայ որոշած է և պիտի երթայ, ճամբան առաջին հանդիպած տունը թուրվանեսայինը կըլլայ. ի մտածելով արդէն իսկ պիղծ ձեռքեր այդ յարկին մէջ իրենց սևերը գործած էին, չատ չմտած կը բանայ դուռը և քարացած կը մնայ անակնկալ տեսարանին հանդէպ, որ կը պարզուի իր աչքին առջև. վեց ամուսան մանկիկ մը՝ սպաննուած մօրը տանիդնելուն կառչած կաթի վիճակին արիւն կը ծծէր։— Պէնկէյի թուրքը խելայեղ այս քաղաքացնելէ պատկերին ի տես, անթնելով կը նետէ հոս

իր վէնքերը, և մինչ սարսափանար խոյս կուտար նա սակէ հրդնը կը ծաւալի ու մեխրակոյտն տակ կ'անյայտանայ մոխն ու մանկան սրբազնագոյն աճիւնները։»

«Փերիտէ Պասմաճեան.— 18 ամեայ մանկամարդուհին կը հալածուի խուժանէն Եաի-Տէրէ կոչուած տեղը, խնդրը կը հասնի ուժասպառ գահավէժի մը եղերք, յարձակում սրիկաներէ մին կը չոչգոլի վերջապէս մազերէն կռնակին վրայ սպառածած և հիւսուած մասը ձեռքին մէջ անցնել՝ վայրագ գոռնոնակութեամբ մը, բայց հազիւ ակնթարթ մը տեւողութիւն կ'ունենայ այս, վարձրնդի գիւղացուհին գերբնական ոյժգումով մը կը նետէ ինքզինքը անդունդին մէջ և այսպէսով կը նուիրագործէ իր պատիւը։»

«Պրրբալը Յակոբի կինը Սիմա.— Իր քրոջ և երկամեայ ու հինգ ամսուան երկու զաւակոյ հետ հրաչքով մը կը փախչի խուժանին հետապնդումներէն և կատաղաձանի ծովերէրք, բայց աշ՛ազ հոս ալ քանի մը ժուրքեր գաղանավայել վայրագութեամբ մը վրանին կը խուժեն, սարսափաժամութեամբ քոյրը կը խուսափի վերստաւ վրանդէն։ Իսկ սարսափած մայրը փրկութեան ուխտն յոյս այլ եւս կորնցուցած կուրծքին վրայ կը սեղմէ իր սրտին հատուածները և ճակատագրային համակերպութեամբ մը իր վերջին համբոյրները անոնց մատուցանելէ վերջ անոր կ'ունենայ պր յաղթութեանց գերագոյնը, ծովը նետուելով։ Մայրն ու զաւակները սիրտներէն մրսելով անսովորական կ'ըլլան ծովին յուսոյ ծոցին մէջ։ Քանի մը ժամ վերջ փոխադարձ անցորդներ կրը հանդիպին մանկամարդ կնոջ ծովահեղձ դիակին, և կը խնդրեն զայն չհատած աւազակոյտ մը ներքեւ։ Ահա թէ՝ ինչպէս Հայ կինը կ'ըմբռնէ պատուոյ հասկացողութիւնը։

ՎԵՐՋ Դ. ՀԱՏՈՐԻ

ինչպէս նաև զոհերուն ու այն ընչաւար հայորդիներուն նկարներովը զարդարած է այդ տոր էջերն, ծանօթութեանց ակադեմն պաչարովը, որով կրկնապատիկ պիտի ըլլայ Ձեր գործքին յարգն ու արժէքը հասարակութեան առջև։ Հետևաբար խորագանչեր Հայ գոհ պիտի մնայ Ձեզմէ, երախտագիտութեան ազնիւ զգացմամբ, որ առաջին եղաք ու գիտցաք ականատեսի լիառատ տեղեկութիւններով, սիրուն հատորներու մէջ ամփոփած, բովանդակ կիլիկիան հրապարակ հանել։»

«Իրր այսպիսի գովասանաց արժանի գործք մր, ապահով եմ որ ամեն մէկ հայ հաճոյքով պիտի ուզէ անկէ հատ մը ունենալ իր մատենադարանին մէջ։»

«Կը չնորհաւորեմ Ձեր այդ բեղմնաւոր մտաց ծնունդն, Ձեր ընտիր աշխատութեանց պտուղ գործոցը։»

Հ. Ճոպէէի Ցէր Մարգարեան
Վիեննական Միխիթ.

Կիլիկիոյ ազէտին պատմութիւնը ամբողջացնելու համար ստիպուած ենք վերջացնել

ՀԻՆԳ ՀԱՏՈՐՈՎ

Վերջին հատորը որ մանուկի տակ է պիտի բովանդակէ պաշտօնական տեղեկագիրներն ու այլեայլ ամբողջացուցիչ մասեր, կարևոր պատկերներով։

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

"Կիլիկիոյ Աղէտը,,

Դ.րտ.

ՀԻՆԳ ՀԱՏՈՐ ԳԻՆԸ 25
ԸՆՏԻՐ ԹՈՒՂԹՈՎ 40

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԱՂԻՏԸ [Ա. Հատոր] Կը պատկերացնէ Ատանայի Չարդերը 5

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԱՂԻՏԸ [Բ. Հատոր] Ատանայի և Հալէպի նահանգներուն մէջ տեղի ունեցած Չարդերուն եւ ինքնապաշտպանութիւնները և աղէտին մէջոցին տեղահանուած հեռաւորներէն կարեւորները . 5

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԱՂԻՏԸ [Գ. Հատոր]. Աղէտէն ետք կատարուած անարդարութիւններն ու այս մասին եղած բողոքները 5

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԱՂԻՏԸ [Դ. Հատոր] Կիլիկիոյ աղէտը երեսփոխանական Ժողովներու առջեւ և Հայ-Ազգային ու մասնաւոր տեղեկագիրներ 5

ԿԻԼԻԿԻՈՑ ԱՂԻՏԸ [Ե. Հատոր] Պաշտօնական տեղեկագիրներ և այլ ամբողջացուցիչ մասեր (մամուլի տակ է) 5

Ընտիր թուղթով 7½

ԳԻՆ 7½ ՂՐՇ.

Մեծաքանակ գնողներու զոհացուցիչ զեղչ

Դիմել ուղղակի Հեղինակին՝

Դեղարան «Ատաճա» Գում-Գափու

Կ. ՊՈԼԻՍ